

Holland=
Halsters
historiske
Samfunds
HARBOG

for

XXXIX

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Årbog XLVII
1959

IX række - Bind II

Indhold.

Kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. <i>Albert Fabritius:</i>	Side
Frøken Eleonora Christina	121
Cand. mag. <i>Christian Lisse:</i>	
Sporebjerg. Kæmpen Torkils gravhøj ved Torkilstrup.....	149
Fhv. førstelærer <i>K. Ancker-Jensen:</i>	
Gjetzør slot. Svinehave voldsted	158
Parcellist <i>Kjeld H. Snedker:</i>	
Nagelsti bondesamfund i 4000 år	166
Fhv. gårdejer <i>Christian Olsen:</i>	
Ditlev Flindt Staal. En livsskæbne	207
Fru <i>Marie Sørensen:</i>	
Karen Marie Abrahamsdatter. Et levnedsløb	215
<i>Småstykker:</i>	
Den standhaftige smed fra Skovlænge af <i>L. M. Larsen</i>	220
Har du skudsmålsgbogen i orden? af <i>Carl Østen</i>	222
En forhekset skov af <i>R. K. Nielsen</i>	229
<i>Fra bogverdenen</i> ved N. P. Nielsen, Thelma Jexlev, Alfred Larsen, Vagn Dybdahl, V. Valerius, Viggo Larsen, Madeleine de Fon- tenay og Rud. Bertouch-Lehn	230
Knud Banning: Degnekristne. En almuerejsning, samt uddrag heraf: En landsbylærer (i Kirkehist. Studier II Rk. 4). — Kai Baagø: Magister Jacob Chr. Lindberg. Studier over den grundt- vigske bevægelses første kamp (i Kirkehist. Studier II Rk. 5). — Caspar Paludan-Müller: Videnskab og Skole. — Caspar Palu- dan-Müller: Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve v/ Bjørn	

Kornerup. — Finn Asgaard og Gunnar Olsen: En Kamp for Livet. — Marius Hansen: Upåagtede kilder til belysning af dansk skibsfart, søhandel og skibsbyggeri. — Henrik Bramsen: Det danske landskab og malerne (i Turistf. f. Dmk. årbog 1957). — Stenalderen udg. af Turistf. f. Dmk. 1959. — Jørgen Poulsen: Samtidige portrætter af Leonora Christina (i L.F. Stiftsmus. årb. 1958). — Dansk Naturfredningsforenings årsskrift 1957. — F. Nabe-Nielsen: Om Guldsmede i Nykøbing F. i L.-F. Stiftsmus. årb. 1957). — Bogen om Peter Freuchen. — Sigvard Skov: Dansk Sølv på Koldinghus.

<i>Årsberetning</i>	246
<i>Afd. lærer Niels Stenfeldt:</i>	
Træk af livet på Fejø. III (fortsættes)	249
<i>Uddrag af regnskabet for 1958—59</i>	265
<i>Nye medlemmer</i>	266
<i>Meddelelser til medlemmerne</i>	267
<i>Tidligere årbøger m. m.</i>	268

Frøken Leonora Christina.

Af *Albert Fabritius*.

16. marts 1698 lukkede *Leonora Christina* sine øjne i Maribo kloster. 260 år er forløbne, siden døden bragte den vel forberedte og længe ønskede afslutning på et rigt bevæget menneskeliv, stort i fortrin som i fejl, i sjælden grad omskifteligt og dramatisk. Og endnu lever erindringen om hende, ikke mindst takket være hendes magtfulde *Jammers-Minde*, det 17de århundredes litterære storværk. Endnu sysselsætter hendes skæbne vore tanker, og endnu søger forskerne at finde frem til en mere retfærdig fordeling af lys og skygge. I den almindelige bevidsthed står kongedatteren grevinde af Ulfeldt som et Rembrandtsk clair-obscur for eftertiden. Ensidedt har lyset samlet sig i et strålebundt om den ulykkelige kvinde, for hvem sorrig og glæde vandred' til hobe, lykke, ulykke de ginge på rad. Kraftigt og klart står for os den store forfatterinde, den ud over alle grænser trofaste hustru, hun der svigtede alt for at være tro mod den mand, hun levede i og med og for. Overfor dette blændende skær står den øvrige del af billedet med dunkle skygger — mørkt og uigennemtrængeligt. Kun for historikeren af fag er de dybere partier i billedet ved at opklares — vi står vel i dag med et rigere indtryk, en mere rimelig fordeling af mørke og lys — og alligevel; ingen der læser *Jammers-Minde* påny undgår at betages af dette sjældne menneske. Lyset fra hende er ikke blevet mindre strålende, kun er detaljerne klarere, forståelsen dybere.

Den mest udførlige skildring, der findes af hendes liv, og grundlaget for al senere behandling, er *S. Birket-Smiths*

snart 80 år gamle, men endnu overordentlig læseværdige 2-binds monografi: Leonora Christina Grevinde af Ulfeldts Historie (1879—1881). På et bredt kildegrundlag og med ikke ringe psykologisk forståelse, men helt personligt grebet af sit emne, formede han et kraftigt defensorat for den ulykkelige kongedatter. Eftertiden har ikke kunnet undgå at rokke ved forsvaret, men værdien af Birket-Smiths indtrængende og dybtgående biografi er ikke blevet forringet derved — endnu i dag vil der kunne læres meget af dette betydelige stykke historieskrivning. Men historikeren skal være nøgtern og objektiv — kold og dissekerende, og dog — hvilken historiker kan til syvende og sidst skrive om et emne, der lader ham kold og følelsesløs? Ikke mindst en personhistoriker vil her have svært ved at styre mellem Scylla og Charybdis.

Leonora Christina var det tredje af i alt 12 børn i *Christian IV's* forbindelse med *Kirsten Munk*. Hun mente selv at være født 11. juni, men er ifølge faderens kalenderoptegnelse og andre samstemmende vidnesbyrd født 8. juli 1621 på Frederiksborg Slot. Den karaktermæssige baggrund for dette — det andet kuld — kongebørn er ikke den bedste. Farfaderen kong *Frederik II* karakteriseres som en vindskibelig mand, men efterladende, vankelmodig og selvhævdende — farmoderen dronning *Sophie*, den mecklenburgske hertugdatter, var foretagsom og husholderisk indtil gerrighed, dertil i besiddelse af et voldsomt temperament og en ensidighed af format, som især trådte frem i forsvaret af det, hun anså for sin egen ret. Morfaderen, statholderen i Norge, *Ludvig Munk* var berøgtet for sin brutalitet og sin usømmelige udnyttelse af sine norske forleninger — mormoderen *Ellen Marsvin* havde en ikke mindre vel udviklet sans for egen fordel, som satte sig frugt i overordentlig rige besiddelser, og *Kirsten Munks* moralske defekter tør antages at stå i forbindelse med tilsvarende anlæg hos moderen.

Straks efter fødselen tog mormoderen *Leonora Christina* til sig på Dalum kloster, hvor hun forblev, indtil *Ellen Marsvin* i slutningen af året 1627 flyttede til København

med de fem børn, der på dette tidspunkt var i hendes vare-tægt, og hvor de fik den for personer af deres stand normale opdragelse og undervisning. Et halvt års tid efter flytningen blev Leonora Christina sendt til Leeuwarden i Friesland til kongens søsterdatter prinsesse *Sophie Hedvig* af Braunschweig, hvor hendes søskende *Sophie Elisabeth* og *Valdemar Christian* allerede nogen tid havde opholdt sig, og hvor Herlufsholm-rektoren *Wichmand Hasebard* tog sig af deres opdragelse. Herfra blev de hjemkaldt i midten af året 1628, da hele søskendeflokken for første og sidste gang samledes hos moderen. Kirsten Munks skandaløse forhold til ringreve *Otto Ludvig af Salm* førte til et ulægeligt brud med kongen i januar 1630, og det er klart, at den atmosfære, der omgav børnene, af hvilke den ældste ikke var mere end godt 11 år, har været lidet gunstig for deres udvikling. Medens kongen overfor disse som over for sine børn af det første kuld, lagde den største kærlighed og omhu for dagen, har moderen næppe været behagelig at omgås til daglig, og hendes moderfølelser synes at have været overordentlig lidet udviklede. »Horungerne«, som hun blandt andet titulerede dem, har kun været hende til besvær, skønt hun iøvrigt ikke i større udstrækning lod sig hæmme af dem i sin livsudfoldelse. Birket-Smith lægger med rette vægt på den splittelse, forholdet mellem forældrene må have bragt i børnenes sind og følelser — en splittelse, som yderligere måtte uddybes, da kampen mellem fru Kirsten på den ene side og kongen på den anden krævede deres personlige stillingtagen. Fra at være et rent personligt opgør mellem en mand og hans utro partnerske blev forholdet en brik i det politiske spil, i svigersønnernes kamp for at holde balancen mellem konge og adel.

Svigersønnerne valgte Christian IV fortrinsvis blandt den danske adels førende slægter. Den ældste datter var trolovet med rigshofmesteren *Frands Rantzau*, der som søn af statholderen på Københavns slot *Breide Rantzau* må henregnes til den danske adel; han druknede iøvrigt i Rosenborg slotsgrav, før brylluppet kom i stand. Den næste i rækken var *Christian Pentz*, der var hjemmehørende i Holsten, men af mecklenburgsk herkomst. De øvrige fire, nemlig *Corfitz*

Ulfeldt, Hans Lindenov, Hannibal Sehested og Corfitz' broder *Ebbe Ulfeldt*, tilhørte alle den gamle danske adel.

I ni-årsalderen, altså i 1630, blev Leonora Christina trolovet med den 15 år ældre Corfitz Ulfeldt. Brylluppet blev fejret 9. oktober 1636 på Københavns slot, og bruden var da ikke mere end 15 år og 3 måneder gammel. Christian IV stillede uden tvivl store forhåbninger til den mand, han havde valgt til hende, og den unge hofjunker har givetvis været en mand af mere end sædvanligt lovende format. Født 10. juli 1606 på Hagenskov som søn af rigens kansler *Jacob Ulfeldt* til Urup og *Birgitte Brockenhuus* til Egeskov fik han en omhyggelig uddannelse. Allerede i temmelig ung alder blev han sendt udenlands, opholdt sig en årrække i Frankrig og en tid som page hos greven af Oldenburg, ligesom han en kortere periode synes at have deltaget i krigen. 1627—29 var han i Italien, hvor han blandt andet studerede i Padua sammen med broderen *Flemming*. I slutningen af 1629 vendte han tilbage til fædrelandet, blev i december hofjunker og i april 1630 kammerjunker hos kongen.

Af statur var han høj og velbygget, hans mine var imponerende, hans væsen fuldt af charme, når han ville det, hans evner fortræffeligt uddannede under det lange ophold i udlandet, hvor han havde lagt grunden til sin kosmopolitiske indstilling, og hvor han havde erhvervet sig verdensmandens sikkerhed i optræden. Hans kundskaber var utvivlsomt gode, og der er heller ingen tvivl om, at hans naturlige anlæg ville have ført ham til en sikrere position, dersom de ikke havde været parret med en umættelig magtsyge, med hovmod og egoistisk havesyge og med mangel på fasthed i de afgørende øjeblikke. Hans konstitution frembyder tydelige psykopatiske træk.

1632—34 var han forlenet med Bahun og Vigen i Norge, men 1. maj 1634 fik han Stegehus og Elmelunde, og samme år blev han slået til ridder. Det varede da heller ikke længe, før Ulfeldt blev draget ind i centralforvaltningen. Hans økonomiske kår har til at begynde med ikke været gode; i udlandet havde han levet som grand seigneur, og da forældrene ikke var særligt velbeslåede, kan det ikke undre,

at han gik ind i ægteskabet med en betydelig gæld. 36.000 dlr. skaffede Leonora Christina til veje ved at skille sig af med sit guld- og sølvtøj og en del af sine juveler. I løbet af kort tid ændrede hans økonomiske situation sig imidlertid på afgørende vis. I foråret 1637 udnævntes Ulfeldt til statholder i København, en stilling der, således som forholdene var på det givne tidspunkt, var af overordentlig stor betydning. Embedet var da også særdeles vel aflagt — det indbringende Stegehus len, som han hidtil havde haft på regnskab, fik han nu kvit og frit og dertil en ikke ubetydelig lønning. Ægteparret, der havde haft ophold på Elmelunde, flyttede nu til København, hvor Ulfeldt sidst på året 1637 erhvervede storkøbmanden *Johan Braems* betydelige ejendom i Skindergade med have og gårdsplads over den større del af det nuværende Graabrødretorv. Her lod han adskillige år senere opføre et nyt beboelseshus i den nuværende Kejsergade.

Ægteparret førte her et stort hus, men det var, som Birket-Smith har påvist, vel i mindre omfang standsfællerne og familien, der kom i huset. For Ulfeldts vedkommende var dette begrundet i hans overordentlige selvfølelse, som medførte en pralende og anmassende form overfor folk, der havde fødselens ret til at føle sig på lige fod med ham; at hans standsfæller hurtigt kom i modsætningsforhold til ham — som til »svigersønnerne« i det hele taget — var utvivlsomt både politisk og personligt begrundet. Hvad Leonora Christina angår var hun på sin side ikke mindre selvfølelse end han. Fra barndommen vant til at betragtes som kongedatteren stillede hun store krav til de hensyn, hun følte sig berettiget til som en af landets første damer — krav, som yderligere måtte blive skærpede på den baggrund, som kampen mellem Kirsten Munk og Christian IV frembød. Der bliver derfor i første række tale om folk uden for rigsrådsadelen og om rige købmænd, der i nogen grad kunne opfattes som klienter efter klassisk mønster.

Til Leonora Christinas søskende var forholdet mildest talt ikke godt. Der har tilsyneladende aldrig været noget særlig hjerteligt indbyrdes forhold i søskendeflokken, hvad

man med deres karakteregenskaber og det urolige milieu i deres opvækst ikke kan undre sig over. Leonora Christinas søskende synes i udpræget grad at have taget arv efter moderen, medens hun selv ikke blot i det ydre, men også i karakterpræg har meget mere af faderen i sig. Det er da også særdeles betegnende, at Leonora Christinas ægteskab var det eneste vellykkede af hele rækken; at begge ægtefællerne har deres andel heri ligger i sagens natur, men der kan alligevel ikke rejses tvivl om, at en meget stor del af æren herfor tilkommer den kvindelige part. Det gode forhold førte blandt andet til, som Leonora Christina selv bevidner, at der herskede fuld fortrolighed mellem ægtefællerne, og at Ulfeldt aldrig skjulte nogen sag for hende, som angik dem begge. Hendes naturlige anlæg — en sikker kvindelig intuition, en glimrende forstand, klogskab og dømmekraft og et sundt og praktisk greb på tingene — gjorde hende til en ypperlig rådgiver. Hendes loyalitet medførte imidlertid, at hun oftere bøjede af for Ulfeldts stædighed og selvrådighed, og at hun rettede sig efter hans afgørelser, selv når de gik tvært imod hendes råd. Der er mere end eet eksempel på, at hun har handlet som han ville, uanset at hendes egen opfattelse var den rigtige.

Som foran omtalt betroede Christian IV i 1637 Ulfeldt det overordentlig vigtige embede som statholder på Københavns slot. Statholderens hovedopgaver havde oprindelig været at føre det øverste polititilsyn i København samt at fungere som kongens stedfortræder, når denne var fraværende fra hovedstaden. Da imidlertid embedet som rigshofmester havde været ubesat fra 1601 til Frands Rantzaus udnævnelse i 1632, var en del af de til dette embede hørende forretninger blevet henlagt til statholderembedet, og da først og fremmest den del af finanssagerne, som direkte angik kongen. De planer, som Christian IV vides at have næret om en indskrænkning af statholderens beføjelser, da embedet i 1637 skulle besættes, blev ikke gennemført, og Ulfeldt fik derved en meget betydelig position. De vigtigste af de økonomiske sager, som han fik med at gøre og faktisk fik hovedindflydelsen på, var hofholdningen og flådevæsenet, hvis indtægter

i det væsentlige hidrørte fra Øresundstolden, og der er derfor næppe tvivl om, at han har sin del af ansvaret for den kortsynede og med hensyn til Danmarks forhold til sømagterne skæbnsvangre politik, der førtes med hensyn til tolden.

Når dertil kommer Christian IV's trang til personlig indgriben på de flest mulige områder og den ubegrænsede tillid, som kongen i disse første år nærede til Ulfeldt, er det klart, at statholderens magtstilling som mellemlid mellem kongen og de administrative organer var i stadig stigen. Højdepunktet nåede Ulfeldt, da han i foråret 1643 blev udnævnt til rigens hofmester, hvorved han ikke alene fik stillingen som den øverste af rigsembetsmændene, men også fik den samlede finansstyrelse lagt under sig, samtidig med at han førte forældet i rigsrådet. Fra da af blev forholdet til kongen et andet. Fra da af var Ulfeldts stilling blevet en sådan, at han kunne spille sit eget spil. Her begynder tragedien.

For en mand af Corfitz Ulfeldts natur var fristelsen for stor. Det var en selvfølge for ham ikke at tolerere nogen indskrænkning i den myndighed, embedet gav ham, og det var umuligt for ham ikke at udnytte den vundne position hensynsløst til fremme af egne formål. Hans selvbevidsthed, hans magtsyge, hans begærlighed og hans selvrådighed fik her en rig arbejdsmark. Havde kongen ventet ved denne udnævnelse at sikre sig en solid støtte i rigsrådet til fordel for kongemagten, skulle udviklingen snart vise ham, hvor afgørende han her havde regnet fejl.

Kongens personlige indgriben i sagerne, hans hæftige halsstarrige temperament og hans vanskelighed i forretnings-sager førte hurtigt til personlige sammenstød, og i politisk henseende så Ulfeldt snart sin fordel i at støtte sig til rigsrådsoppositionen mod kongen. Den krise, som Torstensson-krigen 1643—45 medførte, skærpede forholdet yderligere. Ulfeldt har som nævnt et stort medansvar for den førte toldpolitik, som betød en kraftig forhøjelse af satserne, en skærpet kontrol for at komme toldsvig til livs og konfiskationer i stor målestok. Skønt Sverige i det væsentlige kun indirekte blev ramt heraf, samlede forbitrelsen sig dog her i høj grad om Ulfeldts person, hvad der hænger sammen

med hans væremåde overfor de svenskere, der henvendte sig til ham i hans egenskab af formand for den nyoprettede admiralitetsret, og med hans pralende og udfordrende optræden overfor den svenske resident. Konsekvenserne af denne udæskende politik tog man ikke. Da den svenske rigsdag i november 1643 vedtog krigen, og Torstenssons hær 21. december gik over den holstenske grænse, var der så godt som intet gjort for at møde krigen, og dens gang øgede mistilliden til Ulfeldt i betydelig grad. Efter tilintetgørelsen af Pros Munds flåde i farvandet mellem Femern og Lolland i oktober 1644 brød det løs. Ansvaret for flådens utilstrækkelige forsyninger blev lagt på Ulfeldt, som blev beskyldt for svig med hensyn til leverancerne. Christian IV foretog en personlig undersøgelse af Proviaanhuset, men det eneste resultat heraf var en forøgelse af den gensidige modvilje. I forvejen var kongens krænkelse vakt ved, at Ulfeldt, imod hidtidig praksis og utvivlsomt blandt andet for at kunne kontrollere udbetalingerne til *Vibeke Kruse*, havde forbudt rentemestrene at foretage udbetalinger efter kongens ordre, når anvisningerne ikke tillige var påtegnet af rigshofmestren, og ved at han uden kongens vidende havde udstedt anvisninger på Øresundstolden. Forholdet blev efterhånden så spændt, at Ulfeldt for at vise sin krænkelse over den, som han hævdede, uberettigede mistillid en periode — og imod Leonora Christinas råd — holdt sig borte fra hoffet og endog skal have forlangt sin afsked. En foreløbig forsoning kom dog i stand, men fredsunderhandlingerne i Brømsebro, hvor Ulfeldt stod i spidsen for de danske kommissærer, bragte påny modsætningsforholdet i lys lue, og da Christian IV modstræbende havde underskrevet ratifikationsdokumenterne, skal han ifølge Sperlings beretning have kastet dem i ansigtet på Ulfeldt med ordene: Der haffuer du dem, saa som du haffuer gjort dem.

Det spændte forhold førte Ulfeldt til med henvisning til sit skinnebenssår — en lidelse, der havde plaget ham fra omkring 1630 — at forlange sig afskediget, formentlig dog vel vidende, at alene den uorden, hvori alt befandt sig efter krigen, forbød en sådan løsning. Kongen nægtede da også

at modtage afskedsbegæringen, og Ulfeldt måtte således nødtvungent passe embedet, hvis varetagelse han til gengæld indskrænkede mest muligt. Skønt hans stilling i rigsrådet var stærkt præget af standsfællernes fjendtlige sindelag, stillede Ulfeldt sig dog afgjort på rådets side i den kommende tids forbitrede kamp mellem konge og adel, hvor Christian IV hårdnakket søgte at skaffe kronen erstatning for den alvorlige finansforringelse, som krigen havde medført.

Samtidig bølgede — som den urolige baggrund for den personlige historie i disse år — kampen mellem *Kirsten Munk* og *Christian IV* frem og tilbage. I begyndelsen af 1646 vendte kongen hjem fra en rejse i hertugdømmerne, hvor han i Glückstadt havde haft et alvorligt sammenstød med datteren frøken *Sophie Elisabeth* i anledning af, at hun havde besøgt moderen. Kongens harme kom hårdest til at ramme den yngste af søskendeflokken — rhingrevens formentlige datter »den kasserede frøken« *Dorthea Elisabeth*, som han lod anbringe i et karmeliterkloster i Køln, og svigersønnerne kom derved i affekt. Først da *Hannibal Sehested* og hans fætter kongens kansler hr. *Christen Thomsen Sehested* i forening påtog sig mæglerens rolle, lykkedes det i april 1646 at nå frem til et forlig, som i det store og hele må betegnes som en stor sejr for Kirsten Munk og svigersønnerne. Kongen gik med til, at børnene måtte besøge fru Kirsten, døtrene dog kun i forbindelse med deres mænd, og hun selv fik lov til at rejse, hvorhen hun havde nødig, når hun blot ikke opholdt sig samme sted som han selv. Bestemmelserne om en minimal varighed for børnenes besøg hos moderen viser, at Christian IV har haft et skarpt blik for menneskene i almindelighed og for fru Kirsten i særdeleshed.

For Leonora Christina har denne afgørelse upåtvivlelig betydet en stor lettelse. Kirsten Munks nedværdigende stilling må have været følt som en vanære — risikoen for at lovligheden af fru Kirstens ægteskab kunne anfægtes og hendes børn således stemples som uægte, har været utålelig for Leonora Christinas stolte selvfølelse, og dertil kommer vel trods alt også nogen følelse for moderen, som i hvert fald i sine senere år synes at have nærmet sig Leonora Christina

mere end tidligere. Denne var da, som Birket-Smith har udtrykt det, i den situation overfor forældrene, »at det at give den ene af dem Ret maatte synes næsten uforeneligt med at kunne bevare blot Agtelsen for den anden«, og han har utvivlsomt set rigtigt, når han heri søger forklaringen på det had, Leonora Christina nærede til Vibeke Kruse. Det måtte være hende, der stod bag kongens adfærd overfor fru Kirsten.

Og som en lettelse må det have været følt, at disse forhandlinger samtidig førte til en afklaring i forholdet mellem Ulfeldt og kongen. Efter i længere tid at have holdt sig borte fra rigsrådets møder fik Ulfeldt i slutningen af marts 1646 gennem kansleren et påbud fra kongen om påny at indfinde sig — et pålæg, som han efterkom, og da forliget var kommet i stand om forholdet til fru Kirsten, syntes status quo mellem kongen og Ulfeldt at være genoprettet. Ulfeldt har dog — måske af taktiske grunde, måske fordi hans skinnbenssår virkelig vedblev at plage ham — foretrukket at komme lidt på afstand af begivenhederne. Han søgte derfor orlov for, ligesom han havde gjort før bryllupet i 1636, at søge lægehjælp i Paris. Rejsen blev, som kongen senere hævdede efter Ulfeldts egen tilskyndelse, kombineret med en diplomatisk sendelse; dels skulle han officielt overbringe en tak for den franske regerings mægling ved fredsslutningen i Brømsebro, dels skulle han søge at befæste forholdet til Frankrig og søge dets støtte til generhvervelsen af ærkebispedømmet Bremen. Det blev videre foreslået, at han samtidig skulle forhandle med hollænderne, hvad kongen modstræbende tiltrådte, efter at rigsrådet havde anbefalet en tilnærmelse. Også dette sidste forslag skyldtes formentlig Ulfeldt selv; efter at han i en årrække overfor rigsrådet havde støttet kongens antiniederlandske politik, var han nu, da Brømsebrofreden afgørende havde forrykket magtbalancen i Norden, slået om. Kun gennem nederlandsk støtte så han en mulighed for at dæmme op for Sveriges overmagt.

I juni 1646 drog Ulfeldt og Leonora Christina da med et stort og prægtigt følge til Holland, hvor de fik en strålende modtagelse og blev feterede i en sådan grad, at General-

Leonora Christina i 1647. Malet i Haag af Gerrit van Honthorst. (Frederiksborg)

staterne endog stod fadder til deres under opholdet fødte søn *Leo*, der i den anledning fik tilnavnet *Belgicus*. Med forhandlingerne gik det imidlertid kun langsomt. Hollænderne indskrænkede sig med hensyn til Bremen til høflige talemåder, drøftelserne om et forbund nåede ikke ud over begyndelsesstadiet, og det eneste positive Ulfeldt opnåede var den i februar 1647 afsluttede traktat om toldspørgsmålet,

hvor Holland gik ind på at betale en erstatning på 120.000 dlr. for den i 1645 ubetalte sundtold, og hvor der blev truffet aftale vedrørende den norske lastetold. Det langvarige og særdeles kostbare ophold i Haag genopvakte Christian IV's forbitrelse på svigersønnen; han nægtede ham fuldmagt til at forhandle om Øresundstoldens afløsning med en fast årlig afgift, og midt under det hele overdrog han den danske resident *Martin Tancke* at føre forhandlingerne vedrørende ærkebispedømmet. Christian IV betragtede sendelsen til Frankrig som det primære og frygtede, at denne opgave skulle mislykkes jo længere tid, der gik.

Først i marts 1647 drog gesandtskabet videre til Frankrig, hvor såvel Ulfeldt som Leonora Christina havde stor personlig succes, men ikke opnåede noget som helst resultat. *Mazarin* ønskede af hensyn til forholdene i Tyskland ikke nogen ændringer i Frankrigs og Sveriges relationer.

Sidst i juli 1647 vendte gesandtskabet — efter mere end et års fraværelse — tilbage til hovedstaden, efter at Leonora Christina først havde været på et kort besøg i England. Det var klart, at Ulfeldt ikke havde haft hast med at komme hjem; han var ikke uforberedt på det opgør, der forestod. Under hans fraværelse var striden mellem Kirsten Munk og kongen påny blusset op; Kirsten Munk havde været på besøg hos datteren i Glückstadt og havde generet Vibeke Kruse, hvem hun havde mødt på vejen, med det resultat, at kongen havde grebet til så drastisk en forholdsregel som at lade hende indespærre under bevogtning på Boller. Ulfeldt var blevet underrettet herom og havde i en skrivelse til kongen ikke lagt nogen dæmper på sin ophidselse. Men dertil kom, hvad der under de givne forhold var nok så betydningsfuldt, at kongen demonstrativt havde nærmet sig den af Ulfeldts svogre, som var hans største konkurrent, Hannibal Sehested. Denne, der siden 1642 havde været statholder i Norge, havde nu fået en aftale med kongen om, at der fremtidig ikke skulle aflægges regnskab for de norske indtægter gennem renteriet, men direkte til kongen, og havde også på andre måder søgt at få udsondret de norske sager, hvorved Ulfeldts embede blev stærkt beskåret.

Der var således emner nok at diskutere, da han omsider vendte tilbage fra rejsen, og striden brød da også straks ud. Kongen afslog at modtage Ulfeldt i tiltrædelsesaudiens og nægtede at afholde de med ambassaden forbundne udgifter. Han hævdede, at Ulfeldts skriftlige instruks, som han påstod ikke at have set, afveg fra, hvad der var aftalt mundtligt, og henviste rigsrådet til at undersøge, hvad de mange penge var blevet brugt til. Ulfeldt selv svarede med strejke; i flere måneder nægtede han at varetage sine embedsforretninger, samtidig med at han og kongen på den mest uværdige måde skiftedes til at forbyde rentemestrene at foretage udbetalinger efter den andens ordre, og i oktober endte det med, at han sendte kongen en skrivelse, der blev opfattet — og modtaget — som en afskedsbegæring. Ulfeldt havde imidlertid ikke ligget på den lade side. Til en kamp med kongen og Hannibal Sehested havde han gode kort på hånden. I den menige adel herskede der stor uvilje mod den norske statholder; hans virksomhed i Norge blev opfattet som et forsøg på at udskille dette rige fra den danske krone til skade for adelens indtægtsmuligheder. Kirsten Munks arrestation var et brud på håndfæstningens bestemmelse om adeliges frihedsberøvelse og kongens samtidige forsøg på en reform af lensvæsenet, der gik ud på en sammenlægning af en række mindre len, bortforpagtning af de større og afløsning af rostjenesten med en fast afgift, for hvilken der i stedet skulle holdes lejetropper, betød en alvorlig trusel mod adelens privilegier. Og alt dette på baggrund af tronfølgeproblemet. I juni 1647 var den udvalgte prins *Christian* afgang ved døden i Sachsen, og da hertug *Frederik* var ilde lidt af adelen, løb kongen den risiko, at der ikke fandt noget valg sted i hans levetid.

Som situationen udviklede sig, var kongen trængt op i en krog — legemligt svækket, psykisk tynget af sorger og bekymringer bukkede han under i den ulige kamp. Rigsrådet godkendte forløbet af Ulfeldts forhandlinger i Holland og misbilligede kongens forholdsregler overfor Kirsten Munk. I november havde Ulfeldt sin første audiens hos kongen siden hjemkomsten, og det kan formodes, at *Christian IV* ved

dette og senere møder har forsøgt at få et separat forlig i stand med svigersønnen, men i så fald forgæves. Ulfeldt havde intet at tabe ved sin alliance med standsfællerne, og kongen gav da op. 18. november frigav han Kirsten Munk, og samme dag fik Ulfeldt generalkvittering for sin embedsførelse; lensreformen blev opgivet, rigsrådets forslag om at søge forbund med hollænderne godkendt, og de fleste af bestemmelserne angående Hannibal Sehested tilbagekaldt; endelig blev som kongens eneste og magre udbytte af striden et stændermøde indkaldt til 17. april 1648 med tronfølgervalget på dagsordenen.

Som bekræftelse på sin fuldkomne sejr fik Ulfeldt Hørsholm len kvit og frit for sin og Leonora Christinas levetid, og i de følgende måneder var han så at sige rigets egentlige hersker. Kongen opholdt sig stedse mere svag i de få uger, han havde tilbage, på Frederiksborg — 21. februar lod han sig føre ind til sit elskede Rosenborg, og ugedagen senere sov han stille og fredeligt hen i *Leonora Christinas* og frøken *Hedevigs* nærværelse.

Tragediens første del var spillet til ende.

Mellemregeringen var afslørende og skæbnesvanger. Ulfeldts spil nu, da magten var hans, viste sig at være va banque.

Det begyndte med, at *Vibeke Kruse*, skønt syg og sengeiggende, blev jaget bort fra Rosenborg sammen med sin datter, og *Ulfeldt* forlangte i en skrivelse af 26. marts sammen med svogeren *Valdemar Christian*, at der skulle holdes hemmeligt forhør over hende, og truede med ellers at tage sig selv til rette. Rigsrådet nægtede dog at acceptere nogen ulovlig rettergang, men da *Vibeke Kruse* døde, inden processen begyndte, gik Ulfeldt så vidt i småligt had, at han lod hende begrave på en forstads kirkegård om natten uden ceremonier.

Hvad Kirsten Munk-sagen angår lod Ulfeldt, allerede inden Christian IV var død, udtage stævning mod Sjællands biskop og to teologiske professorer, som i 1647 havde afgivet en erklæring imod fru Kirsten, og han forlangte efter kongens død retssagen fremmet, og teologerne suspenderet fra

deres embeder, indtil der var gået dom i sagen. Heller ikke her havde han dog held med sig. Ved rådets mægling sluttede sagen med en skriftlig afbigt fra de tre indstævnte. Nogle dage efter kongens død kom fru Kirsten til København, og under 18. april afgav rigsrådet en erklæring, hvori man som sin overbevisning udtalte, at ægteskabet mellem kongen og Kirsten Munk havde været lovligt, og at børnene, den sidste som de første, var ægtefødt.

Men hvor afgørende til belysning af Ulfeldts og Leonora Christinas karakter denne hadske og hævnerrige fremfærd end er — og at hun har sin andel deri, er der næppe grund til at betvivle — så var dog spillet om fremtiden det afgørende. Foreløbig havde *Hannibal Sehested* og *Corfitz Ulfeldt* fundet hinanden i kampen for de fælles interesser; for at lægge pres på rigsrådet og forhale kongevalget trak de sig efter voldsomme sammenstød tilbage fra rådsmøderne, men da det viste sig, at kongevalgets udfald ville være mindre tvivlsomt, end svigersønnerne havde tænkt sig, og da den menige adels fuldmægtige ved stænderforsamlingen i en skrivelse til rigsrådet opfordrede til at foretage valget uden opsættelse, og svigersønnerne således kunne se sig isolerede, kom det kompromis med rådet i stand, som den nævnte erklæring om Kirsten Munk er udtryk for.

Den berygtede håndfæstning, som *Frederik III* underskrev med de bitre ord til Ulfeldt, om at han havde bundet hans hænder, var utvivlsomt i væsentlige bestemmelser Ulfeldts værk, men mere afgørende end en klarlæggelse af de enkelte deltageres indflydelse er dog, at således var samtidigt, således var som ordene viser, den udvalgte konges opfattelse. Det er på denne baggrund, forholdet mellem *Frederik III* og *Sophie Amalie* på den ene side og *Corfitz Ulfeldt* og *Leonora Christina* på den anden side udviklede sig.

Foreløbig regerede Ulfeldt, og hans styrelse var, ikke mindst på det finansielle område, i lige grad præget af letsind og overmodig hensynsløshed med stærk favorisering af hans egne forretningsforbindelser, familien *Marselis*, *Berns* i Hamburg og *Heinrich Müller*. Kongen holdt sig til at begynde med mest mulig i baggrunden, utvivlsomt bevidst for

at drage fordel af den svækkelse, som måtte blive resultatet af svigersønnernes indbyrdes og deres fælles rivaliseren med rigsrådet, og allerede 1649 lod Ulfeldt tøjlerne glide sig af hænde. Den udenrigspolitiske nyorientering, som ambassaden til Holland og Frankrig 1646—47 var udtryk for, skulle følges op, og i begyndelsen af 1649 rejste Ulfeldt på en ny sendefærd til Haag, også denne gang ledsaget af Leonora Christina. Ambassaden var ikke mindre kostbar end den forrige, men resultaterne var dog væsentlige — en forsvars-traktat og aftaler om en betydelig sum penge årlig til afløsning af tolden i Helsingør var det udbytte, hvormed han vendte tilbage til opgøret med de nye kræfter i staten. Under opholdet i Holland optrådte Ulfeldt på en udæskende og brovtende måde, han pralede både offentlig og privat af sin egen og rigsrådets absolutte magtstilling overfor den nye konge og lagde ikke skjul på, at kun besværlighederne ved stillingen havde afholdt ham fra selv at lade sig vælge til konge.

Reaktionen hjemme må derfor være kommet ham overraskende. Ved sin hjemkomst i november 1649 traf han kongen i Flensborg og fik den første fornemmelse af situationen. Kongen gav udtryk for skuffelse over de opnåede resultater, hvortil man havde stillet langt større forventninger, og beklagede sig over ambassadens kostbarhed og dens langvarighed. Og da Ulfeldt kom til København, viste det sig, at der under hans fraværelse var foretaget ændringer i rigshofmesterens embedsomsråde. I sin krænkelser greb han da til sit gamle middel at nægte at varetage sine funktioner under påskud af sygdom, men situationen var nu afgørende forskellig fra Christian IVs sidste år — forretningerne gik uden hans nærværelse. Skønt såvel Leonora Christina, der her har øjnet farerne, som Sperling frarådede ham vedblivende at vægre sig ved at overtage det beklippede embede, holdt han dog stædigt fast ved sin beslutning. Svaret blev en undersøgelse af hans embedsførelse. Tiden til et samlet opgør med svigersønnerne var kommet. Som et forvarsel om, hvad der ventede, kunne man notere personlige krænkelser af forskellig art — Kirsten Munks døtre fratog man

retten til at føre titlen grevinde af Slesvig og Holsten, det blev dem forbudt at køre ind i slotsgården osv.

I denne atmosfære af gensidig mistillid og fornærmelser af lettere eller grovere karakter kom Dina-sagen som en fakkelløst i en krudttønde. I december 1650 indberettede en af dronningens hofmænd *Jørgen Walter*, at hans elskerinde *Dina Vinhofers* var kommet under vejr med, at Corfitz Ulfeldt og Leonora Christina havde planlagt et giftmord på kongen. Alt imens sagen var til undersøgelse — karakteristisk nok uden at rigshofmesteren fik nogen underretning om det — op søgte Dina i februar 1651 Ulfeldt og fortalte ham, at hans fjender pønsede på at myrde ham og hans hustru ved nattetid. Ulfeldts blev lige så opskræmte, som man var ved hoffet, og efter nogle ugers ulidelig spænding, hvor alle forberedelser til et forsvar var truffet, anmodede Ulfeldt i april Christen Thomesen Sehested om at udvirke, at kongen tog ham i sin beskærmelse, hvorved han henviste til Walter som formentlig vidende om det planlagte overfald. Da kongen svarede med at tilbyde Ulfeldt at lade hans hus bevogte, erklærede rigshofmesteren, at han ville være tilfreds, om kongen ville forbyde sine tjenere »og nogle, som ere næst om Hans Majestæt« at gøre ham nogen overlast — en fornærmelse, som kongen besvarede med et forbud mod, at Ulfeldt forlod København. Ved rådstueretten og senere på herredagen blev Dina overbevist om sine løgnagtige beskyldninger og dømt fra livet; hun blev henrettet på slotspladsen i juli 1651.

Imidlertid gik rigsrådets opgør med svigersønnerne sin langsomme, men støtte gang. *Ebbe Ulfeldt* mistede sit len Bornholm på grund af bondeplagerier og skatterestancer. *Hannibal Sehested* måtte 24. juni opgive sit embede og fraskrive sig sine ejendomme samt forpligte sig til at tilbagebetale ulovligt opkrævede skatter, som han selv havde taget til indtægt, og da Dina-sagen havde vist sig uegnet til at fælde *Ulfeldt*, blev undersøgelsen af hans regnskabsførelse fremmet. 13. juli henvendte kongen sig til rigsrådet angående misligheder i Ulfeldts administration, og dagen efter undrog Ulfeldt sig ved flugt det truende uvejr. Ved Hammer-

møllen nord for Kronborg gik han og Leonora Christina ombord i en galliot, som Ulfeldt havde lejet, og som førte dem til Holland.

Til et blivende ophold i Nederlandene var situationen dog ikke egnet— den hollandske regering kunne trods al høflighed ikke tænkes at ville tage en konflikt med Danmark for Ulfeldts skyld — og Ulfeldt bestemte sig da sluttelig til at slå sig ned i Sverige, hvor dronning *Christina* 13. september tog ham, hans hustru og deres tyende under sin beskyttelse. De bosatte sig dog ikke straks i det egentlige Sverige, men i Stralsund, hvor de tilbragte vinteren 1651—52. Fra forsommeren 1652 tog de imidlertid ophold i Stockholm, hvor Ulfeldt i kraft af sin charme og sine penge stod højt i dronningens gunst. Han lånte hende betydelige summer, således i 1654 200.000 rdl. mod pant i slottet og amtet Barth i Pommern, men 1654 abdicerede dronningen, og da *Karl X Gustaf* påbegyndte sit polske felttog, forlod Ulfeldt Stockholm og bosatte sig på Barth.

I Danmark var sagen mod den flygtede rigshofmester gået sin rolige gang — det blev til at begynde med forbudt nogen at købe hans gods, men da han ikke efter stævning indfandt sig på herredagen, blev godserne beslaglagt, lenene blev frataget ham og rigshofmesterembedet besat med *Joachim Gersdorff*.

Det er bekendt, hvorledes Ulfeldt under opholdet i Stockholm søgte at ophidse den svenske regering til et angreb på Danmark, ligeledes at han på samme måde søgte at påvirke England gennem residenten i Stockholm, men der har været tvivl om, hvilken andel i eller blot kendskab til disse landsforræderiske handlinger Leonora Christina har haft. Efter at *Svend Aakjær* har tydet de foreliggende cifferbreve, må det imidlertid anses for godtgjort, at Leonora Christina i detaljer har været vidende om, hvad der foregik. Det viser rækkevidden både af hendes loyalitet overfor Ulfeldt og hendes ubændige had til de nye magthavere, som så hårdt havde ramt hendes mand. Det bliver vel aldrig opklaret, i hvilken udstrækning der har været personlig krænkelser med i spillet — i hvor høj grad har Christian

IV's stolte datter følt sig berettiget til at spille rollen som landets første dame? Hvor vidt er hendes ringeagt for den regerende dronning gået, og hvor dybt har det ramt at skulle vige pladsen? — Anekdoter om hendes ringeagtsytringer i dronning Sophie Amalies nærværelse og om hendes uheld med at tabe dronningekronen på gulvet tyder på såret forfængelighed — er de usande, viser de i hvert fald modstandernes opfattelse af forholdet.

For Ulfeldt var det en skuffelse, at Sverige foretrak at angribe Polen i stedet for Danmark, og i sin uvirksomhed og i sine overvejelser om, hvorledes han påny kunne komme til at spille en rolle, fik han den idé at søge en udsoning med den danske konge tilvejebragt. Da han imidlertid var klar over, at skriftlige henvendelser ville være unyttige, bad han Leonora Christina rejse til København. Skønt hun selv mente at måtte fraråde et sådant skridt, rejste hun dog i november 1656 gennem hertugdømmerne op i Jylland, hvor hun benyttede lejligheden til at besøge moderen på Boller, men da Frederik III erfarede dette, og rygterne tilmed ville vide, at der på Boller havde været en sammenkomst af misfornøjede adelige, sendte han *Ulrik Christian Gyldenløve* af sted for at møde hende med en udvisningsordre. Leonora Christina nåede kun til Storebælt, hvor hun måtte vende om. Et forsøg på at standse hende i Sønderjylland, fordi kongen var kommet i tanker om, at det ville være rart at have de papirer, hun havde bragt med sig, mislykkedes takket være hendes snarrådighed og mod, og midt i december nåede hun velbeholden tilbage til Barth.

Det varede imidlertid ikke længe, før Ulfeldt fik chancen for påny at komme i virksomhed. 1. juni 1657 kom den danske krigserklæring til Sverige, og i juli mødtes *Karl X Gustaf* og *Ulfeldt* i Stettin, hvor Ulfeldt trådte i svensk kongens tjeneste, imod at der blev skaffet ham oprejsning og erstatning, hvis krigen fik et for Sverige gunstigt udfald. Da Leonora Christina på Barth fik underretning om, at Ulfeldt ville følge den svenske hær, rejste hun efter, hun opholdt sig på Fyn, medens Ulfeldt deltog i togtet over isen og sluttelig i februar 1658 som den ene af de svenske

kommissærer var med til fredsforhandlingerne. En særlig paragraf (24) i Roskildefreden sikrede Ulfeldt tilbagegivelsen af hans godser og len og tilsagde ham fuld erstatning for den skade, han havde lidt.

Disse forhold kunne jo imidlertid ikke umiddelbart bringes i orden, men 10. marts 1658 havde den svenske konge skænket Ulfeldt grevskabet Sølvitsborg og godset Herrevadskloster i Skåne samt lovet at anbringe ham på en post, der svarede til hans stand og fortjenester. Ulfeldt var således nu blevet skånsk godsejer, men da det høje embede lod vente på sig, og da det hurtigt viste sig, at den skånske adels privilegier blev stærkt beskåret under det svenske regime, blev Ulfeldt misfornøjet, og da han jo normalt ikke lagde skjul på sine følelser, kom han snart i strid med Karl X Gustaf; allerede fra sommeren var det klart, at Ulfeldt ønskede sit forhold til Sverige afviklet.

I august havde Karl Gustaf brudt freden og var gået i land i Korsør for at fuldende, hvad der var så godt begyndt, men den hurtige afslutning, som han havde regnet med, kom ikke — københavnerne lod sig ikke rende over ende, og Frederik III blev i sin rede. Krigen gav anledning til gæring over alt og ikke mindst i Skåne. Malmö-sammenlægelsen i efteråret 1658 kom Ulfeldt ikke til at deltage i, men den fik alligevel afgørende betydning for ham, fordi en af hovedmændene, *Bartholomæus Mikkelsen*, under forhørene oplyste, at Ulfeldt havde meddelt ham planen for den mislykkede storm på København. I maj blev beskyldningerne forelagt Ulfeldt, og efter at Karl Gustaf i nogen tid havde ventet på, at han skriftligt skulle rense sig, lod han ham sætte under bevogtning i hans eget hus i Malmö og overgav sagen til den kommissionsdomstol, som behandlede Malmökonspirationen. Imidlertid blev Ulfeldt i juni ramt af et alvorligt slagtilfælde, der lammede ham i højre side og berøvede ham talens brug. Leonora Christina måtte da påtage sig at føre hans sag. Hendes forsvar skal ikke her refereres i enkeltheder — han kunne ikke have fået nogen mere fremragende advokat, og selv svenskerne beundrede hendes klogskab og veltalenhed. Dommen kendte

Ulfeldt skyldig og dømte ham fra ære, liv og gods, men Karl X Gustaf har åbenbart alligevel vægret sig ved at gå til det yderste. Dommens forkyndelse skulle vente til Ulfeldt blev rask, og et par måneder senere — 13. februar 1660 — døde Karl Gustaf.

Efter at den svenske formynderregering indgående havde drøftet, hvad man skulle gøre med Ulfeldt, blev man i juli 1660 enige om at frigive ham mod sikkerhed for, at han ikke i fremtiden ville foretage sig noget imod den svenske konge og rigets velfærd. Leonora Christina havde i forvejen indsendt et bønsskrift til enkedronningen og havde i juni været i forbindelse med Hannibal Sehested, som havde lovet under en sendefærd til Stockholm at tage sig af deres sag, og det blev nu besluttet, at Sehested skulle overbringe Ulfeldt benådningen. På grund af sygdom blev Hannibal Sehested imidlertid forsinket, og da Leonora Christina, som naturligvis var meget nervøs for udfaldet, en skønne dag fik forebragt et rygte om, at det var den svenske regerings hensigt at holde dem i livsvarigt fangenskab i Finland, besluttede de at flygte. De aftalte, at flugten skulle ske enkeltvis, og at Ulfeldt skulle tage til Lübeck, medens Leonora Christina ville prøve på, om der i København kunne opnås noget med hensyn til en udsoning — en forhåbning, som støttede sig på Roskildefredens bestemmelser. Imidlertid forandrede Ulfeldt pludselig sin beslutning, da han først var kommet ombord på et skib i havnen, og rejste selv til København. Nogle dage efter ankomsten underrettede han skriftligt Frederik III om sin tilstedeværelse i hovedstaden og meddelte ham, at også Leonora Christina ville komme. Frederik III afventede roligt hendes ankomst, men næppe var ægtefællerne sammen, før han lod dem arrestere og bringe til Bornholm, hvor de blev indespærret på Hammershus. De var her under bevogtning af generalmajor *Adolph Fuchs*, hvis behandling af fangerne var overordentlig brutal og hensynsløs.

Ulfeldt, som ved flugten fra Malmö dårligt nok var restitueret efter sit apoplektiske tilfælde, var ved sin overførelse til Bornholm stærkt plaget af kolik, samtidig med at hans

mentale tilstand synes at have været alvorligt angrebet. Han var dybt deprimeret, tillige opfarende og voldsom og viste utvivlsomme tegn på storhedsvanvid. Leonora Christina var til at begynde med meget påvirket af begivenhederne og af Ulfeldts sygdom, men hendes sind var som en stålfjeder. Det varede ikke længe, før hun begyndte at arbejde med tanken om flugt, skønt den som fængselsforholdene var skulle synes håbløs på forhånd. I marts 1661 var hendes forberedelser så vidt, at flugten kunne iværksættes. Det var lykkedes ægteparret at løsgøre jernstængerne for vinduet og ved hjælp af tove, lavet af lagener, og et brædt til at sidde på firede ægteparret og deres tjener sig ned fra tårnet — efter Leonora Christinas angivelse fra 21 alens højde. Efter at de var kommet over fæstningsmuren, kom de ved en overordentlig dumdristig klatretur ned på stranden. Her fandt de imidlertid ikke nogen båd, og de gik derfor videre til Sandvig, hvor de blev indfanget og ført tilbage til fæstningen. Her blev de fremtidig holdt adskilt.

Anbringelsen på Hammershus var for så vidt kun en midlertidig sikkerhedsforvaring, som der ikke forelå nogen dom, og Frederik III var åbenbart vaklende med hensyn til, hvad der skulle ske. Han indhentede erklæringer fra adskillige, især retskyndige embedsmænd, og disse anså vel Ulfeldt for skyldig til livsstraf og formuekonfiskation, men advarede dog samtidig mod en eventuel indblanding fra svensk side, hvis der blev anlagt sag. Kongen bestemte sig da sluttelig til at sætte fangerne på fri fod, imod at Ulfeldt underskrev en række overordentlig hårde betingelser, som endda blev skærpede under forhandlingerne. I december 1661 overførtes de til København, formaliteterne bragtes i orden, og efter helligdagene tog Ulfeldt og Leonora Christina ophold på Ellensborg ved Nyborg, som hun havde arvet efter Kirsten Munk og sammen med Thurø havde fået lov at beholde.

Ret længe kunne en mand med Ulfeldts natur ikke holde sig i ro på den fynske herregård, bundet til øen, som han var, og i realiteten under stadig opsigt. Allerede i februar begyndte han at ansøge om tilladelse til at rejse udenlands

af helbredshensyn, og i de sidste dage af juni 1662 rejste ægteparret til Amsterdam og derfra til Brügge, hvor de foreløbig slog sig ned. De forberedelser, der blev truffet inden afrejsen, tyder stærkt på, at Ulfeldt har haft planer om ikke foreløbig at vende tilbage, og i hvert fald skulle forholdene snart udvikle sig således, at en tilbagevenden blev umulig.

Allerede i Amsterdam gjorde Ulfeldt de indledende skridt til de forhandlinger med en repræsentant for kurfyrsten af Brandenburg, som fandt sted lige før jul 1662, og hvorved han tilbød kurfyrsten Danmarks trone, idet han oplyste, at vide kredse af befolkningen var utilfredse med Frederik III's styrelse og var parat til en organiseret opstand. At Ulfeldt samtidig søgte en udsoning med den svenske konge og under et tre ugers ophold i Paris i september forelagde Ludvig XIV forskellige helt uigennemførlige og naive projekter viser med al ønskelig tydelighed hans mentale tilstand.

Den første fornemmelse af Ulfeldts aktivitet fik man i København gennem indberetninger fra Hannibal Sehested, der som ekstraordinær ambassadør var i Paris samtidig med Ulfeldt, og nogen uro kan hans audienser hos den franske konge selvsagt ikke have undgået at vække, men da dernæst sønnen *Christian Ulfeldt* 6. november myrdede generalmajor Fuchs på åben gade i Brügge, blev man alvorlig opskræmt, og da endelig kurfyrsten af Brandenburg ad omveje lod det danske hof underrette om Ulfeldts tilbud og den påståede sammensværgelse, voksede uroen til panik. I juni 1663 anmodede kong Frederik såvel den franske som den engelske regering om at lade ægteparret Ulfeldt arrestere og udlevere, og 23. juli forelagde kongen sagens akter for Højesteret, som dagen efter dømte Ulfeldt fra ære, liv og gods for majestætsforbrydelse i højeste grad. Dommen bestemte, at tillige børnenes formue skulle være forbrudt, og de blev for livstid forment adgang til kongens riger og lande; en af Ulfeldts gårde skulle jævnes med jorden og tomten forsynes med en skamstøtte. Henrettelsen skulle ske in effigie, hvis det ikke lykkedes at pågribe ham.

Det lykkedes ikke, trods den store pris, der blev sat på hans hovede, og trods alle andre anstrengelser. Da Ulfeldt i august var blevet klar over situationen, flygtede han fra Brügge, og de få måneder, der endnu var levnet ham, opholdt han sig i Basel eller lige i omegnen, hvor han udarbejdede sin apologi. Da han i februar 1664 fik forebragt rygter om, at nogle landsmænd var på sporet efter ham, besluttede han, skønt dødssyg, at flygte ombord i en båd, der skulle bringe ham til Neuburg. Ved ankomsten viste det sig, at han var død i nattens løb.

Ægtefællerne var imidlertid længe forinden blevet skilt for stedse. I maj 1663 var Leonora Christina — endnu en gang imod sin egen opfattelse af, hvad der var klogest — rejst til England for at kræve *Karl II* for en betydelig sum, som ægteparret under hans landflygtighed i Holland i 1649 havde lånt ham. Under hendes ophold her indløb Frederik III's anmodning om hendes arrestation, og i begyndelsen af juli blev hun indespærret på Dover Castle. Da *Karl II* imidlertid ikke ud ad til ville stå som den, der udleverede hende til Danmark, fik man arrangeret en flugt, hvorunder hun blev anholdt af den danske gesandts folk, bragt ombord på et dertil lejet skib og ført til København, hvortil hun ankom 8. august.

Resten af Leonora Christinas livshistorie skal man læse i *Jammers-Minde*. — Skønt dommen over Ulfeldt ikke formelig omfattede hende, skønt forhørene ikke på nogen måde kunne overbevise hende imod hendes benægtelse af at kende noget til Ulfeldts planer med hensyn til Brandenburg, blev hun dog i 22 år holdt indespærret — til at begynde med vel af frygt for den skade, hun kunne gøre på fri fod, men i hvert fald i de sidste 15 år som offer for en nådeløs kvindes uudslukkelige hævnthørst. Christian IV's datter var utvivlsomt alt andet end uskyldig i forholdet til *Sophie Amalie* — i følelser var de begge stærke — alligevel har *Leonora Christinas* glans for al fremtid kastet mørke skygger over dronningens portræt.

Fængselslivet prægede, som senere den franske gesandt *Terlon* og andre bevidnede det, i forbløffende ringe grad

den kraftfulde kvindeskikkelse, men hendes åndelige fysiognomi undergik, som Birket-Smith viser det, en ikke uvæsentlig modificering. Da de første kriser er overvundet af hendes sjældent sunde psyke, falder hun til ro i sin religiøse følelse — den, der lærte hende resignationens vanskelige kunst:

*Nøgen jeg til Verden kom,
Nøgen fra — det er min Dom.
Herren gav og Herren tog,
Herren lægte, da han slog.
Lovet være Herrens Navn,
Som alt følger til mit Gavn.
Hannem falder jeg i Favn.*

— den bitre erkendelse svarer til *Griffenfeldts* Min Fjende var mig gram som trøsten til hans lysende: Gud blev alene huld — magtfuldt karakteriseres det i ligstenens hovedinskriftion:

HERRE
HAFDE DIT ORD ICKE WÆRRET
MIN TRØST
DA HAFDE IEG FORGAAET
I MIN ELENDIGHED

Om de vilkår fængselslivet bød hende, om den virksomhedstrang hun udfoldede, om den menneskekundskab og naturlige takt hun lagde for dagen i sin omgang med Blå-tårns galleri af rå og elendige figurer, og om de lettelser i det daglige liv, som Frederik III's død i 1670 og den hende tilståede årpenge betød for hende, skal der ikke her siges mange ord. Hovedkilderne er hendes franske selvbiografi¹⁾ og Jammers-Minde. Vigtigst er det vidnesbyrd, vi her igennem får om hendes åndelige spændkraft. Om nogen var hun berettiget til at samle materiale til et værk om store kvindeskikkelser med det udtrykkelige formål at vise kvindens ligestilling med manden på de åndelige områder.

Da *Sophie Amalie* døde i februar 1685 kom befrielsen. Om det er *Ludvig XIV's* intercession, dronning *Charlotte Amalies* forbøn eller *Christian V's* egen erkendelse af det unaturlige i den fortsatte indespærring kan være ligegyldigt. 18. maj underskrev han hendes løsladelse — dagen efter

forlod hun sit fængsel »med Manér«, og nogen tid senere traf kongen den bestemmelse, som for stedse knyttede Maribos navn sammen med Leonora Christinas. Maribo kloster blev hendes bolig de sidste 12—13 år hun levede — Brødre- og Søstrehaverne blev hendes prægtige urtegård — det fine harmoniske kirkerum hendes andagt og sidste hvilested — den stille sø et spejl på naturens harmoni mod aften.

Man kan ikke længere diskutere, om Leonora Christina var »skyldig« eller ej — hun var skyldig for så vidt, som hun var medvidende om Ulfeldts landsforræderiske optræden i Sverige og gik fuldt og helt ind for hans kamp om magten. Hans sidste spil — forhandlingerne med Brandenburg og Ludvig XIV, udslag af syfilitikerens højhedsvanvid i sygdommens tredie stadium²⁾ — var hun næppe impliceret i. Som det er påvist allerede af Birket-Smith var Ulfeldts tilbud til kurfyrsten faktisk en flyvetanke, som han blot ved skæbnens ugunst blev holdt fast på og fik lejlighed til at uddybe, efter at han selv havde forladt den for at tumle videre med nye planer. Det er næppe sandsynligt, at Leonora Christina har været medvider heri, endsige har billiget noget så tåbeligt. Birket-Smith har utvivlsomt ret, når han hævder, at således som Jammers-Minde er anlagt og med hvad det iøvrigt indeholder af fældende udtalelser, er der ingen grund til at tro, at hun over for sine børn skulle fragå at kende noget hertil, hvis det ikke er rigtigt. — Men hendes loyalitet over for manden og hendes had til de nye magthavere var ægte nok, og hun skyede ikke noget middel, der kunne føre til deres triumf. Det var også for hendes vedkommende et spil om magten, som blev tabt og måtte betales. Det eneste urimelige og tragiske ligger i, at hendes skæbne var knyttet til en psykopat, der sluttelig endte i vanvid, og samtidig er det denne skæbne, der hæver hende op — det er psykens reaktioner, der forlener hende med en glans, som stråler gennem århundreder. Nøgleordet skrev hun selv på alterklædet til Maribo kirke:

Ey noget siunis tungt for Ecte-Kierlighed
Troe-fasthed er dend Dyd, man ey tør bluis ved.

For en arvelighedsforsker må Leonora Christina være et fængslende emne. Vi har et nogenlunde fyldigt kendskab til de fire bedsteførelde — Frederik II og dronning Sophie, Ludvig Munk og Ellen Marsvin — vi kender Christian IV og Kirstin Munk så godt som det overhovedet er muligt henved halvfyerde århundrede senere, og vi kender deres børn og ved, at Leonora Christina er den eneste af dem, der overhovedet er værd at beskæftige sig med menneskeligt, fordi hun på det samme arvebiologiske grundlag, opvokset i det samme milieu og med en stor del af de samme egenskaber som hendes søskende dog har noget andet og mere — personlighedens helstøbte styrke og storhed — ensidigheden i sin forblindede troskab.

Noter.

Hovedkilden til foranstående skildring er som nævnt S. Birket-Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie. Med Bidrag til hendes Ægtefælles og hendes nærmeste Slægts Historie. I—II, Kbh. 1879—81, jfr. C. O. Bøggild-Andersens biografi i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XIV, 1938, s. 251—60 med deri anført litteratur, herunder Aakjærs kronikker i Dagens Nyheder.

¹⁾ Den franske selvbiografi (udgivet i facsimile og oversættelse af C. O. Bøggild-Andersen, Forening for Boghaandværk, Kbh. 1958) har lige til 1952 kun været kendt i afskrifter (Ny kgl. Saml. 2146, 4to og Thott 1971, 4to) i Det kgl. Bibliotek, samt i forskellige uddrag. Originalen opbevaredes imidlertid godt gemt i lærerbiblioteket i gymnasiet Christianeum i Altona. Herfra erhvervedes det 1955 af redaktør Henry Hellsen, på hvis auktion det 1958 blev købt af Det kgl. Bibliotek. Hvorledes manuskriptet, som i 1721 indgik i Kongens bibliotek, er kommet til Altona har såvel *Holger Hjelholt* (Historisk Tidsskrift 11 rk. IV, 367—75) som *Hans Haupt* (Zeitschrift für Schleswig-Holsteinische Geschichte, 80, 1956, s. 73—92) grundet over uden at kunne komme med nogen plausibel forklaring. Det turde imidlertid være sandsynligt, at en af frøken *Inger Marie Plum* i et interview i Berlingske Aftenavis 14. februar 1958 fremsat hypotese giver løsningen. Ifølge denne antagelse kan håndskriftet være skænket til skolen af astronomen *Heinrich Christian Schumacher* (1780—1850), som levede i Altona fra sit tiende år, frekventerede gymnasiet og var søn af amtmand *Andreas Schumacher* (1726—90), der i årene 1767—68 og 1772—73 var kongens kabinetssekretær. Denne, der åbenbart har interesseret sig for ganske bestemte historiske ting, har efterladt sig forskelligt vedrørende kongehuset, som er nedarvet i efterslægten og i nyere og nyeste tid er afgivet til Rigs-

arkivet, således papirer vedrørende Griffenfeldt, dronning Anna Sophies dagbog, den skrivekalender fra 1621, hvori Christian IV har optegnet Leonora Christinas fødsel og et silkebånd med en ansøgning fra hende til Christian V. Det er da rimeligt at tænke sig, at han også har fået fat i selvbiografien. — ²⁾ Hypotesen om at Ulfeldt led af syfilis er fremsat af *Johannes Helweg* i *Tilskueren*, 1913, II, s. 1020—37 og gentages overbevisende af *Ove Brinch*: *Historiske Portrætter set med lægens øjne*, Kbh. 1958, s. 112—34. Såvel i sin biografi af Ulfeldt (*Dansk biografisk Leksikon*, 2. Udg. XXIV, 1943, s. 464) som i sin anmeldelse af *Arups Danmarks Historie III* (*Historisk Tidsskrift* 11. rk. V, 3. hæfte, 1958, s. 23) forkaster *Bøggild-Andersen* tanken, bl. a. med den begrundelse, at Leonora Christina ikke frembyder tegn på sygdommen. Der bør dog næppe herske tvivl om, at historikerne her må bøje sig for den medicinske sagkundskab, hvorved bemærkes, at *Brinch* oplyser, at sygdommen som regel kun er smittefarlig ved coitus i de første måneder efter infektionen. Selv for en lægmand på dette område frembyder i øvrigt Ulfeldts adfærd under fængselsopholdet på Hammershus og derefter tydelige ligheder med syfilitisk hjernesygdom.

Efter at ovenstående var sat, har Svend Aakjær i *Jyske Samlinger* (ny rk. IV, 1958, s. 233—48) offentliggjort sit foredrag: Leonora Christinas skyld — et aktorat, hvori han har samlet hovedresultaterne af sine studier i cifferbrevene. Det var at ønske, at han også ville udgive disse akter. Fremdeles har *Holger Hjelholt* i *Historisk Tidsskrift* (11 rk. V, 524—26) bragt en omtale af *Bøggild-Andersens* udgave af den franske selvbiografi. *Hjelholt* refererer her den nævnte af frøken Plum fremsatte hypotese, men slutter sig dog til *Bøggild-Andersens* konstatering af, at spørgsmålet om, hvorledes selvbiografien er kommet til Altona, endnu ikke er løst. Nærværende forfatter må anse frøken Plums hypotese for overvejende sandsynlig — således som biblioteksforholdene var, inden *Schlegel* overtog bibliotekarposten, er der næppe noget urimeligt i at tænke sig, at *kabinetssekretær* *Schumacher* har fået den *kgl. historiograf* *Bernhard Møllmann* til at låne sig manuskriptet.

Denne afhandling er holdt som foredrag ved Lolland-Falsters historiske Samfunds møde i Maribo, maj 1958.

Red.

Sporebjerg.

Kæmpen Torkils gravhøj ved Torkilstrup.

Af *Christian Lisse.*

Om den nordfalsterske kirke- og sogneby Torkilstrup fortælles en række sagn, der knytter sig til byens navn. Omtrent det eneste fælles for disse sagn er navnet på den mand, der har grundlagt byen eller bygget kirken eller den gamle hovedgård Torkilstrupgård. Han hedder naturligvis Torkil. Et af sagnene går kort og godt ud på, at han var en hedning og den første, der påstod, at jorden går rundt!). Et andet sagn knytter navnet Torkil til et udskåret træbillede, formodentlig forestillende kirkens værnehelgen Skt. Nicolaus, som har stået i kirken endnu i forrige århundrede. Dette sagn er optegnet vistnok omkring midten af 1800-tallet af præstedatteren Elise Lindberg fra Tingsted²⁾, og det lyder således:

»I *Torkilstrup* kirke er en udskåren træfigur i bispedragt, som bønderne kalder Torkild. De fortæller, at han har bygget kirken, og at byen har fået sit navn efter ham. Han skal være bleven pint ihjel af hedningerne for sin kristendoms skyld. I den ene hånd holder figuren noget, som ligner et vridtbor, og det skal være en afbildning af det redskab eller instrument, hvormed han blev pint. Da der for nogle år siden blev solgt en del gamle sager fra kirken, var der også nogle, som vilde have det gamle billede solgt, da det var noget skramleri, men det vilde bønderne ikke vide noget af. De sagde, at Torkild vilde de beholde, ham vilde de ikke af med, og så blev han flyttet fra kirken ned i tårnet, hvor han nu sidder«.

Siden har man været mindre pietetsfuld, figuren er i hvert fald ad en mærkelig omvej over Schweiz nu havnet i Sverige. På afbildningen i Danmarks kirker, Maribo amt, s. 1139 ser man i øvrigt, at det, der ligner et vridtbor, i virkeligheden er et af bispemitraens bånd.

Et tredje sagn, vistnok det på egnen mest kendte, går ud på, at byens grundlægger var en hedensk kæmpe Torkil, der skal være begravet i en høj ved byen med sin hest og sit rideudstyr af det pure guld. Da vi i min skoletid i Torkilstrup i 1920erne fik dette sagn fortalt af lærer L. P. Christiansen, der selv var født og opvokset i sognet, var i hvert fald vi tåruppere, hvis skolesti gik over den lange Kirkehøj mellem Tårup og Torkilstrup, ikke i tvivl om, at det måtte være i denne høj, Torkil lå begravet. De fordybninger og ujævnheder, som grushentninger og lignende havde efterladt i højen, var for os tegn på, at gravrøvere havde været på jagt efter guldsatten. En optegnelse af dette sagn er trykt i tidsskriftet Skattegraveren IV (1885), s. 177, efter meddelelse af J. Nielsen, Lillebrænde. Det er her knyttet sammen med det udbredte kirkeflytningssagn:

»Torkildstrup på Falster, eller som det i gammelt bondemål kaldes: »Tolkestrebe«, skal have sit navn efter en hedning ved navn »Torkild«, der endogså skal have været den første, som påstod, at jorden gik rundt.

Sagnet fortæller om Torkildstrup kirke, at den skulde stået på højen imellem Torkildstrup og Tårup; men de materialier, man tilførte om dagen, blev bortflyttede om natten til dens nuværende plads, som de til sidst måtte opføre den på (imellem Torkildstrup og Gundsemagle). Kirken skal være bygget af den ovennævnte Torkild, der skal have været meget rig. Torkild skal have haft sin bolig i den østre ende af Torkildstrup by, hvor man endnu for få år siden kunde se spor af gravene. På højen, hvor kirken skulde have stået, ligger Torkild begravet med sin guldsadel og guldsabel«.

Det eneste helt sikre i disse grundlæggersagn er, at byen har sit navn efter en mand, der har heddet Torkil. Stednavnet betyder jo Torkils torp. Hvis denne Torkil er den første, der ryddede jord og byggede gård på dette sted, er det også rimeligt, at han har været hedning, da det må antages at være sket før kristendommens komme til disse egne, og det er ligeledes troligt, at han i så fald er blevet højsat på hedensk vis i nærheden af sin bopæl. Men om det er sket efter vikingetids skik med heste og hunde og våben og andet udstyr, er nok mere tvivlsomt. Det er nu heller ikke engang sikkert, at den Torkil, byen har sit navn efter, også er dens grundlægger. Torkil kan være en mand, storbonde

eller herremand, der på et senere tidspunkt (dog før ca. 1250) har været dominerende i byen, f. eks. som ejer af den største gård, den, som *Aghi Rugh* havde omkr. 1250, da Falsterlisten i Kong Valdemars Jordebog blev til. Torkils navn kan have fortrængt et ældre navn. Vi kender enkelte sikre navneskifter af denne art fra middelalderen, men hvor mange der er sket før den skriftlige overleverings begyndelse, ved vi intet om. På Falsterlistens tid hed nabobyen Tårup *Olæfsthorp*, og halvdelen af byens jord ejedes af en mand ved navn *Petær Rand*. Hans navn er ganske vist ikke blevet varigt knyttet til denne by, der i så fald skulle have heddet Pederstrup i nutiden, men Olafs navn er i hvert fald forsvundet, byen kom ikke til at hedde Olstrup, den blev allerede i middelalderens sidste århundreder kaldt Torp eller Torpe som nu (navnets udtale rimer på skorpe). I Horbelev sogn på Østfalster hed på Falsterlistens tid et mindre torp *Kietilsthorp*, og det ejedes af en enkelt mand med det vendiske navn Gnemær, der efter alt at dømme var søn af Kietil. Dette torp må være den nuværende landsby (Sønder) Grimmelstrup, og der er stor sandsynlighed for, at navneskiftet er foregået på følgende måde: Kietilsthorp skiftede først navn til Gnemerstorp efter den nye ejer, Gnemer. Da dette fremmede navn snart gik af brug og erstattedes med det nordiske navn Grimar, skiftede torpet også navn til Grimmerstorp (skrevet således 1417), der senere blev til Gremmestrup, Grimmestrup og endelig (påvirket af Nørre Grimmelstrups navn) til Grimmelstrup.

Efter dette sidespring vender vi tilbage til Torkils gravhøj. Hvis sagnet om den taler sandt, hvor har den da ligget? At den ovenfor nævnte Kirkehøj ikke er nogen gravhøj, kan selv det ukyndigste øje se. I de tre sidste udgaver af Traps »Danmark« nævnes imidlertid i forbindelse med omtalen af den nedlagte hovedgård Torkilstrupgård en gravhøj, hvortil Torkil-navnet er knyttet. I tredje og fjerde udgave³⁾ hedder det om gården, at den »skal være bygget af Torkild Venstermand, der berettes at være begravet i en nu sløjfet høj ved gården, »Sparrehøj« (højen var fra oldtiden, og der blev fundet mange skeletter i den)«. Her får vi et navn på

højen og et par detaljer om den, men intet præcist om beliggenheden eller om, hvorfra oplysningerne stammer. Kilden til oplysningen angives derimod i den nye, femte udgave af »Trap«⁴), at være Lisbeth Bryskes våbenbog, et håndskrift med slægtstavler og knappe oplysninger om forskellige adelsslægters medlemmer, der er skrevet af fru Lisbeth Bryske i sidste halvdel af 17. årh. og nu findes i Karen Brahes bibliotek i Odense. Det er vel dette håndskrift, der hentydes til i den ældste trykte efterretning om højen, i Pontoppidans »Den danske Atlas« bind III, 1767, i en fodnote s. 369: »Torkildstrup siges at være bygt af Torkild Venstermand, som efter et Manuskript, dog af nyere Tider, var en Hedning, og skal ligge begravet i en Høy, kaldet Sparresbjerg Høy, imellem Torkildstrup og Torpe«.

Lisbeth Bryskes notits er gengivet således i Danmarks Adels Aarbog 1927, s. 90: »Torkild Venstermand han byggede Torkildstrup i Falster; han haver været en Hedning, men han ligger begravet i en lang Kæmpegrav i Sparrebjergshøjen mellem Torkildstrup og Torpelend; der staar en Sten paa Graven, som er saa udhuggen i: Her ligger begravet Thorkild. Han havde en Søn, som hed Torsten. Denne havde to Sønner Henning og Mane«.

Denne notits er interessant og giver flere vigtige oplysninger. Højen kaldes her Sparrebjergshøjen (i Danske Atlas ændret til Sparresbjerg Høy og i Trap til Sparrehøj), den beskrives som »en lang Kæmpegrav«, hvilket formodentlig betyder en langdysse, og den ligger mellem Torkilstrup og »Torpelend«, hvilket nok er fejl for Torpelund, Tårup skov. Hvis der virkelig har stået en sten med inskription på højen, må det vel have været en runesten, og indskriftens navne er da også — med undtagelse af Henning — velkendte vikingetids- og rune-navne. Men en runesten kan ikke være fra samme tid som en langdysse, og dens personnavne kan ikke have nogen forbindelse med slægten Venstermand på Torkilstrupgård i slutningen af middelalderen, ligesom det er utænkeligt, at medlemmer af denne slægt kan være højsat på hedensk vis, så der er al mulig grund til skepsis over for denne del af Lisbeth Bryskes beretning.

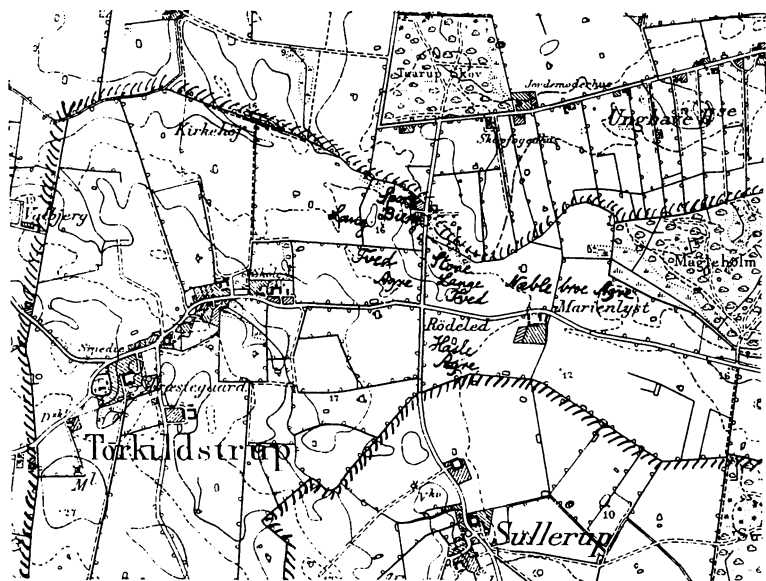
Men er hele historien om kæmpegraven da sagn og opspind? Det er den ikke, for der er pålidelige efterretninger om den fra en senere tid. I året 1819 udkom en kuriøs og interessant rejsebeskrivelse: »Bornholm beskreven paa en Reise i Aaret 1815«, skrevet af to unge embedsmænd fra fabrikkdirektionen, O. J. Rawert, der er kendt som industrihistoriker, og G. Garlieb, der især interesserede sig for geologi. De skulle i juni 1815 til Bornholm for at undersøge denne ø's mineralforekomster med henblik på udnyttelse, men deres skib blev af en østenstorm tvunget til at gå ind til Stubbekøbing og blive liggende der i fire døgn. De to forfattere benyttede det ufrivillige ophold til nogle ture i omegnen, og de første 30 sider af bogen handler om deres indtryk af egnen og befolkningen. Blandt de antikvariske og topografiske mærkværdigheder, de to rejsende har set eller hørt om under opholdet, er også kirke- eller kapelruinen ved Barup sø og en anselig gravhøj, *Sporebjerg* på Torkilstrup mark. De giver oplysninger (s. 29 i bogen) om dens højde og udstrækning m. m., så man kunne tro, de selv har været på stedet og foretaget en opmåling og undersøgelse.

Det har de nu nok ikke. Alle de oplysninger, de giver om højen, kan man finde i en indberetning til Kommissionen for Oldsagers Bevaring, indsendt 28/12 1808 af provst Otto Grundtvig, der var sognepræst til Torkilstrup-Lillebrænde 1800—1823. I denne indberetning, der nu findes i Nationalmuseets 2. afdelings arkiv, beskriver han de to sognes oldtidsminder og nævner af større stenhøje »paa Torkildstrup Byes Mark een, kaldet *Sporebjerg*, temmelig høi, er 22 Skridt lang og 8 Skridt bred. Den har store Steen rundt om sig, strækker sig i Nordost og Sydvest, men har ingen store Steen synlige midt paa. Man siger, at Torkild Venstermand, som har været Ridder og beboet en Gaard i Torkildstrup, der har sit Navn efter ham, ligger begravet i denne Høi. I Høien skal ligge et Guldsværd, et prægtigt Ridetøi m. m. Denne Høi er endnu ikke undersøgt. ... Tæt ved forannævnte Sporebjerg — Torkils foregivne Begravelsessted — er en Tingplads, omsat med større og mindre

Steen, i Nordost og Sydvest, 66 Skridt i Længden og 8 Skridt i Bredden. Dette kaldes og sædvanlig Sporebjerg«.

Desværre blev disse oldtidsminder ikke undersøgt, opmålt og kortlagt af fagfolk, mens tid var. I Nationalmuseets sogneindberetning om oldtidsfund (1. afdelings arkiv) citeres Grundtvigs oplysninger, og man antager, at det har drejet sig om to langdysser, men det tilføjes, at stedet ikke mere kan påvises, og at navnet Sporebjerg er ganske ukendt på egnen. Det sidste passer nu ikke helt, thi i en indberetning til Stednavneudvalget 1922 fra førstelærer L. P. Christian- sen, der havde de fleste af sine oplysninger fra den historisk interesserede sparekassedirektør, gdr. J. L. Lollike, Gunds- levmagle, nævnes også en gravhøj, Sporebjerg, som formodes at have ligget på Gundslevmagle Skovlodder. Navnet huske- des altså dog endnu 1922, men stedsangivelsen er uden tvivl forkert, det skulle jo efter Otto Grundtvigs oplysninger være på Torkilstrups mark.

Da vi nu fra den lokale tradition har fået et mere tro- værdigt navn paa højen end adelstraditionens Sparrebjergs- høj eller Sparrehøj, lader det sig gøre at finde frem til gravhøjens plads gennem matrikler og udskiftningskort, der indeholder de gamle marknavne. I den ældste af disse kilder, markbogen fra 1682 (nu i Rigsarkivet), finder man blandt navnene på agerskifter i Torkilstrup bys Østermark, der strækker sig fra byen østpå forbi Magleholm til Dukke- rups marker, *Sporberig støcher*, et lille areal med kun 6 agre. Den nøjagtige beliggenhed oplyses ikke, men man kan af rækkefølgen slutte, at det lille jordstykke ligger i nær- heden af de større agerskifter Langtued, Hasselager og Niblebroe, nogenlunde midt i Østermark, ved vejen mellem Sullerup og Tårup. De tre sidstanførte marknavne, men ikke vort højnavn, findes på de to eksemplarer af udskift- ningskortet over Torkilstrup by, opmålt og tegnet 1799, der befinder sig i arkiver i København, Matrikelsarkivet og Landsarkivet for Sjælland m. v., men heldigvis er der i Skørringegårds arkiv et tredje eksemplar af samme kort, og på dette står navnet *Spore Bierg* i hjørnet lige vest for vejen mod Tårup skov (tilføjet på omstående kort).

Udsnit af Generalstabens (nu Geodætisk Instituts) målebordsblad (1:20000) nr. 4326 (udgaven 1903). Torkilstrup bys skel er optrukket, og enkelte marknavne, deriblandt Spore Bierg, indlagt efter udskiftningskortet fra 1799.

Selv om der ikke er afsat nogen høj eller stensætning på kortet fra 1799, er stedet dog nu så meget indkredset, at det er en let sag at lokalisere den forsvundne gravhøj. På dette hjørne af Torkilstrup bys jord er der et par mindre, langstrakte højderygge, begge i retningen NNO-SSV. I den østligste af disse, nærmest vejen, har der i slutningen af forrige århundrede været en grusgrav, og her er der i 1890'erne opført et hus, matr. nr. 5 b, det første i den nu næsten sammenhængende række af huse langs vejen fra Rødeled til Tårupskellet. Hverken grusgraven eller huset findes på den ældste udgave af Generalstabens målebordsblade 1 : 20,000, der er opmålt 1888 og udgivet 1890, hvorimod begge dele findes på den næste udgave af dette blad, der er rettet 1901 og udgivet 1903 (se ovenstående gengivelse af et udsnit af dette kort). Ejendommens nuværende indehaver, malermester Arnold Trane, oplyser, at der, da hans svigerfader planerede en del af grusgraven og byggede

huset, blev fundet en mængde menneskeknogler og optaget adskillige store sten. Han har ligeledes hørt gamle folk fra Unghave og Lillebrænde fortælle, at de på vej til og fra konfirmationsforberedelse i Torkilstrup præstegård legede på isen i grusgravens huller og stillede menneskekraniumer op på række, som de fandt i grusgravens sider. Han har derimod aldrig hørt om fund af genstande i højen, hverken guldsværd eller ridetøj eller mindre kostbare ting, ej heller omstensætninger eller gravfund på de nærmestliggende marker, f. eks. på den et par hundrede meter vest for hans hus liggende højderyg, hvor man snarest tænker sig, at den »tingplads« har været, som Otto Grundtvig nævner i sin indberetning.

Hermed er vi vist nået så langt henimod opklaringen af problemerne om kæmpen Torkils gravhøj, som det lader sig gøre uden arkæologisk bistand. Det er muligt, at gravninger i og omkring Sporebjerg endnu trods alle overpløjninger og ødelæggelser ville kunne bidrage til en nøjere tidsbestemmelse af oldtidsbegravelsen. Så meget står imidlertid fast, at der for halvandet hundrede år siden på Sporebjerg har været to ret betydeligestensætninger, som efter beskrivelsen fra 1808 af Nationalmuseet tolkes som langdysser fra yngre stenalder. I hvert fald den ene af disse har indeholdt adskillige begravelser, men der vides intet om fund af gravgods. Sagnet om rideudstyr m. m. er sandsynligvis opstået af højens navn, der dog sikkert ikke har noget med sporer at gøre. Til den anseligste af de to høje ellerstensætninger er endvidere sagnet om Torkilstrups grundlægger, kæmpen Torkil, blevet knyttet, og i adelstraditionen fra det 17. århundrede er samme Torkil yderligere gjort til slægten Venstermands stamfader eller dog første mand på Torkilstrupgård. Endelig er Torkils navn også knyttet til helgenbilledet i kirken, formodentlig først et århundrede eller to efter reformationen, da man havde glemt, hvem det egentlig forestillede.

Både gravhøjen og billedet i kirken er nu borte, snart forsvinder vel også de sidste spor af volde og grave fra den gamle Torkilstrupgård⁵⁾, alle de synlige minder, som

sagn og historiske beretninger klynger sig til, og hvorved de holdes i live som levende tradition. Tilbage bliver dog kir-
kens, sognets og byens navn, som vel også i kommende
tider vil få en og anden til at fundere over, hvem og hvad
Torkil var.

Noter.

¹⁾ Optegnet omkr. 1850 af student Niels Lindberg, søn af sognepr.
i Tingsted, dr. Jacob Chr. Lindberg, trykt i Sv. Grundtvig: Gamle danske
Minder. Ny Saml. (1857), s. 70; derefter i J. J. F. Friis' nyudgave af
P. Rhodes Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie
II (1859), s. 129. — ²⁾ En søster til ovennævnte Niels Lindberg. Sagnet
er trykt i Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III (1895), s. 84, nr. 442.
— ³⁾ Trap: Danmark, 3. udg., III (1899), s. 270; 4. udg. IV (1923),
s. 216. — ⁴⁾ Samme værk, 5. udg. IV (1955), s. 929. — ⁵⁾ Om Torkil-
struppgårds historie se J. L. Lollike i Lolland-Falsters hist. Samfunds
årbog 1919, s. 62—71.

Gjetzør slot.

Svinehave voldsted*)

Af *K. Ancker-Jensen.*

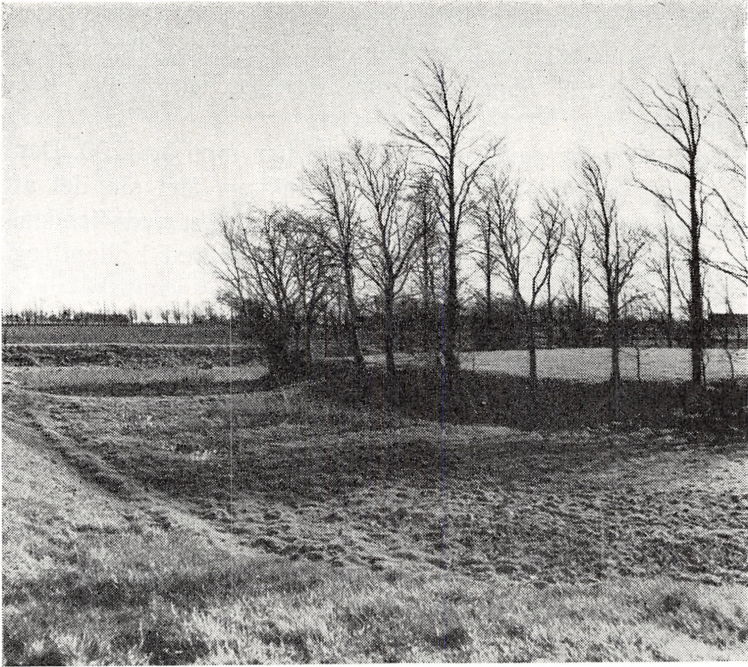
I Ingemanns gamle sang om Valdemar Atterdag »På Sjølund's fagre sletter«, står de bekendte strofer: »Hvor sølvkilden glider nu ved ruinens fod, der stolt i gamle tider en kongebolig stod«.

Også her på dette sted, hvor vi nu står, lå i gamle dage en kongebolig, en befæstet borg, Danmarks sydligste værn — det såkaldte Gjetzør slot. (Gjetzør var navnet på slottet og lenet, medens Gedesgaard vistnok var navnet på den hosliggende avlsgård).

Første gang, Gjetzør slot nævnes i historiske kilder, er i Valdemar Sejrs jordebog ca. 1231, og det fremhæves, at borgen ejes af kongen. Men da har kongeborgen sikkert allerede eksisteret i mange år. Man mener, at den er bygget under Valdemar den Store til værn mod venderne som så mange andre af den tids faste borge.

Nu er jo kun selve borgpladsen tilbage (borgbanken) og de dybe, 10 m brede voldgrave, der omgav borgen. Disse voldgrave stod i forbindelse med den nu helt udtørrede Svinehave sø, så man kunne sejle fra Østersøen og helt op til borgen i gamle dage. Derfor har Svinehave vel i nyere tid lånt navn til voldstedet. Hvordan selve slottet så ud, ved vi ikke præcis; men ifl. indberetninger fra kgl. lensmænd og slotsfogeder ser det ud til, at det har været et anseeligt middelalderligt stenhus i to stokværk, muligt bygget i vinkel

*) Foredrag holdt ved Lolland-Falsters historiske Samfunds udflugt til Sydfalster den 23. august 1958.

Gjetzør voldsted set fra nord. Voldgraven i forgrunden. Slotsbanken (ses som en lys flade til højre bag den træbevoksede skrænt), hvis hjørner er orienteret efter verdenshjørnerne.

med en nordre og vestre længe, en åben gårdsplads ud mod sydøst og vindebro med tårn over graven mod øst. Slottet har været bygget af kampe- og munkesten, har haft små, snævre vinduer eller glugger, og sandsynligvis har der været vægtergang, skydeskår og små karnapliggende udbygninger på murene (de såkaldte »hemmeligheder« — datidens w. c.er). Der har været store sale og talrige »kammerser«. En stor stenstue benævnes riddersalen.

Til slottet hørte en ladegård med en stor fast besætning og med et jordtilliggende på 500 ha. Der var mange bygninger og staldlænger, der kunne huse tjenerskab, heste og køretøjer. Ladegården, der kaldes Gedesgård eller Gjedsergård, lå ret øst for slotsbanken over mod den nuværende gård Søvang.

Slottet blev beboet af kgl. lensmænd, hvoraf enkelte skal

nævnes. Omkring år 1500: Trud Andersen, der efterfulgtes af Lauritz Knob. Senere kommer den bekendte Jørgen Venstermand til »Stadager« og Mogens Falster til »Beltinge«.

Kampen mod venderne ebbede ud hen mod år 1200. Den var lang og hård, og Gjetzør har sikkert fået sin del af stridighederne, udsat som den lå og nærmest ved fjenden. Hvor nærgående venderne har været netop ved Lolland og Falster, kan vi se deraf, at der endnu findes vendiske stednavne her i stiftet. På Lolland således: Tillitze, Kuditze og Kramnitze og på Falster: Korselitze og Jerlitze. I stiftsmuseet i Maribo opbevares en samling keramik fra vender-tiden, fundet spredt over begge sydhavsøerne, som — ligesom stednavnene — viser, at venderne har sat sig fast og bygget og boet hernede.

I de følgende århundreder kommer det til forviklinger og stridigheder med lybækkerne og senere med hansestæderne, og vi ved, at Erik af Pommern førte fredsunderhandlinger med hansestædernes repræsentanter her på slottet Gjetzør.

Men senere fik Gjetzør foruden den rent forsvarsmæssige en hel ny betydning for landet og kronen derved, at her nu blev overfartssted til Tyskland (ligesom i dag).

Og da man dengang almindeligvis måtte gøre kortere eller længere ophold for at vente på godt vejr eller god vind — eftersom datidens sejlads med små, fladbundede smækker og skuder over den tit oprørte Østersø ej blot var til lyst — så blev da Gjetzør (særlig i 1500-tallet) det sted, hvor fornemme og kongelige rejsende tog ind, altså en kgl. ventesal før og efter overfarten.

Mange danske konger var gift med tyske prinsesser, og det førte visitter og genvisitter af fyrstelige gæster med sig. Undertiden fulgte kongen og dronningen gæsterne på vej til og fra Gedser og gjorde så kortere eller længere ophold på Gjetzør slot. Talrige kongelige skrivelser, der nu opbevares i arkiverne, bærer påtegningen: Givet på vort slot Gjetzør.

Når der nu kunne ventes meget fornemme gæster over Gjetzør (særlig ved bryllupper, barkedåb eller begravelser

og deslige i kongehuset), gik der i forvejen bud og brev til lensmanden på slottet om at sætte sale og »kammerser« i stand, for at de fremmede gæster kunne få et godt og solidt indtryk, når de satte foden på Danmarks jord. Riddersalen og gemakkerne skulle »drages« med klæde, inventaret skulle efterses, eventuelt fornyes; der skulle støves af og varmes op. Endelig skulle der skaffes proviant til herskaber og følge og sørges for foder til de mange heste. Ved en bestemt lejlighed hedder det, at der var 600 heste opstaldet på Gjetzør, så det viser jo, at der er tale om det helt store rykind.

Det er navnlig i det 16. århundrede, at Gjetzør har sin største glansperiode, og mange kongebreve fra denne tid omhandler modtagelse af fremmede fyrster. Både kong Hans, Christian II, Christian III, Frederik II og Christian IV har gæstet den gamle borg her og gjort kortere eller længere ophold. Ved Christian II's bryllup med prinsesse Elisabeth (kejser Karl V's søster) 1515 kom en mængde gæster over Gjetzør; bl. a. kongens søster, »markgrevinden«, der var gift med kurfyrsten af Brandenburg, og mange andre fyrstelige personer. Det fortælles, at der var tilsagt 40 skibe og to kgl. galejer, der skulle føre gæsterne over Østersøen. Fra Chr. II's tid skal lige nævnes, at kongen havde indkaldt hollændere til Bøtø, der hørte til Gjetzør len, for at de skulle dyrke urter, rødder, kål og løg til kongens køkken. I 1552 er der et kongebrev, der giver dem livsbrev på Bøtø mod at yde havesager og urter til Nykøbing slot og kronens gårde (Gjetzør og de kgl. jagtlotte).

Om Christian III fortælles, at han i 1557 fik besøg over Gjetzør af sin svoger kurfyrst August af Sachsen. I den anledning blev der holdt kongejagt på Falster. Og jagten begyndte på Gjetzør, hvor de fyrstelige personer med stort følge opholdt sig i tre dage og jagede svaner i Bøtø nor, sælhunde ved Rødsand og storvildt i skovene. Hver aften blev der holdt stort taffel i riddersalen, som var udsmykket med alt, hvad huset formåede; faklerne flammede, vinen skummede, og det gamle slot her stod på gloende pæle; der blev rigtig festet!

I anledning af det fornemme besøg og de mange jagtgæster var der også i forvejen indkøbt »fetalje«, så det for-slog noget. Der nævnes således: 1000 sider flæsk, 100 okser, 950 lam, 3000 høns, 700 gæs, 16 tdr. smør og 18 tdr. æg. Selv om det vel var fordelt på de forskellige jagtslotte her-nede på Falster, ser det ikke ud til, at de har sultet på Gjetzør! Der blev drukket mange hundrede fade rhinskvin, mumme, barsøl og rostockerøl, så det ser heller ikke ud til, at de har tørstet. Der har sikkert været brug for alle »hem-melighederne« på Gjetzør!

Allermest omtalt er dog Gjetzør på Frederik II's tid. Frederik II var jo — som bekendt — gift med sin kusine: Sophie af Mecklenburg (1572), og hendes forældre, hertug Ulrich og hertuginde Elisabeth af Mecklenburg, besøgte tit det danske kongepar. Når svigerforældrene ventedes på besøg, blev der hver gang gjort store forberedelser til at modtage dem. Adelsdamer fra Falster fik bud om at tage ned til slottet og sørge for, at alt var rede. Gemakker og sale blev »draget« med klæde, der blev luftet ud og an-skaffet glas, kander, tallerkener og andet husgeråd og ind-købt fetalje. Tit blev der sendt udvalgte adelsmænd helt til Warnemünde for at ledsage de fyrstelige gæster over Øster-søen og så byde dem velkommen på dansk jord. Flere gange mødte kong Frederik og dronning Sophie selv op, for at tage mod svigerforældrene på Gjetzør eller for at følge dem på vej hjem.

Men i året 1586 gjorde hertugparret et længere ophold i Danmark, idet de kom først på sommeren (de besøgte bl. a. Tyge Brahe på Hveen og så hans berømte Uranienborg) og ville så rejse hjem hen på efteråret. Da skete der det triste, at hertuginde Elisabeth blev syg på hjemturen og måtte gå i seng her på Gjetzør. Der blev hentet læger; men det hjalp ikke. Hun blev dårligere og dårligere og døde her-nede på slottet den 14. oktober 1586.

Kongen havde fulgt svigerforældrene hertil, og han op-holder sig på Gjetzør fra slutningen af september til nogle dage efter hertugindens død. I de mange kongebreve, som i denne tid er udstedt her fra slottet, er der bemærkninger

om, at kongen — grundet på hertugindens sygdom — må forblive på slottet meget længere end beregnet, og der gives instrukser til den højere adel i Danmark om at anlægge sørgeklæder i anledning af dødsfaldet og om bisættelsen. Hertugindens lig blev ført til Güstrow i Mecklenburg og bisat der.

Den sørgelige hændelse med hertuginde Elisabeths død gjorde imidlertid, at hertug Ulrich ikke mere ville bo her på slottet, hvor alt mindede ham om den døde ægtefælle. I stedet for agter han at tage ind på Gedesby kro, og dermed begynder glansen at gå af det gamle Gjetzør slot.

Gedesby kro var slet og ret færgekro for overfarten og var det sted, hvor »gemene« folk tog ind, medens Gjetzør kun var beregnet for kongehuset, fyrstelige og fornemme gæster. Kroen er særlig bekendt fra czar Peter den Stores besøg i 1716, da han gik i land ved Gedser med nogle få folk, sprang på en hest, der gik og græssede ved stranden, og red til Gedesby kro, hvor han sparkede kromanden og hans kone ud af sengen og selv sprang i den varme seng med støvler og sporer!

Da Frederik II døde 1588, skulle hertug Ulrich selvfølgelig med til begravelsen, og lensmanden Niels Friis fik ordre til at drage omsorg for, at kroen i Gedesby blev sat i stand til at modtage den fornemme gæst på værdig måde. Men udsmykningen til kroen hentede de på Gjetzør. Det gamle slot begynder da langsomt at forfalde og ligge øde hen. Endnu i 1590 tog dog fyrstelige rejsende ind på slottet. Således gæstedes det flere gange af kong Christian IV, der tog den vej til hertugdømmerne. Men han tog det ikke så nøje med bekvemmelighederne, da han var ung; han elskede at leve på feltfod og kunne ligge i en feltseng. Det synes dog, at Gedesby kro fra denne tid er blevet et langt hyggeligere opholdssted end den gamle, forfaldne kongsgård, og efterhånden går hele strømmen af rejsende over Gedesby.

Enkedronning Sophie, der efter Frederik II's død fik Nykøbing slot og len med alle kronens ejendomme på Lolland-Falster som livgeding — enkesæde (og som sikkert vil

være kendt af de fleste, bl. a. fra den berømte mecklenburgske stamtavle i Nykøbing kirke, og her på Sydfalster for den smukke alterkalk — guldalken — som hun har skænket til Gedesby kirke), var i 1590 i Gedesby, og her gav hun ordre til at nedbryde den nordre længe på Gjetzør og genopføre den ved kroen i Gedesby. I denne skulle der gøres bekvemme gemakker, som hun selv i påkommende tilfælde kunne benytte.

Senere giver hun befaling til at overføre alt inventar fra Gjetzør til kroen (»drage-tæpper«, skabe, borde, bænke, senge, dyner og sengeklæder og service), og kromanden får nu tilsyn med den forfaldne kongsgård. Senere nedrives en af ladegårdens store stalde og flyttes til Gedesby, og store stykker af Gjetzørs jorder lægges til kroen. Omkring 1600 udnævnes en kgl. foged til at drive resterne af jorden på ladegården og have opsyn med det forfaldne slot.

Efter Christian IV's uheldige deltagelse i trediveårskrigen (1625—29) bliver der lagt et kompagni soldater på Gjetzør, og der opkastes flere skanser ved Kroghage, da man var bange for fjendtlig landgang. I 1645 forstærkes skanserne, og der bliver sendt krigsskibe herved.

Så siger historien ikke meget mere om Gjetzør. De sidste rester kommer under det falsterske ryttergods og sælges sammen med Nykøbing slot og alle kronens ejendomme ved domænesalget 1766. Herved opstod der 7 hovedgårde, hvoraf hovedgård nr. 5 er den nuværende Gjedsergård, der ligger nordligst i kommunen og ejes af hofjægermester A. Tesdorpf. Allerede i krigsjordebogen fra 1718 bemærkes, at der ved Gedser for lang tid siden har været en kongsgård, kaldet Gjetzør, hvorfra transporten gik ad Pommern til. Det vil altså sige, at slottet lidt efter lidt er smuldret bort i det 17. århundrede. Måske er tømmer og sten ført til Nykøbing slot eller brugt ved byggeri på kronens forskellige ladegårde. Vi ved det ikke. De sidste rester er dog sikkert afhentet af bønderne i omegnen.

Det gamle slot Gjetzør er altså forsvundet omkring 1700-tallet. Men vi har nu fået et glimt af livet henede fra Valdemarstiden, middelalderen og renæssancetiden — et

glimt af konger, kurfyrster, hertuger og markgrever, som har gæstet det gamle slot. Vi har hørt om kongejagt og smykkede sale, om hertuginde Elisabeths død og til sidst om den gamle borg, der sank i grus. Og vi mindes igen Ingemann: »I borgens gyldne sale sig rørte muntert liv, der hørtes skæmtsom tale og lystig tidsfordriv«.

Og til sidst det vemodige: »I muld for længe siden kong Valdemar er lagt«.

Her er jo også de gamle slægter forlængst lagt i mulde, og kun voldstedet, de brede slotsgrave og nogle enkelte murbrokker af munkesten minder os om kongeborgen. Hele munkesten fra den forsvundne borg har jeg dog set ligge under hønsenet hernede på egnen. Det er rimeligvis de allersidste rester af det gamle kongelige slot Gjetzør. Her kan man i sandhed sige: Sic transit gloria mundi!

Men selv om slottet nu er forsvundet, så er det alligevel et historisk sted, og den, der har øre for historiens tale, fornemmer her pustet fra middelalderen, fra de muldede kongebreve og fra de mange kongelige slægter, der gennem årene færdedes ind og ud her på Danmarks sydligste kongeborg, det gamle Gjetzør slot, indtil det stille sank i grus!

Nagelsti bondesamfund gennem 4000 år.

Af *Kjeld H. Snedker.*

Hvor Nykøbing—Nysted landevejen afgrænser en rundbuet halvø, omsluttet af Guldborgsund, Bredningen og Flintingeåen, ligger Nagelsti, det østligste bosted på Lolland. Et sluttet landsbysamfund, bestående af: 1 herregård, 18 bøndergårde, 8 husmandssteder, 1 planteskole, 1 frugtplantage, 4 gartnerier, 1 købmandsforretning, 2 hønserier, 1 smedie, 1 savværk, 1 elværk, 1 vandværk, 1 nu nedlagt skole og indtil videre 67 huse. Her lever henved 400 mennesker, der driver deres erhverv eller jordbrug, som generationer før dem har gjort det; thi Nagelstis fortid taber sig i de grå urtåger, der måske har været medvirkende til navnets oprindelse: Nifl eller Nefl, det gamle nordiske ord for tåge. De ret lave jorder, nogle få meter over havet, og de store mosedrag begunstiger tågedannelsen, mosekonen brygger svært flittigt om sommeren, og om vinteren indsvøber rimtågen den idylliske landsbys træer i sin kolde pragt. En anden forklaring af navnet¹⁾ tyder det således: Naffli = navle — skjoldbule — hjulnav. Sti = vej. Nagelstibygdens beliggenhed i centrum af et område, som — med sine moseindskæringer, der i fortiden var mere udprægede — har haft og stadig har stor lighed med oldtidshjulet, skiven, med de to udskæringer. Vejen til navet, midtpunktet, hvor bygden lå, gik utvivlsomt over »Voebro« = vadebro, den centrale og antageligt ældste rute, måske taget i brug allerede i stenalderen. Et andet gammelt vadested udenfor byen, imod sydvest, synes først at spille en rolle efter keltisk jernalder. Navnet kan da være af meget gammel oprindelse, måske før jernalder.

Eksempel på oldtidens urskov. Lunden ved »Priorskov«.

Men årtusinder før levede her agerdyrkende småsamfund, og før deres tid opretholdt vandrende jægerfamilier livet her ved at fiske og jage i det skovdækkede land og de små søer, vige og fjorde. Skoven er ryddet og vandene er lukkede af tørvedannelse, men endnu kan vi i lunden ved »Priorskov« se oldtidens egeblandingsskov, ærværdige ege, slanke aske, el og lind, hassel og de harskt lugtende, noget buskede tørstetræer. Og ser vi også på »Saltningen«s udyrkede, stenstrøede flade med enkelte grupper af eg og med tjørneholme ud mod sundet, hvor bølgerne blinker mellem istidens vandblokke, — den største er kendt under navn af »den hvide mær«, — så ser vi levendegjorte eksempler på de skove og landskaber, der gav livsvilkårene til oldtidens mennesker, hvis efterladte redskaber vi finder jævnt

fordelt i egnen. Vi vil nu se, hvad oldtidsfund, gravhøje og historisk forskning fortæller os om den stadige strøm af menneskeligt liv og virke, der har været her i Nagelsti, gennem de svundne tider.

De ældste spor, tre flintepile af skafttunge-typen, de to fundne på matr. 21 a²⁾ og den ene på matr. 10 d³⁾, giver et lille glimt af de første jægerfolk. Nogen bestemt tid kan ikke gives på disse pile, da typen forekommer i første del af ældre stenalder og derefter går af »mode«. Uheldigvis dukker skafttungepilen op i slutningen af jættestuetid, i en kort periode, så indtil andre fund kan være medbestemmende i tidsangivelsen, får det stå hen, om disse pile er gamle eller nye, arkæologisk set. Deres størrelse tyder dog på en antagelig alder. En tolv centimeter lang bennpil, fundet i Flintinge-åens udløb udfor Ellemosen⁴⁾, er også fra ældre stenalder, men ligeledes ubestemmelig i tid. De næst-ældste kulturlevn, vi møder, er fra ertebølletid, slutningen af ældre stenalder. En hovformet økse og en kølskraber fra matr. 6 a og kerne- og skiveøkser fra matr. A 1—6 a—9 a⁵⁾. Et ved Stiftsmuseets udgravninger i 1957 på matr. 1 b⁶⁾ fundet bålsted med skiveøkser og tværpile, vidner også om det gamle jægerfolks færden. Egentligt bosted er

»Saltningen's« udyrkede stenstrøede flade med tjørneholme ud mod sundet. Navnet er egentlig: »Saltengen«, men dette ligger ikke godt for lollandsk mål, hvorfor vi siger »Saltningen«, der så rart mageligt kan udtales gennem næsen.

»Saltningen«, grupper af eg og tjørn.

sådan en bålplads ikke, man har måske rastet nogle dage her ved et lille vandhul, fortæret storvildt, lavet lidt værktøj, storformet, med grove, men sikkert førte slag i flinten, der her på skråningen ved vandhullet var let tilgængelig. Her, såvel som flere steder i Nagelsti, når den flinteholdige kridtundergrund helt op til overfladen, kun dækket af et tyndt lag muld.

I en primitiv jagt- og samletilværelse, uden mulighed for at kunne oplagre forråd, vil livsformen stadig forblive den samme. At jage, æde og sove samt at fremstille de nødvendige redskaber optog levetiden. Ingen udvikling, intet fremskridt, udover at simple tykvæggede lerkar dukker frem i slutningen af denne lange stillestående fortid. Andre livsformer var dog på vej hertil. Sydfra kom langsomt jorddyrkerne, hvis levevis bar fremskridt og udvikling i sig. På samme vis som vor tids pionerer i Amerika, og drevet af

samme uafvendelige drift, trangen til at opdage og underlægge sig nyt land, må små flokke af et livskraftigt og dygtigt folk efterhånden have koloniseret stenalderens Danmark.

Hvor må de have været slået med angst og stor undren, de jægere, der måske har stået i deres skjul i skovtykningen og set en stamme af et fremmed folk sætte bo i lysningen imod græsrigge enge med rigeligt ferskvand. Store dyr, meget levende kød førte de med sig. Okser, får og hunde og mærkelig føde i vidunderlige lerkar, formskønne, tyndvægede, pyntede med smukke mønstre, en keramik, der 2000 år f. Chr. skulle nå en skønhed, som ikke siden er overgået. Disse immigranternes værktøj og redskaber var videre i udvikling i forhold til de herboende inferiøre jægerstam-

»Saltningen«, naturkløvet sten. Emner til yngre stenalders gravkamre.

mers. De bragte med sig, den store slebne flinteøkse, der kunne rydde skov. Foruden at være ager og husdyrbrugere var de også dygtige håndværkere. De byggede huse, hvis hovedtræk har holdt sig uændrede til vore dage. Det var et organiseret folk, der forstod at samle sig forråd, og som påbegyndte Lollands pløjning, der jo ifølge ordsproget aldrig får ende.

Ploven har vel været arden — krogen —, som er det pløjeredskab, der har været brugt længst af alle. Endnu i 1792 omtales krogen således⁷):

»KROG er et redskab, som man nogle steder her til lands bruger i stedet for ploven, hvormed den har og nogen liighed i henseende til bagdelen, men har ingen hjul og kun et jern, dannet som et hjerte, der sidder på tvert, og opkaster jorden til begge sider. Den er simpel og let at forfærdige af enhver karl, som forstår at bruge en øxe. Den kan magelig trækkes af et par stude, som plovmanden selv kører. Den smulrer og løsner jorden meget godt, og ved bygsæden især er fortrinlig frem for almindelige plove; såvelsom og ved tverpløjningen, dog kun hvor jordarten er af en beskaffenhed, at den kan bruges. Men hvor man pløjer første gang eller brækker, kan krogen ikke anvendes med den nytte, som den sædvanlige plov«.

En boplads på matr. 10 d med efterladenskaber fra disse første bønder, dysse- og jættestuetidens folk, blev af Stiftsmuseet delvis udgravet i juni 1957. 48 kvadratmeter blev afdækket, og kulturlaget, der var 30—60 cm. dybt, indeholdt 164 stk. flinteværktøj, hvoraf 13 var brudstykker af slebne, tyndnakkede og tyknakkede økser, 27 skrabere, 44 knive, herimellem en af de mere sjældent forekommende skiveknive, endvidere nogle bor og slagsten. En flækkesegl, helt blankpoleret af stråenes gnidning under brugen, giver et glimt af de første høstmetoder.

En egen, næsten andagtsfuld stemning griber udgraveren, når han, som her, forsigtigt skraber jorden væk fra ildstederne og fremdrager asken og trækullene, der dækker over et pænt stensat, rundt køkkenbål, 90 cm. i tværmål. Her har husmoderen for 4000 år siden passet sin ild og tilberedt føden. Et par skridt til siden havde hun en »høkasse«, et 35 cm. dybt hul i lergrunden, en halv meter i tværmål, halvt fyldt med trækul og aske. I sådan et gløde-

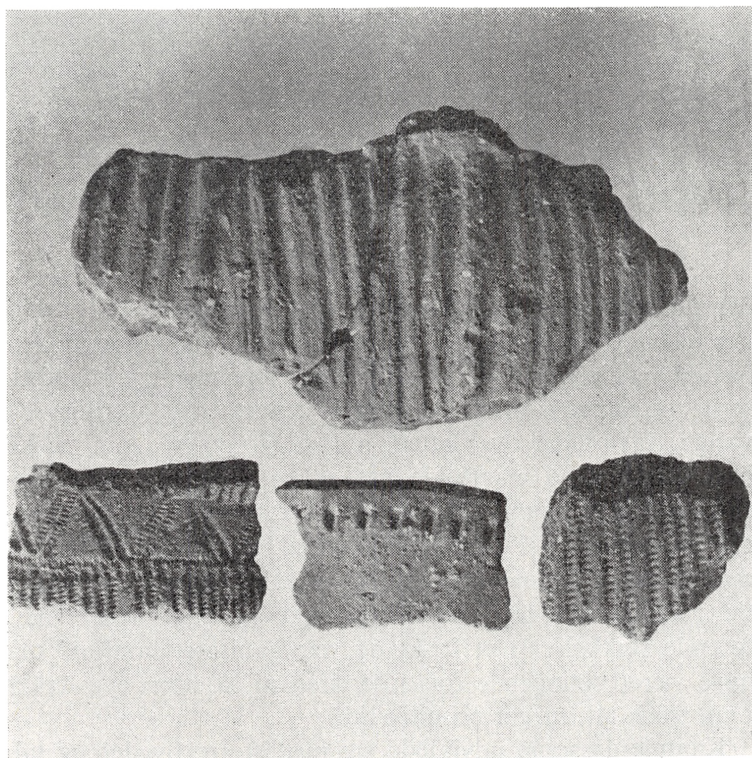

Boplads matr. 10 d. Ildstederne, stenalderkvindens køkken.

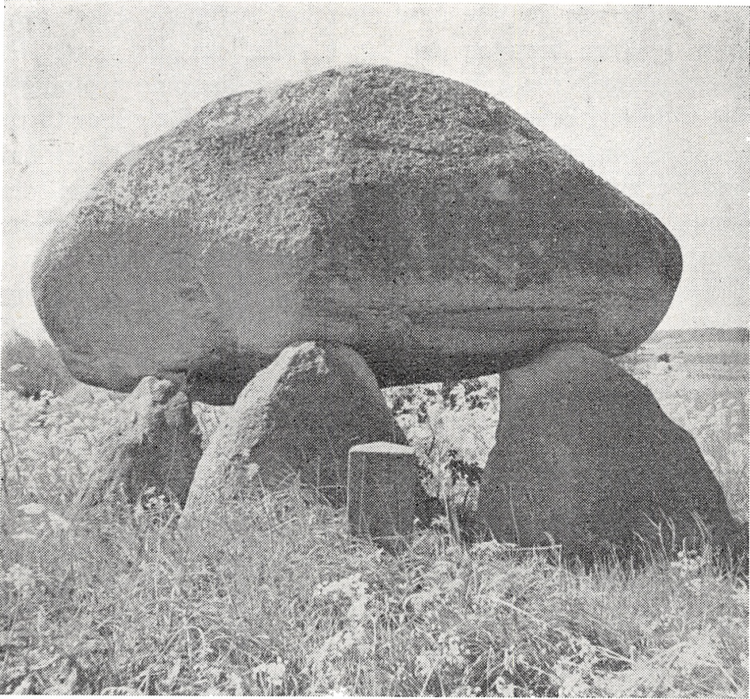
fyldt hul kunne gryden med byggrød snurre, medens oksestegen mørnedes på spiddet over det større bål. Som alle dygtige husmødre har hun yndet smukt husgeråd. Skårene fra bopladsens lerkar er fint ornamenterede, efter tidens stil og mode, der var næsten ens i hele landet. Endnu med nogle dråber sydlandsk temperament i blodet har pottemagersken udsmykket sine smukt svungne lerkar med rigt varierede mønstre. Benkammen, hvormed hun redte sit hår, kunne sætte grupper af lodrette strimer fra »skulderen« ned over bugen på det bløde kar. Et meget yndet dekora-tions-emne var en stump tosnøet snor, der blev trykket ind i leret, og hvormed der kunne laves en rigdom af mønstre; særlig fin blev ornamentiken, når snorstumpen blev beviklet med en finspunden tråd. Den kunne bruges enkelt, dobbelt,

eller rullet om en lille pind eller helt raffineret bøjet med lang og kort tamp og den lange rullet om den korte. Et yderst simpelt redskab, men af en overraskende virkning i det våde ler. Brugelige var også et par små flinteffiser til de såkaldte pindstik og til fin stregning. På indersiden blev lerkarrene glittede med en oval rullesten af en størrelse, der kunne føres med to eller tre fingre. Af uslemmet, ofte meget grusblandet ler blev karrene formet op uden drejeskive. Deres form og udsmykning fryder også vore ellers så forvante øjne og fortæller om et håndsnilde folk med sund skønhedsglæde.

Ikke blot i dagliglivet, men også i døden fulgte disse smukke lerkar menneskene i den sidste bolig, gravhøjen,

Boplads matr. 10 d. Lerkarskår med ornamentering: stregning, beviklet snor og pindstik.

Runddysse, matr. 15. »Steffensminde«.

der nu begynder at sætte varige spor i landskabet. Bygdernes ledende mænd, høvdinge, om man vil, blev efter døden hædret og deres minde bevaret i »kæmpehøjene«, runddysserne og langdysserne, og senere jættestuerne, værdige og varige gravminder over ættens afdøde stormænd, som måske har opført disse magtfulde gravanlæg i deres egen »regeringstid«. Thi man kan vanskeligt forestille sig storstensgraven anlagt efter den højsattes død, da et kraftopbud af mange okser og mennesker, megen tålmodighed og megen tid samt mænd med teknisk indsigt og gode lederevner, førende skikkelser i et friskt og velorganiseret samfund må have været betingende for opførelsen af så store bygværker i en, trods alt, meget primitiv tid.

Kammerdysserne udviklede sig med større bygder og talrigere befolkning til de store og imponerende gravanlæg, jættestuerne. Vidnesbyrd om vore første bønders kraft og snilde, om samarbejde og organisation.

Desværre har vi ingen jættestue bevaret paa Nagelstis jorder. Udskiftningsbyggeriet har måske også her været årsag til sløjfning af oldtidsgrave. Mistanken samler sig stærkt om »Lundegård«, som har haft og stadig har nogle overdimensionerede grundsten samt storsten omkring møddingsstedet. Endnu har vi dog smukke eksempler på runddysser og langdysser. På matr. 4 a et fritstående dyssekammer, ingen højfod tilbage og pløjet alt for nær. En større runddysse, stående smukt på sin bevarede højfod, findes på matr. 15. Midtvejs i lige linie mellem denne dysse og »Priorskov«s hovedbygning findes på matr. 45 en lille høj med rundt kammer og rester af en åben gang imod syd, men uden overligger. Kammerstenene er påfaldende små og

— gravfred og værdighed —.
Store langdysse ved »Priorskov«, østre kammer.

lave i forhold til de store og anseelige dysser, vi ellers har. En fjerde runddysse har stået på »Priorskov«s marker, øst for gården, den blev desværre nedbrudt i 1944. Ved gårdens nordre indkørsel findes et lille gravanlæg, en langdysse med et lille kammer og tværdelt med en stenrække midt på. Efter at være afrenset for alskens gevækster ligger den nu smukt synlig, som en tro kopi, i kvart størrelse, af det store dysseanlæg vest for gården. Denne langdysse er et prægtigt oldtidsminde med sine randstene, hvoraf der har været to kredse uden om, med sine to store kamre med overliggere og med de to gamle knudrede ege, som forlener dette storværk fra oldtid med en tidløs stemning af gravfred og værdighed⁸). I haven på »Tingshøjgård«, matr. 8 a, ligger en langdysse med to parallelle rækker af store randsten men uden kamre. Den er smukt restaureret og værnet om af ejeren. På denne gårds jorder findes også talrige levn fra fortidens dagligliv, flintespåner og forhuggede blokke flyder over agrene; der har været arbejdet flittigt med flinten her. Resultatet af flintehugningen, værktøjet, røber hvor bopladsen har været. Tætheden af oldsagsfund afslører bygdens beliggenhed på en terrænhøjning, skrånende ned til mose imod øst og imod syd til et fordums vandløb. Her var enggræsning til kvæget, her var rent vand, og her er stadig let adgang til flint og sten af alle arter og størrelser.

Mange brudstykker af tynd- og tyknakkede økser, stykker af kværnsten og af de slibesten, økserne blev tilslebet på, er fundet her. Utallige større og mindre brokker af ildskørnet flint lyser hvidt i den mørke muld, og den markvandrende oldforsker bliver vagtsom i blikket; thi den hvidbrændte flint er for ham et sikkert tegn paa flintesmedens virksomhed, slaggerne fra hans esse kunde man fristes til at sige, hvis det ikke var så fejlagtig en betegnelse, da netop ilden er så absolut ødelæggende for alt flinteværktøj. Alligevel har ilden været medvirkende til at skabe de store, fuldslebne økser.

Ligesom diamanten slibes i sit eget støv, kan flinten slibes i flintepulver. Et bål af godt tørt træ med en kraftig glødeild har flintemesteren haft brændende for at kunne gennemgløde

Stenalderbondens slibesten. Størrelse 1:6.

flinten og omdanne den til kalsineret form. Frisk flint fra kridtlagene bliver ved brændingen hvidgrå, medens flint, der i jorden er farvet gul eller rød af jernforbindelser, bliver elfenbensagtig. Farven er uforgængelig, vi kender den fra moderne vejbelægning, de hvide fodgængerovergange bl. a.. Flint i denne form er let at knuse og danner hurtigt pulver. Knusestenene til dette brug findes på bopladserne sammen med de såkaldte slagstene, der har været brugt til den egentlige behugning af flinteværktøjet, såsom økserne, der efter endt finhugning nu blev slebet på en plan, finkornet granitblok ved hjælp af flintepulveret og ganske lidt vand. Der dannes hurtigt ved slibningen en lysegrå pasta med fortræffelig slibeevne. Andre midler, f. eks. sand, er af yderst ringe virkning⁹⁾. Der slides under arbejdet lige så meget på slibe-

stenen som på øksen. To egenskaber fordres af den, som vil slibe en flinteøkse, en god fysik og uopslidelig tålmodighed. Kun økser og mejsler blev slebet. Småværktøjer som skrabere, knive og bor med slibning på er tildannet af brudte, ophuggede økser, måske fordi den i øksen boende kraft gik med over i de nye former, men måske nok så ofte fordi økserne var lavet af villigt materiale. Dyssetidens økse, den tyndnakkede, blev slebet både på kanter og flader med jævne glatte kurver, således at den kilede sig selv fast i skæftet under brugen. Dersom man fatter en sådan økse på midten i den ene hånd og strækker armen frem, helt udrakt, har man modellen til skæftet. Et kølleagtigt hoved med det brede økseblad indstemmet i et hul, der svarede ganske nøje til bladet. Fra hovedet slankede skæftet hurtigt ud i bekvem tykkelse, mere eller mindre svajet. Den tyknakkede økse, jættestuefolkets, blev hovedsageligt kun slebet på fladerne. Den er smal, men alligevel forholdsvis kraftigere i formen. I modsætning til den tyndnakkede, der ragede et godt stykke bagud, blev den skæftet med højst et par centimeter udragende nakke. Hullet i skæftet måtte være firkantet for at passe til øksen. Var træet genstridigt, og det kneb med at få hullets hjørner skarpe nok, så kunne man lettere give øksen en ekstra tilhugning, hvad mange tyknakkede økser bærer spor af. Man kan endog ofte måle, hvor tykt skæftet har været på økser med tydelig skaftansats.

Tværøkser eller huløkser — skarøkser — ragede ikke igennem skæftet. De har pænt tilhuggede og afrundede nakker og må have været fæstnet i knæskæft, altså stemmet ind i endetræet af en vinkelgroet gren, hvis langende blev dannet til skæft. Tværøksen, såvel huløkse — tengsel — som den næsten retæggede skarøkse, er et fortrinligt redskab og har været brugt i adskillige årtusinder. Billedserier fra oldtidens Ægypten viser denne økse i brug, snøret fast til det vinklede skæft. En skarøkse af jern med skaftdølle — samme type som vor bronzealder-celt — skæftet på en vinkelgroet gren, bruges nu af indfødte afrikanere.

Flinteøksens huggeteknik er korte, rappe hug, modsat

nutidens skovøkse, der føres med lange, slængende bevægelser. Men ellers har den bekendte skæftede, tyndnakkede flinteøkse fra Sigerslev mose på Stevns akkurat de samme funktionalistiske egenskaber, som vor danske skovøkse af i dag. Økseskafterne har sikkert holdt til mange økser. Det er betegnende, at man i bopladsernes affaldslag finder talrige nakkeender, hvorimod ægstykker dominerer i overfladefund rundt i terrænet. Når øksen knækkede under arbejdet, måtte man gå hjem og udskifte den. Også her var der grund til lidt ekstra behugning på den nye økse for tilpasning i det gamle skaft. Det har også været tålmodighedsarbejde at lave hullet til bladet. Flintebor og mejslerskrøbelige og sendrægtige redskaber, ligeledes de takkede raspesten og skrubespåner af flint, hvormed selve skaftet og andre træting tildannedes. Friskfældet, grønt træ lader sig dog ret hurtigt oparbejde med flinteredskaber, hvorimod tørt, lagret træ næsten ikke lader sig bearbejde, da det knuser flinteæggen. Anderledes var det med kvindernes redskaber, som virkede effektivt i de funktioner, de var gjort til. På alle bopladser er skiveskraberen i overtal. Den er da også det hurtigst tildannede stykke redskab. I villigt materiale kan man fremstille 8—10 skiveskrabere i timen, blot ved hjælp af fire småsten i passende form og størrelse¹⁰). Knive af flækker og skiver er også talrige. Som alt håndarbejde har de forskellige bosteders redskaber sine små personlige særpræg, om ellers typerne og tilvirkningen var ens. Specialiteter forekommer også, men vækker først gehør, når de findes i flere eksemplarer på samme boplads, ellers bliver »det hidtil ukendte« altid vurderet med drøbende skepsis af udgraverne. De simple og primitive flinteredskaber er ofte helt uforstaaelige for nutidsmennesket. Men prøver man at tænke sig en tilværelse uden nogen andre hjælpemidler end disse oldtidsredskaber, tager dem i hånden og forsøger at bruge dem til det formål, de er bestemt til, så viser det sig, at de er særdeles nyttige. Vi prøver en kniv. Kun en flintespån, javel, men den er tilhugget i ryggen, så den hviler fast og sikkert i pegefingerens inderbue, og tommelen holder på slagbullen, som fremkom dengang flintemesteren slog

skiven af blokken. Hvor langfingeren hviler, er den skarpe kant døvet af med nogle få velrettede slag af en lille sandsten. Kniven hviler urokkeligt og i intimt samarbejde med hånden, der fører den. Æggen er utrolig skarp og skærer lige let kød, skind, læder, tøj, papir, karton, grøntsager og frugt. Den er rustfri og skal aldrig slibes. — I 1956 er det lykkedes at fremstille en køkkenkniv af stål, som opfylder de samme betingelser.

Den største boplads fra jættestuetid er beliggende i engmosen ud mod sundet på matr. 15 c. Her er oldsager i hobetal. Nationalmuseet har også foretaget to udgravninger her i 1951 og 53. Da dæmningsarbejdet ved fugleflugtslinien antageligt vil gå hen over bopladsen, foretog Stiftsmuseet, i tilknytning til de øvrige Nagelsti-udgravninger, en afsluttende gravning i juli 1957, og der bjergedes mange redskaber og lerkarskår, svarende i typer og tid til de af Nationalmuseet fundne. Denne boplads er udførligt beskrevet i L-F.h.S's årbog 1954¹¹).

Fra samme tid, midten af jættestuetid, er en boplads på matr. 31 b. Her blev på ejerens opfordring¹²) i 1951 udgravet 20 kvadratmeter i en dybde af gennemsnitlig 60 cm. Da der er gartneri på ejendommen, og jorden er afrenset godt for sten, var der kun levnet lidt til udgraveren. Der blev dog fundet 7 skrabere, 8 spånkrabere, 11 knive, 1 dobbeltbor, nogle knuder, tandede skrabere og blokke, 1 brudstykke af en sandstens-slibesten, 11 lerkarskår, heraf 2 med jættestuetids-ornament, 1 afrundet med hul boret fra begge sider, maaske tenvægt, og et med fastbrændte madrester på indersiden. På lerbunden var rester af stenlægninger, men meget forstyrrede. Stedet er beliggende på skråningen ned imod det mosedrag, der strækker sig på vestsiden af Nagelsti, langs med byens længderetning, en fordums fjordarm i forbindelse med Guldborgsund gennem den vig, der har været, hvor engmosen nu breder sin grønne flade med blinkende småvande omkranset af hviskende siv, med fredende småkrat af el og pil, hvor nattergalen klukker af fryd over den lyse sommernat, og hvor hvide svaner, grå ænder og sorte blichøns værner om yngelen. Thi gridske er

gedden og sultne rovdyr, men grummet er mennesket. Det dræber på afstand, med en pind, hvis skarpe flinteod bringer døden, hvor den træffer. Det er tværpilen, der bruges. Således kaldet, fordi den er lavet af en lang flinteflække, afhugget tværs over i små rektangulære stykker. Pilen er tilhugget i begge sider, saa den ikke skærer surringen, der holder den paa plads i en slids i pileskaftets od-ende. Den lange, skærende kant af flinteflækken er nu blevet små fremadvendte, dødsensskarpe tværægge; pilen er altså ikke spids, men lig et smalt stemmejern. Typen har været brugt igennem det meste af ældre og i hele yngre stenalder. Den går af brug, da et herrefolk sydfra underlægger sig landet og bringer nye våbentyper hertil.

Fra slutningen af jættestuetiden har vi en boplads på matr. 1 b. Foranlediget af nogle overfladefund, som sædvanligt på en skråning imod et engareal, havde ejerens søn i 1952 foretaget prøvegravning. Et par kvadratmeter blev udgravet i en god meters dybde, og dette tykke kulturlag indeholdt et hundrede oldsager: øksebrudstykker, skrabere, skiveøkser, knive, bor, slagsten, en benpren, mange lerkarskår; men ingen kunne bjerges, de var stærkt forvitrede. I øverste halvdel af kulturlaget fandtes en stor slibesten af finkornet, rød granit. Her var utvivlsomt en boplads, og det blev da også en af opgaverne ved Stiftsmuseets forskninger i 1957, hvor en udgravning på 236 kvadratmeter gav et godt udbytte, og lerkarskårene kunne nu på grund af jordens fugtighed optages. Skår af oldtidens lerkar giver oftest oplysninger om fundets alder, idet stilen i form og udsmykninger er kendt i de forskellige tidsperioder. Selvom skårene var mange, var kun fire ornamenterede med små gruber eller buler, indtrykkede med en fingerende lige under randen. Et af karrene har desuden haft en simpel pynt af grove hak i randkanten, lavet med en flintespån. Efter nogle århundreders forløb er det gået sørgeligt tilbage med pottemageriet, der nu viser simple formsløve kar uden nævneværdig udsmykning. Af fundne redskaber skal nævnes de vigtigste: 406 stk. flinteværktøj, hvoraf 173 skiveskrabere, 10 flækkeskrabere, 50 spånskrabere. En specielt formet

Boplads fra yngre jættestuetid; matr. 1 b. Affaldslag under udgravning, den opretstående meterstok viser dybden. Midt i billedet en af de små sække, hvorpå alle under arbejdet fundne ting lægges, for senere at blive sorteret og bogført.

skraber med indbuet æg forekom i 18 næsten ens eksemplarer. Skivebor 23, flækkebor 10, knudebor 2, flækkeknive 28, flækkesegl 1, rygflækker 2, spillebrikker 2, spåknive 26, spånbor 4, slagsten 8, økseplanke 1, 1 tyknakket økse og 8 brudstykker af sandstens-slibesten og to benprene og en benring.

Da kulturlaget var bortgravet, stod tilbage en bugtet skrænt, varierende i højde til mosebunden fra en halv til halvanden meter. På en jævn lerflade syd for mosen og skrænten har selve bostedet været, men det kan ikke efterspores mere, ploven har forlængst fjernet alle husrester. Det

øverste af kulturlaget var nedflydt og udpløjet materiale, hvorimod de underste lag lå urørte fra den tid, da bopladsens folk skilte sig af med deres »skrald« ved at kaste det ud over skrænten ned i moselavningen. Mosen var dengang allerede tilgroet og jævn. Den er kun højnet 30 cm siden, da småsten og flinteaffald findes i et lag i denne dybde, hvorefter spor af menneskeværk ikke forekommer. Herfra og til bunden — 1,5 til 2 meter nede — findes lag på lag af ufortørvede stammer, grene, kviste, løv, frugter og frø af datidens træer og græsser. Elsdyrgevir og opsatser af råbuk er også kommet for dagen herfra. Mest interessant er vel nok en udgået fyr med ormegange fra de træorme, som gnavede i den for 10.000 år siden, hvor den segnede ud i den daværende sø, på hvis bund vi finder hele bevarede bladlag af den samme slags buske, som stadig gror i mosen, tørstetræ og pil.

Midt i udgravningsfeltet førte en stenlagt lervold, en meter bred, ned til mosen. Omtrent midtvejs, på hver side af denne vold, var to gruber, kedelformede og med lodret stående sider ind imod volden, 100—120 cm dybe og 100—150 cm i tværmål. Otte meter vest herfor var en lidt mindre grube, men ellers af samme udseende. De mange og gennemgående store skiveskrabere, der brugtes til renskrabning af dyreskind, leder tanken hen på disse gruber i lergrunden. De kunne jo have været brugt til den såkaldte rødgarvning. I en sådan grube anbringes egebark og de renskrabede huder i vekslende lag, som til stadighed overhældes med vand, og ved henstand i længere tid garves således de nedlagte kohuder og skind, der ikke skal anvendes med toen på.

De bevarede måltidsrester, knoglerne, stammer fra forskellige dyr: Okse, får, ged, svin, hund. Knogler med mærker efter hundegnav findes imellem. Pladshundene har fået deres andel af måltiderne, men har til gengæld selv måttet stå på menuen af og til. Om det har været en delikatesse at spise spidstegte hunde, eller om de har måttet lade livet i kødknappe tider, får stå hen. — Man har dog eksempler på uciviliserede folkeslag, hvor hundesteg er jævnlig kost. Om knoglerne fra denne boplads udtales:

Oxe (bos t. domest.)

Langt den overvejende del af knoglefragmenterne er af oxer, blandt andet findes løse over- og underkæbetænder i forskellige slidstadier, dele af skulderblade (mindst 3 individer), dele af to spoleben (radius) af ung og gammel oxer; fragment af lårben (femur) af kalv; rulleben (astragalus), nedre halvdel af mellemfod (metatarsus), 1 1ste og to 2det tåled, håndrodknogler, fragmenter af hvirvler, ribben m. m. Fragment af underkæbe med isiddende bagkindtænder, m.¹ og m.³, ontogenetisk alder ca. 3½ år. Fragment af midtstykke af underkæbe med isiddende kindtænder p.¹ — m.¹ — og m.², løs p.³; del af 3die tåled. Stærkt nedslidt praemolar, fragment af øvre del af spoleben (radius) med slagmærke. Fragment af opstigende gren af underkæbe.

Får (ovis aries)

Bageste del af underkæbe, over- og underkæbekindtænder, nedre halvdel af skinneben (tibia), 4 fragmenter af mellemfod (metatarsus), rulleben (astragalus). En øvre kindtand af yngre dyr. Dele af to overkæbekindtænder. Midtstykke af mellemfod (metatarsus).

Ged (capra hircus)

Et fragmenteret mellemfodsben (metatarsus).

Svin (sus scr. domest.)

5 tandfragmenter: Krone af fortand i begyndende slid, dele af over- og underkæbehjørnetand, kindtandsfragment samt stærkt nedslidt bageste øvre kindtand (m.³) længde + bredde = 30 × 16 mm, midtstykke af overarm (humerus). Fragmenteret nedre del af overarm (humerus). Fragment af overarm (humerus), tydeligt slagmærke. Underkæbefortand.

Hund (canis familiaris)

(De fleste knogler, såvidt det kan afgøres på de foreliggende fragmenter, har tilhørt ret små hunde, muligvis en kraftig »palustris form«, væsentlig svagere end en grønlandsk tæve (♀), hvorimod underkæbedelen i sin tykkelse er fuldt på højde med disse kraftige hunde). Midtstykke af underkæbe ÷ tænder (kraftig), fragment af overkæbehjørnetand, midtstykker af to overarme (humerus), tre øvre dele af albueben (ulna) og midtstykke af spoleben (radius), rulleben (astragalus) mellemhåndsben og hvirvelfragment. Tre dele af venstre underkæbe med isiddende rovtand (m.¹) og knudetand (m.²), kæbe og tænder er ret kraftige og svarer i størrelse til grønlandsk hund (♀), rovtanden måler 20,5 × 8,5 mm, tilsvarende mål for grønlandsk hund (♀) er 20,8 × 8,5 mm. Kæbens højde og tykkelse under m.¹ er 25 mm og 12,2 mm (grønlandsk = 26,8 og 11,6 mm). Desuden foreligger en 2den halshvirvel (taphvirvel) (epistropheus) af en lille hund (i størrelse svarende til en laplandsspids).

Fra yngre stenalder har vi de fire nævnte udgravede bopladser, matr. 1 b — 10 d — 15 c — 31 b. Andre bopladser findes på matr. 6 a — 7 a — 8 a — 9 a — 26 b — A 1. Selvom der er fundet mange klumper brændt lerklining, er hustomter fra denne periode endnu ikke konstaterede. Forholdene taler dog for, at de vil kunne findes paa matr. 8 a og 10 d. Der er rimeligvis flere ukendte bopladser endnu, men der skal jo ogsaa være noget til fremtidens historisk interesserede at beskæftige sig med. Matr. 2 — 5 — 13 — 14 skal nok vise sig at have oldtidslevn ogsaa, da der her er de landskabelige forhold, som stenalderens mennesker foretrak. Matr. 13 forsvinder desværre nu, da jorden skal bruges til fyld ved fugleflugtslinien, og vi bliver atter et gaardbrug fattigere.

To bronzealderhøje ved »Priorskov».

Stenalderens sidste opdelings-periode, dolktiden, stunder nu til, og fundene er herefter få og spredte, men dog nok til stadigt at føre livstråden videre i vor bys historie. En flintedolk er fundet på matr. 8 a¹³), en kornsegl på matr. 15 c¹⁴), og bladformede pilespidser på matr. 15 c¹⁵), 10 d¹⁶), 31 b¹⁷), samt tre spidse pile, meget smukt tilvirkede i flad, slank trekantform fra matr. 9 a¹⁸).

Dolktidens dominerende folk, enkeltgravsfolket, kom syd-fra i hurtig udbredelse gennem Jylland og senere ud over øerne. Deres stridsøkse af bjergart og stikvåben, dolk, lanse og spidspilen af flint, bliver de førende typer. Det var øjensynligt et militært organiseret folk, opportunt udnyttende forefaldende muligheder, med handelstalent og med vedligeholdte forbindelser sydpå. Underkuede måtte jættestuetidens fribønder nu trælle for handelsfolket, der startede den trældomstid, som dansk bonde måtte sukke under herefter i 3000 år og først kom rigtigt ud af for et par menneskealdre siden. Kreaturhandelen har uden tvivl været midlet, hvor-med metaller skaffedes hertil, suppleret med rav og skind. Slavehandel, salg af trælle, kan man vist heller ikke lade ude af betragtning. Bronzevarer og råmateriale, kobber og tin, kommer til landet. Broncealderens gyldne tid oprinder nu for herskerklassen, højfolket, der med sin adfærd skabte en så grundfæstet gru i landets gamle, undertrykte befolkning, at frygten så at sige oplagredes og videreførtes i generationer fremover, for til sidst at ebbe ud i de gamle sagn om »højfolk« og mere forvrænget »underjordiske«. Broncealderens gravhøje, de store kuplede jordhøje, dominerede i landskabet, stadigt manende frygt i sindet. Rædselsfuldt er den blevet straffet, som vovede at forgribe sig på gravgodset, »skatten« i højen. Mindelser herom hviler, omend i forvansket form, i vore folkesagn..

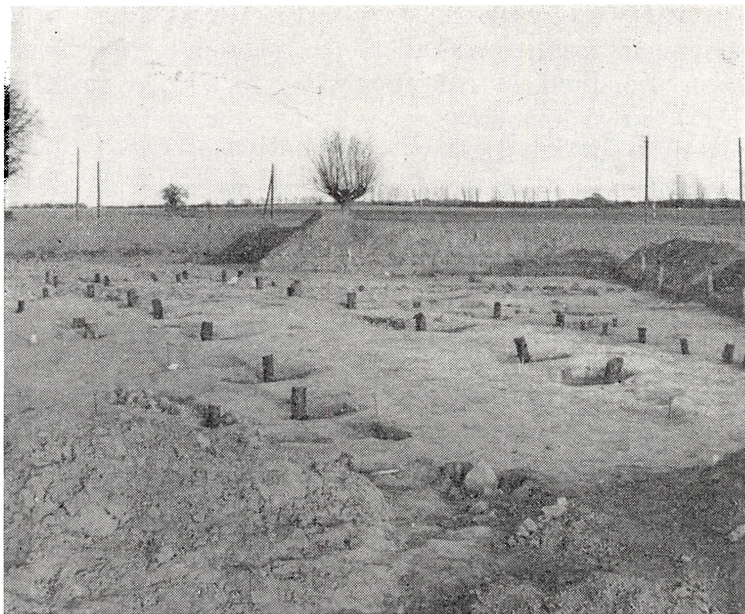
Fem bronzealderhøje har vi tilbage i Nagelsti, alle på »Priorskov«s jorder. To er beliggende i umiddelbar nærhed af gården, to lavere og noget uanseelige i »Krageskoven«, den ene med nogle få randsten tilbage, og ved sundet ud for Flatø hæver sig »Purhøjen«s bølgekroneprofil. Af fundne sager kan nævnes to store, grove flinteknive, matr.

8 a, 10 d¹⁹), og en økse af porfyr²⁰). Underklassen måtte stadig nøjes med stenværktøj. Broncerne, som landets gamle, dygtige håndværkere måtte fremstille, var ikke for småkårsfolk. I forrige århundrede er her fundet et bronzekar sammen med to økser — pålstav og celt²¹). 1876 undersøgtes karret, og i resterne af indholdet fandtes avner og kærner af dværg-hvede og to kærner af almindelig hirse²²).

»Enhver djævel raser kun i sin tid«, siger vi lollændere. Således også med bronzealderens despoter, som dog »rasede« i en tusindårig periode, indtil hurtigt forværende klimaforhold vanskeliggjorde oparbejdelsen af hjemlig handelsvare. Store græsningsarealer blev oversvømmede, og strandenge og marsk sank i havet, hvorhos de urolige kelter i landet sydpå blokerede handelsruterne. Et gammelt lollandsk sagn, der begynder: »Dengang højfolket drog her fra landet«, giver måske et vink om, hvad der skete.

— — — ved sundet hæver sig »Purhøjens« bøgekronede profil. Bronzealderhøj bevokset med bøgepur; deraf navnet.

Det først udgravede jernalderhus (hus I). Tagbærende stolper og vægstolper er markeret med træstykker, mellem disse ses gulvfladen i vestenden, — beboelsen.

Den tidsalder, som nu oprinder — keltisk jernalder — er i alle tilfælde en arm tid. Vådt og sludfuldt er klimaet, fattigt og usikkert er folket. Dog bedres tilstanden lidt efter lidt, og landsbyen, som vi kender den, begynder famlende at tage form. Selv om jernet nu tages i brug, udvundet af den hjemlige myremalm, er levesættet stadig det samme. Føde, klæder, husly og redskaber fremskaffes af de forhåndenværende muligheder ved bostedet. Trods undertrykkelse og udbytning, brandskatning og udplyndring, røveriske og militære udslettelser af hele landsbyer med folk og fæ, gennem alle tidsaldrer, vedbliver bonden at føre sin livsform videre. Skabende og bevarende, dannende marven i det danske folk, stædig og bestandig som den jord og de sten, hvormed han opbygger sin tilværelse. Således lever Nagelstibygden også videre.

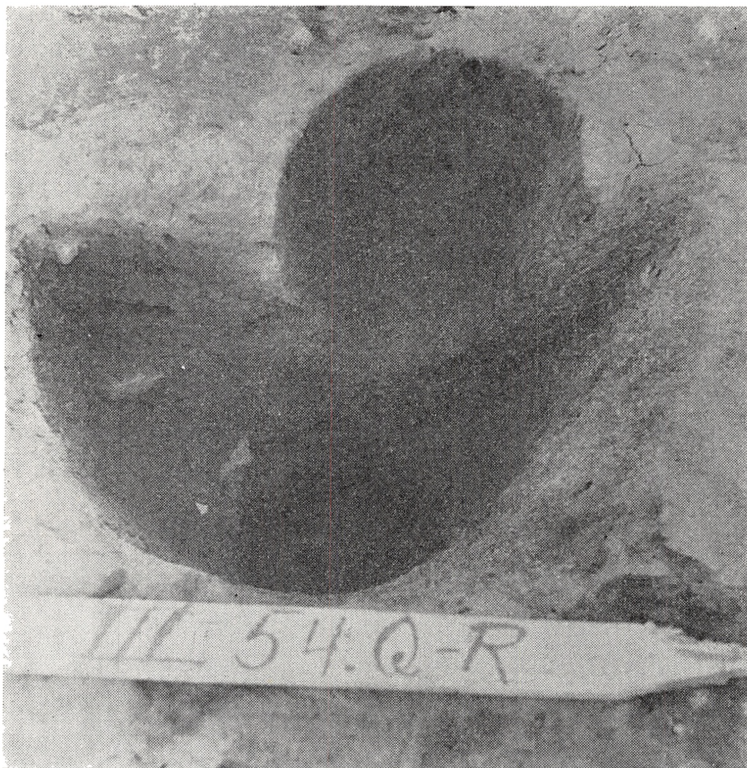
Tre hustomter, udgravede på matr. 1 b af Stiftsmuseet i februar—april, giver et indblik i jernalderbondens liv. Fattigt

har det været. Ingen redskaber, ingen metaller er levnet os. Kun skår af simple lerkar og knoglerester fra måltiderne er fundet i opfyldte lergruber og formuldede affaldsdynger.

Forholdsvis store arealer skal afdækkes og megen jord flyttes for at kunne drage oldtidens husrester frem til beskuelse, opmåling og fotografering. Kun i en plovfures dybde dækkede mulden over stolpehuller, lergrave, brønd og møddingsteder. Ved markarbejde i 1955 stødte man på en kompakt stenlægning, der blev afdækket i ret stor udstrækning. Nationalmuseet blev underrettet og året efter foretog dette en orienterende udgravning. Problemerne forblev imidlertid uløste, idet oldsagsfundene i de mystiske stenlægninger var af modsigende art. Stiftsmuseet blev nu inddraget i sagen og påtog sig at løse opgaven, hvilket jo også lykkedes.

Et stolpehul. Størrelse ca. 1:8.

Dobbelte stolpehuller midt i væggen i hus I viste, hvor stalden mod øst var bygget til senere. Numeret er placeringen i udgravningsfeltets opmålingssystem.

Det først fundne hus viste sin form ved placeringen af 16 stolpehuller efter de tagbærende stolper — antageligt sulede stammer —, nedgravet og støttet med paksten i lergrunden. Disse bærende stolper — bopælene — har stået i to rækker med en indbyrdes afstand i bredden af gennemsnitligt 2,6 m. Udenfor, i omtrent en meters afstand, har kortere og mindre stolper dannet skelettet i den lave, klinede væg. Huset har været 17,5 m langt, 5,4 m bredt og opført i to tempi. Vestenden, beboelsen, har været bygget først, lidt over midten viser to dobbelte stolpehuller, hvor de østre stolper har stået højere, at her har stalden været bygget til. Ved den østre gavl, mellem fire kraftige stolper, har kørerne måske

været bundet, da der udenfor denne gavl er blevet anbragt forstærkninger af flere støttestolper. I gravede huller anbragtes disse afstivninger, der løftedes og stemmedes på plads ved hjælp af paksten under og omkring; omtrent en kubikmeter sankesten var brugt til dette formål. Et par andre steder var stolper efterbedret eller måske udskiftet på den måde, at i en nedadskrånende rende i gulvet er stolpen ført på plads og stemmet op med paksten. Gulvet i stalden har været udbedret med sankesten og jordblandet grus, efterhånden som det opblødtes af husdyrenes efterladenskaber. Møddingen lå nogle få meter nord for stalden. Gulvet i vestenden, beboelsen, var den bare moræne. Det

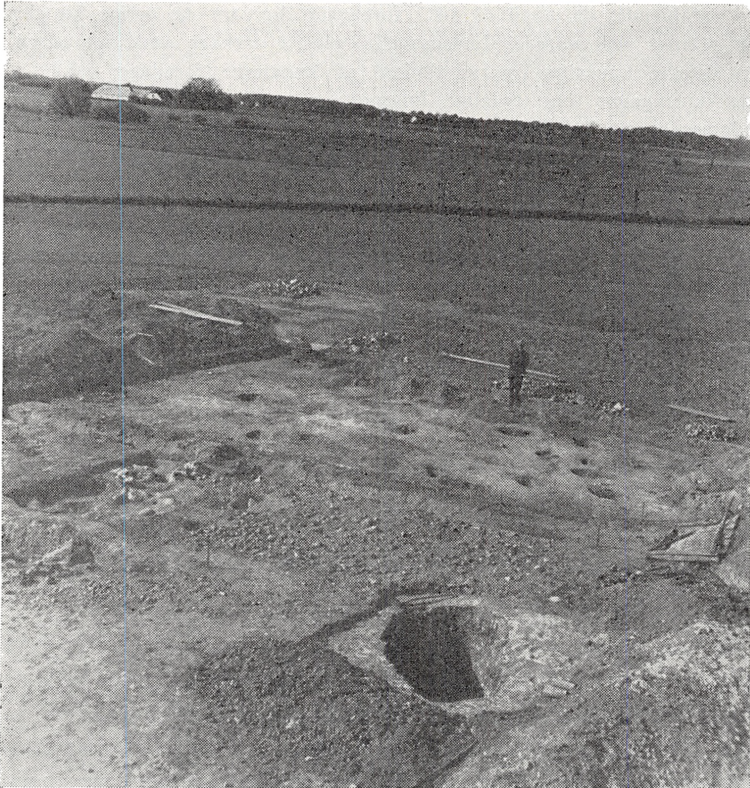
Ildstedet ved hus II. Jernalderkvindens køkken. Vilkårene for oldtidens bondekone har ikke ændret sig efter 2000 års forløb, og endnu 1500 år skulle gå, før hendes arnested blev af mere bekvem højde.

kunde dog erkendes, at leret var lysere og sandholdigt i huset, men udenfor rødt og sandfrit, så lidt sand på gulvet er der vel strøet af og til. Ildsteder kunne ikke efterspores i huset, ejheller udenfor. En grube, trekvart meter i tværmål og lige så dyb, med stejle vægge og på bunden et tykt forkullet lag, kan måske tydes som en ildgrube, hvor gløder opbevaredes og vedligeholdtes. Det var jo forbundet med en del besværlighed at tænde ny ild. At ilden en skønne dag tog overhånd og lagde boligen i aske, kunne ses af brandlagene udenfor stolpehullerne og de mange rødbrændte lerklumper, rester af klinevæggene. På bunden i et par af stolpehullerne fandtes trækulsstykker med lodretstående årer, rester af den brændte stolpe. Såvidt det kan skønnes, har træet været pil eller ask. Nogle steder kunne stolpediameteren måles, efter den runde muldplet, hvor den havde staaet. Målene varierede fra 12 til 18 cm. I et par gruber, små lergrave, fandtes nogle lerkarskår med bevarede mundingskraver, der er typiske for keltisk jernalder. Husets længderetning var meget nær øst-vest med en svag afvigelse til sydøst-nordvest.

Den næst fundne tomt lå 80 m længere mod sydvest. Her konstateredes tolv stolpehuller efter to rækker bærende stolper. Syv andre stolpehuller, vilkårligt anbragt udenfor, synes mere at tyde på afstivning end egentlige vægstolper. Husgeråd fandtes ikke, men der var et pænt stensat ildsted, omtrent firkantet — $2 \times 1,5$ m — med aske og kullag, beliggende et par meter udenfor stolperækken midt for nordsiden. Stolpearealets længde og bredde var $13,5 \times 2,25$ m. Det har antageligt været et spændhus, d.v.s. med taget helt til jorden og uden vægge. Orienteringen var nøjagtigt som hus I.

I samme retning efter verdenshjørnerne fandtes den tredie hustomt, 16 m syd for tomt II. Tolv stolpehuller viser i en skæv rektangulær grundplan på $8,5 \times 4$ m en kortere og bredere husform, i modsætning til de to andre lange og smalle. Dette hus er også blevet ramt af ildsvåde. Brandlag og store stykker rødbrændt lerklining med greneaftryk fra »vindevæggene« fortæller om ulykken. Sydvest

for huset var udstrakte gruber, ikke særligt dybe, indtil 60 cm, med meget ujævn bund, visende kridtundergrundens bølgede flintefyldte overflade. Man har udtømt lerlommerne i kridtet til husbyggeri og fremstilling af de lerkar, hvoraf så mange skår igen er havnet i lergruberne. Karrenes mundingskraver viser typen fra keltisk jernalder. Syd for huset, seks meter fra, var brønden, et ovalt hul med stejle vægge $2 \times 2,75$ m i tværmål og gravet 1,8 m ned i kridtet

En del af udgravningsfeltet. Hullet i forgrunden er brønden, bag denne et stykke af stenlaget, der dækkede over hustomter, gruber, m. m. Stenlaget ses gennemskåret af en gammel afvandingsgrøft (åbent dræn). Til venstre en af jernalderbondens lergrave, flintblokkene har han ladet ligge; thi »flintevalderen« er nu lige så langt tilbage i tid for ham, som vikingetiden er det for os. Bagest i feltet ses gulvet og stolpehullerne fra hans hus (hus III).

til det første vandførende stenlag. Da den var tømt for fyldet med sit indhold af lerkarskår, knogler og brændt lerklining i store brokker, stod grundvandet en halv meter højt endnu. Knoglerne fra brønden er bedømt således:

Hest (equus caballus)

Hovedparten af knoglerne stammer fra en ganske ung hest, hvor alle lemmeknogler og hvirvler har frie epifyser. Der findes dele af alle lemmeknogler lige fra skulderblad til tåled og fra bækken til tåled, dog spores ingen fragmenter af hverken mellemhånd eller -fod, hvilket er påfaldende, da tåled (3 stk.) foreligger, ligesom de øvrige knogler er relativt velbevarede, hovedsagelig gået i stykker ved optagelsen, en direkte knusning (marvspaltning) af knoglerne foreligger ikke; et bækkenfragment har tydelige hugspor, men disse kan stamme fra udgravningen. Tåleddenes øvre epifyser er endnu ikke fastvoksede, hvilket sker i en alder af 1 år, således har dette føl været yngre end 1 år, af kraniet foreligger ingen rester.

Oxe (bos t. domst.)

Der findes et lille underkæbefragment med isiddende tænder (den bageste mælketand d. p.⁴ og den første blivende m.¹, der er i begyndende slid), desuden et tandfragment af en endnu ikke frembrudt kindtand samt to andre kindtænder af et ældre dyr med fremskredet slid. Af et voksent dyr foreligger et midtstykke af mellemhånd (metacarpus) med kraftigt begnavede ender.

Får (ovis aries)

Overkæbekindtand, to fragmenter af skinneben (tibia) nedre del af mellemhånd (metacarpus).

Svin (sus scr. domst.)

Overkæbefragment med isiddende kindtand (m.²) desuden to tandfragmenter og midtstykke af overarm (humerus).

I det store udgravningsfelt med jernaldertomterne var endnu et par historiske tidsafsnit repræsenteret, men vi skal først se, hvad andre fund fortæller om den mellemliggende tid. På matr. 7 a blev i 1952 fundet affaldslag fra romersk jernalder²³), tiden efter år 0. Her var lerkarskår, ornamenterede med hulkehl og med »falsk« mæander, ellers kun knoglefund, der beskrives således:

LUNDEGÅRD MATR. 7 a:

Oxe (bos t. domst.)

Forreste og bageste del af underkæbe. Af løse tænder findes en øvre praemolar samt den bageste øvre kindtand (m.³) begge en del

slidt, også en fragmenteret fortand er af ældre individ, desuden findes en nedre mælketaand (d. p.³) af en kalv på ca. $\frac{3}{4}$ år. Muligvis findes enkelte småfragmenter af lemmeknogler, men de er ikke sikkert bestemmelige, derimod findes et 1ste og to 2det tåled.

Får (ovis aries)

Midtstykke af højre underkæbe med isiddende p.¹ — m.¹ og m.²; m.³ er udfaldet, men de øvrige tænder viser et fremskredet slidstadie. også venstre underkæbes m.¹ findes særskilt; en anden løs underkæbe-kindtand (m.²) er kun i begyndende slid og stammer fra et væsentligt yngre dyr. Af lemmeknogler findes: nedre del af skulderblad (scapula), fragment af bækken (del af ledskål) samt et næsten helt skinneben (tibia) (÷ øvre ende) og midtstykker af tre andre: to rulleben (astragalus) af meget forskellig størrelse (♂ og ♀), samt dele af to 1ste tåled.

Rådyr (capreolus capr.)

Fragmenter af tak.

Hest (equus caballus)

Forreste del af underkæbe (symfyseled) med venstre sides fortænder samt hjørnetænder siddende i kæben, det fremskredne slid tyder på en ontogenetisk alder af ca. 18—20 år, og de små hjørnetænder viser, at det er en hoppe.

Svin (sus scr. domest.)

En symfyseled af underkæbe med afbrudte fortænder, der dog foreligger i fragmenter, desuden et rulleben (astragalus) samt del af et mellemfodsben, der viser hundegnav.

Svane (cygnus sp.)

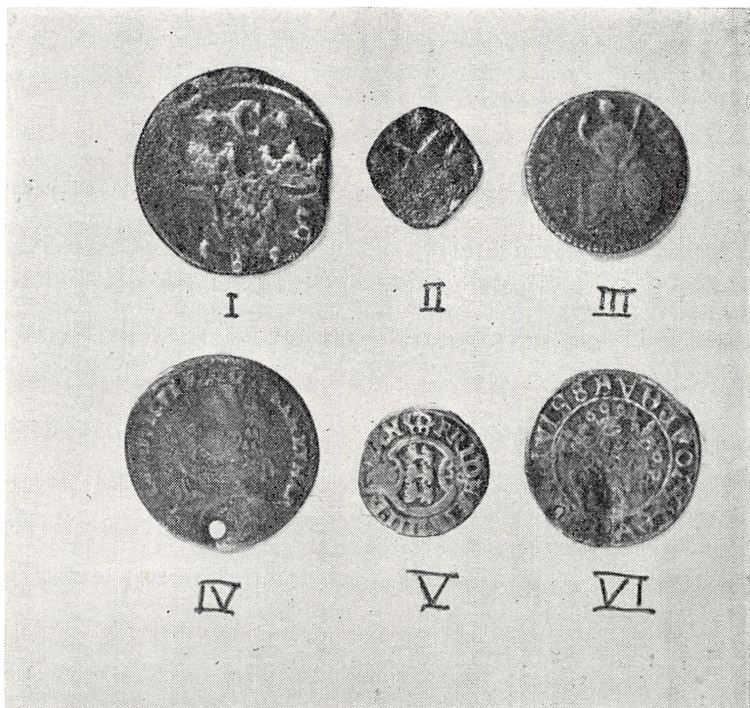
Fragmenter af midtstykke (øvre del) af overarm (humerus) formentlig af knopsvane (en patologisk udvækst på knoglevæggens yderside ses på den nedre del af fragmentet).

And (anas sp.)

To fragmenter af ravnæbsben (coracoideum) formentlig af spidsand (anas acuta).

Affaldslaget fra romersk jernalder viser altså lidt vildt-tilskud til kosten, hvorimod der på de ældre boplads kun har været knogler af tamdyr.

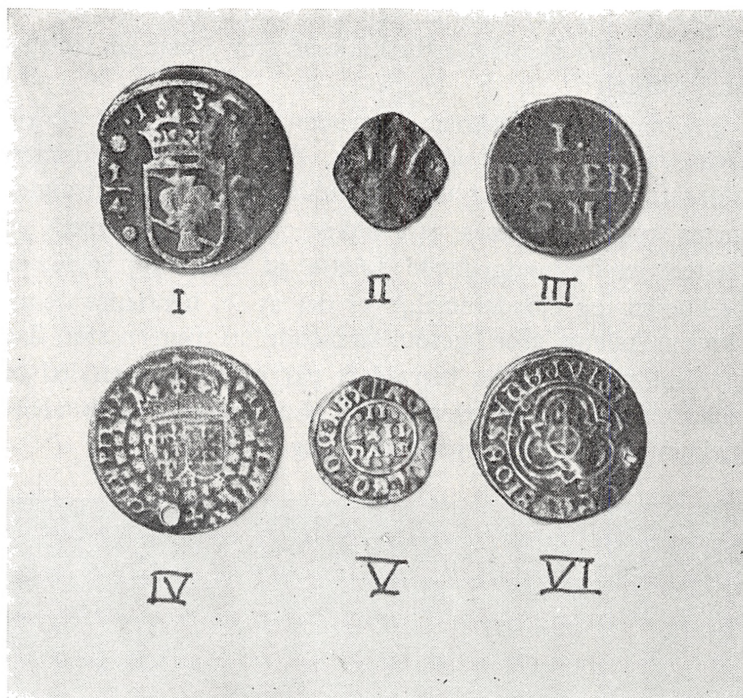
Ved overfladeforskningen på matr. 6 a, der grænser op til fundstedet — ved »Rørmosen« —, synes det antageligt at det egentlige bosted har været her, men da en jættestuetids-boplads spreder sine mange oldsager umiddelbart op til, kan kun spaden og spartelen bringe vished. Der er jo det særegne ved Nagelstis aflejringer, at sine steder ligger de lag på lag uforstyrrede, medens andre steder ploven har vendt tids-

Mønter, II og IV fra vadedsted matr. 1 b. — III matr. 10 a, — I, V, VI matr. 31 b. Nationalmuseets mønt og medaillesamling's bedømmelse, v. Georg Galster: I: Sverige. $\frac{1}{4}$ øre af kobber 1634. Christina 1632—54. (Fyrk.) II: Christoffer II (Grev Johan af Holsten) Roskilde. Nældeblad — kors (Hbg. 8. — el. B. 569). III: Sverige. Nødmønt af kobber, Gørtz Daler. Publica fide 1716. 1 Daler S(ølv) M(ønt). (Stiernstedt s. 88 m. 7.)

følgen om og nogle steder blandet alle tiders affald i en kalejdoskopisk forvirring, så man, under udgravningsarbejdet i samme lag, risikerer at træffe potteskår fra stenalder og jernalder, jydepotter, urtepotter, københavnsk porcelæn, flinteøkser, smedede søm og galvaniseret tråd. Det kan være vanskelige kår for den, der søger efter tidsbestemmende faktorer.

Fra vikingetid — folkevandringstid — et guldfund. I forrige århundrede kom ved grøftegravning i Nagelsti en guldbarre for dagens lys²⁴). Fundstedet er ikke nærmere præciseret.

IV: Regnepenning, fabrikeret i Nürnberg af regnepenningmagermester Hans Laufer (1607—45). Ludvig XIII af Frankrig (1610—43). (*de la Tour 1062*). V: Frederik III. Toskilling 1650. (*Schou 43*). VI: Regnepenning fabrikeret i Nürnberg i 15. århundrede. Forside: Roset, herom tre lilier og tre kroner. Bagside: Rigsæble i trepas. Forvirrede omskrifter.

(*Chr. Neumann 32474*).

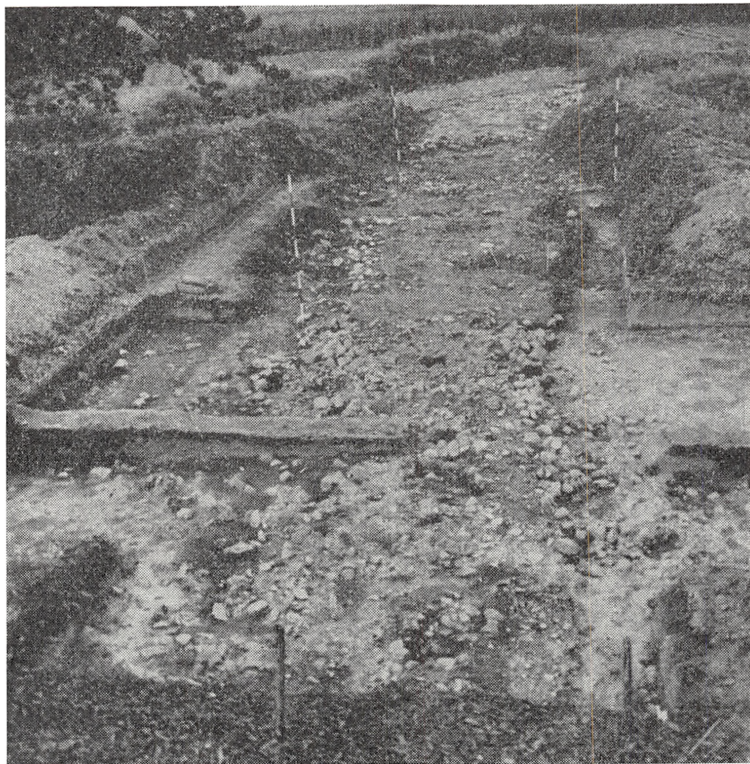
Vi kommer nu igen til det førnævnte store udgravningsfelt med hustomterne — matr. 1 b —. Efter at husene var forsvundne, hvornår vides ikke, er terrænet blevet planeret ud, gruber og brønd fyldt helt op med jord og hele arealet belagt med små sankesten, mest flint, der indeholdt en del redskaber og en mængde affald fra dysse- og jættestuetid, i et lag der var fra 10 til 20 cm tykt og af en udstrækning på ca. 90 × 20 m. Denne jævne stenflade, hvor hjulspor endnu kunne skelnes hist og her, blev tydet som et stenlagt vade-sted. Anlægstiden kan kun siges at måtte være mellem keltisk jernalder, måske et århundrede f. Chr. og indtil i

1300-tallet, da der ovenpå stenlaget blev fundet tre mønter fra Christoffer II, slået i Roskilde af grev Johan af Holsten (den Milde).

I samme tid, 1300-årene, begynder »stenegen« ved »Prior-skov« at gro. Den står endnu, med seks århundreders grokraft i sig, storkronet og fuldbladet. Den halvanden meter tykke stammes storrunkne bark virker med en næsten ærefrygtindgydende følelse af kraft og ælde på beskueren, og ejendommeligt er det at se, hvorledes denne skovens kæmpe gror ligesom værnende ud over en stor, flad granitblok, som måler henved et par meter på hver led og rager en halv meter over jorden. En seværdig forbindelse mellem vore to styrkesymboler — eg og granit.

»Stenegen« ved »Prior-skov«.

Den efter 1350 anlagte vej, skråt over denne bagest i billedet en yngre vej, som nedlagdes ved udskiftningen.

(Foto: Nationalmuseet).

Det sidste fortidslevn i udgravningsfeltet, altså egentlig det øverste og første, som udgraverne måtte beskæftige sig med, var en 90 m lang og 2—3 m bred stenlægning af ret grove sten. En gammel vej til udbedring og sikrere færdsel over vadestedet, på og imellem stenene fandtes hestesko, små og af den gamle brede, tynde type med høje, ombøjede hager. Tolv tinknapper fra mandsdragter er også fundet på dette trafikerede sted.

Denne vej må være gået af brug og blevet helt glemt, da en anden vej lidt længere mod øst afløser den, måske efter svenskekrigen, der jo så rart kan skyldes for så meget ellers uforståeligt. Denne yngre vej, der er aftegnet på

matrikelkortet fra før udskiftningen, førte på en mere ubekvem måde gennem skæringspunktet over det sid med vandløb, som man nødvendigvis måtte passere for at komme fra Nagelsti til købstaden — Nysted —, den nærmeste by, der kunne køres til. Vejen førte forbi en maltkølle, som lå omtrent ved indkørselen til matr. 16, nu frugtplantage. Vejstykket herfra og til hjørnet ved Ellemosevejen kaldes endnu »Kølnehusvejen«. Ad denne rute gik i fortiden den sydgående trafik, men den ældste rute over »Voebro« er vel også blevet brugt meget; den delte sig videre i Kirkevejen

Matr. 41 a. I 1828 fik Zier Larsen Friis »det på gårdstedet etablerede hus«. Gårdstedet var gård nr. 7, hvis jorder blev lagt under Nagelsti Skovgård. Skråstiveren i bindingsværket røber, at »det etablerede hus« når fra det lille vindue til venstre til og med det tolvruddede vindue til højre. Begge ender er senere tilbygget. De smårudedede vinduer fra 1700-årene taler for, at materialer fra den nedbrudte gård er anvendt

Matr. 37 a. Hus fra 1820 med valmgavl og udsæt, jernalderhusets efterkommer. Lidt bredere, men i bygningsprincippet det samme som for 2000 år siden.

og Møllevejen. Der var kun de to samkvemslinier fra landsbyen, som jo lå på en slags ø. Møllevejen grenedes ud til skovparterne — nu Nagelsti Skovgård. Vel var der hovvejen forbi »Opagerhuset« til »Priorskov«, gennem gården og videre ad tilkørselsvejen imod vest, som forløb lidt nordligere end den nuværende, men ad hovvejen har man nok grumme nøddigt begivet sig, når man da kunne undgå det, og desuden var det en stor omvej. Foruden de nævnte veje førte et spor østpå ud til sundet, med en side-linie til engmosen. I nutidens veje, der er anlagt efter udskiftningen, er indgået enkelte stykker af fortidens ellers forlængst overpløjede færdselsårer, der mere var spor med

udbedring hist og her, end egentlige vejbaner, som vi kender dem. Bygaden, fra et halvt hundrede meter nord for »Kokhavegård« og til svinget ved matr. 1 b sydvest for skolen, er original, ligeledes vejstykket til »Skovsjøvlen« bag gården matr. 11 a samt vejen fra gadetræet til »Voebro«. Et gammelt vejstykke er også stammen i T-et imod »Progres«, hvor den svinger let til højre, i gammel tid svingedes her til venstre ind over Kongeleds-agrene. Vejens forløb ses tydeligt endnu, som en lav voldning henover markerne på matr. 10 »Højdalgård«, hvor den krydsede vejen fra Nysted til færgestedet i Sundby. Nystedvejen gik mere østlig, men parallel med den nuværende Nykøbing—Nysted landevej.

Over »Voebro« var ellers ikke godt at færdes i mørke nætter; thi så gik her en hvid kalv! Det synes uforståeligt, at der kan have været noget særligt afskrækkende ved et så uskyldigt dyr. Anderledes væmmeligt må det have været at træffe den grå so og rokkehjulet med ild i, som sildige nattevandrere kunne møde, hvor vejen fra Thoreby til Flintinge fører ned til åen, det stykke vej, der kaldes »Ligbanken«. Rokkehjulet løb tilmed opad. Men i mørke nætter, langt mørkere end i vor elektrificerede tid, når moserne kælvede sine hvide kalve — tågerne —, og lygte-mændene forvirrede sanserne på overtroiske vejfarende, kunne det nok være forbundet med en vis risiko at finde frem ad de sølede, krydsende og forvirrende spor uden græsklædte grøftekanter — grøfter var der ikke ved vejene, derimod var der rigeligt af dem på markerne. Pæle, master og skilte, som vi er vant til at orientere os efter, fandtes jo heller ikke. Jovist var det ondt at begive sig over sumpede eller vandfyldte, omtågede vadesteder ved nattetide; og ikke heller kunne man få megen orientering af enkelte matgule lysskær fra de smårudede vinduer i den tætbebyggede landsby.

Matrikelkortet fra før udskiftningen viser det gamle Nagelstis form, med 21 gårde og 12 huse, beliggende på hver side af den lange, brede landsbygade med de åbne pladser — forte — udfor gårdene. Mellem »Ålborgsminde«

Matr. 37 a. Bindingsværks-konstruktionen; bondehuset med rod i oldtiden. Loftsbjælkernes tapender med pind igennem ses stikkende ud af deres taphuller i vægstolperne, som foroven bindes sammen af remmen. »Hellefaget«, vægstykket over bjælkerne op til remmen er ganske lavt, og huset kan da ikke være særligt gammelt, da de ældste huse af denne type oftest havde over alenhøjt hellefag. Vægstolpernes tapender stikker gerne et par tommer op over remmen som styr for spæret, der jo er stillet på remmen. For at få taget ud over væggen er på siden af spærene fæstnet »Skalke«, den midterste med den tilskårne ende i S-bue er original, de øvrige er senere reparationer. Skalkene bærer tagkægslægten, hvorpå tagkægssdukkerne af langhalm først bindes, hvorefter taglaget (rør eller langhalm) pålægges og bindes på næste lægte. Tagkægget er efter lollandsk sædvane vandret afskåret for at få drypkanten («ta' drøve») så langt ud fra væggen som muligt. Vindueskarmene er den gamle tolv-rudede størrelse, men rammer og de store ruder er moderne.

og »Haldagergård« var bystævnepladsen, og her var også den fælles tjæreovn, hvor man uden risiko kunne varme tjære til opfriskning af vognene. Thi ild og lys skulle vogtes vel i den gamle landsby med de tætliggende våninger, der overvejende bestod af træ og strå. Alligevel har ildebrand hærget mange gange.

Ved udgravning til vandrør på matr. 34 a sås således under køkkengulvet fire lergulve med tre brandlag imellem indtil en alens dybde. Pakstenene under fodtræet, grundstenene, nåede kun en lille halv alen ned. De må antageligt være brudt op og anvendt igen ved hver nybygning, hvor skik og brug var, at træskelettet til væggene rejstes på klodser og grundstenene derefter stempledtes under. Matr. 34 a er tomten efter gård no. 8, hvis jordtilliggende, sammen med gård no. 7, nu matr. 41, blev lagt under »Lergården« (Nagelsti Skovgaard). Huset er et af de 8 »rigtige« gamle huse, vi har tilbage, smalle bindingsværkshuse, meget lig oldtidens i størrelse. To, matr. 37 a og matr. 42, med

Matr. 42. Opført omkring 1820 på tomten efter gård nr. 10. Tækket nordgavl, udsæt i vestsiden. På udsættets væg i ly under tagskægget hænger brandstigen og brandhagen; — et snart forsvundet træk i landsbybilledet.

udsæt, hvor tagskægget når ned næsten i knæhøjde over den kun meterhøje udvæg, er direkte efterkommere af jernalderhuset. De to huse på hver side af gadetræet er byens ældste, det nordfor er opført på et stykke inddraget gadeplads, det sydfor er rester af gård no. 6, nu matr. 10 a. De øvrige gamle huse er alle opført efter udskiftningen på tomterne efter de nedbrudte gårde. Udenfor byen lå imod vest »Kielle-Mosen« med sine to kilder, hvorfra vandet stadigt rinder. Denne mose lå med sit græsningsareal næsten helt op til gårdene. To andre mindre, »Stivermosen« og »Priorskovlungen«, lå mod sydvest, lungen er der endnu, ligeledes »Rørmosen« mod sydøst. Fællesjorderne var opdelt mod øst i »Holte-Agre« — der for det meste var bytyrjod —, »Øster Skov-Agre« og »Clause-Have«. Tæt til bebyggelsen mod øst er nævnt »Tovte« og »Tovterne«. På vestsiden var ingen tofter, der er jorderne betegnet »Stivermose-Agre«, »Slette-Skifte«, »Kongeleds-Agre« og mod nord »Sunds-Tofte«.

Og her vil vi slutte vor lange vandring gennem landsbyens og bondebygdernes historie, her på »Sunds-Tofte«, hvor vi fandt de ældste spor af mennesker — flintepilene. Meget er forandret, og utallige slægters virke med jord og i våning er støv som de selv, men et er fælles gennem de forløbne årtusinder, bondens — den boendes — aldrig hvilende trang til at dyrke sin jord, den stadige glæde ved hver vår at se den nedlagte sæd spire frem. Vel er maskintidens midler uhyre fjernt fra fortidens arbejdsmetoder, men jorddyrkerens glæde i vår og høst var ens gennem tiderne, livsnær og karsk, fra traktorens brummen over fede agre til dengang, da flinteøksen første gang brød stilheden i oldtidens skove.

*Henfarne slægter — forglem dem ej!
i arv de gav dig en ædel gave.*

*Henfarne slægter
i landets marv
sig ej fornægter.
Bevar din arv.*

(Johs. V. Jensen).

Noter.

1) »Danmarks stednavne«, ved Anders Bjerrum og Christian Lisse. 1954. — 2) Fundet af maleren Löschenkohl Hansen, København. 1956. — 3) Fundet af ejeren, gartner T. Drzal. 1955. — 4) Fundet af assistent ved Nagelsti elværk, Niels Hansen, 1957. — 5) Forfatterens fund. — 6) Den første orienterende udgravning foretoges i 1956 af inspektør M. Ørsnes og assistent Ebbe Lomborg fra Nationalmuseet, hvorefter Stiftsmuseets Nagelsti-udgravninger iværksattes af formanden, baron Rud. Bertouch-Lehn, Højbygård, og lededes af fabrikant Kai Axel, Nyk. F., og forfatteren, under Nationalmuseets inspektion. Pengemidlerne ydedes af arbejdsministeriet som 100 % tilskud til nødhjælpsarbejde. Nykøbing kommune og entreprenørfirmaet Klemmensen og Nielsen, Sundby L., stillede velvilligst materiel til rådighed, vederlagtfrit. Alle knoglefund er bedømt på universitetets zoologiske museum af konservator Ulrik Møhl Hansen. Fotografering: Poul Møller, Nagelsti. — 7) Samlinger om agerdyrkning og landvæsen i korthed uddraget af de bedste oekonomiske danske og fremmede skrifter til brug for landsbyeprester og andre på landet boende, ved en præst i Sjælland. L. M. Wedel, Everdrup præstegård ved Præstø. København 1792. På boghandler Tikiøbs forlag. — 8) Et maleri af dette dysseanlæg hænger på Stiftsmuseet i stenalder salen. — 9) og 10) Forsøg udført af forfatteren. — 11) »En stenalderboplads ved Nagelsti«, af Therkel Mathiassen. — 12) Forfatterens udgravning på ejeren, gartner O. Svenssons opfordring. — 13) Fru Ida Pommer, Østre Thoreby. — 14) Forfatterens fund. — 15) Nationalmuseets udgravning. — 16) Af ejeren, Gartner T. Drzal. — 17) Forfatterens udgravning. — 18) Fru Inger Hølse, Nagelsti. — 19) Forfatterens fund. — 20) Findestedet dog ukendt. — 21) C. C. Haugner: »Lollands oldtidsminder«. — 22) Gudmund Hatt: »Landbrug i Danmarks oldtid«. Karret undersøgt af botanikeren C. Rostrup. — 23) Forfatterens udgravning. — 24) C. C. Haugner: »Lollands oldtidsminder«.

Kilder: Johs. Brøndsted: »Danmarks Oldtid«. — Axel Steensberg: »Danske Bøndergårde«. — Chr. Ringsing: »Nagelsti Bylav«. — J. Jørgensen: »Vejforholdene på Lolland — særlig Thoreby sogn — for hundrede år siden«. — J. Snedker: »Erindringer«.

Ditlev Flindt Staal.

En livsskæbne.

Af Chr. Olsen.

1. Den velstående gårdejer.

Et par bøsseskud nordøst for Sortsø på en lille banke helt ude ved stranden ligger en gård, »Frydendal«.

Den har en sjælden smuk beliggenhed med udsigt til Sortsø gab, Farø og Sjælland i nord, Bogø i øst, Pårebugten og Stubbekøbing i syd og skoven i vest. Men den er også af en anden grund noget helt for sig selv.

Når man står der på stedet, er det iøjnefaldende, at der engang er blevet gravet en kanal ude fra stranden og ind omkring gården. I de halvandet hundrede år, der er gået siden, har ploven ikke kunnet udjævne dette store anlæg — Staals kanal. Og hvem var så denne Staal, som magtede ene mand at gennemføre så stort et arbejde? Hans fader var en rig købmand i Stege, hvor han levede i tiden omkring 1800-tallet. Her på Møen havde slægten Staal indlagt sig fortjeneste ved at hjælpe de mønske bønder til at blive selvejere, og på Stege museum er der en »Diderik Staals stue«, som minder om slægten.

En broder til købmand Staal i Stege havde købmandsforretning i Stubbekøbing, hofagent Ditlev Flindt Staal. Han var også bønderne en god mand. Da Stangerup gods skulle sælges i 1786, gik bønderne fra Gundslev sogn til ham for at få hjælp, og han bød på deres vegne og hjalp dem til at blive selvejere, og tillige kautionerede han for dem i en årrække, så de stod jo i taknemmelighedsgæld til ham.

Til denne gode og ansete slægt hørte altså den Staal, som

kom til Sortsø. Hans fulde navn var Ditlev Flindt Staal; han var født 1769 og i 1805 købte han gården. Han var naturligvis en fremmed fugl mellem de indfødte sortsøere. Han havde fået en god uddannelse, standsmæssig hørte han til i den velhavende middelstand og i den højere embeds-klasse, hvor han havde sine forbindelser, og dertil kom, at han var endog meget rig. Hvor meget han ejede, får stå hen. Det er vel nok en overdrivelse, når de gamle sagde, at han målte sine penge med et skæppemål, men det er i hvert fald bevisligt, at han var ejer af en stor kapital.

I udskiftningen af byens jorder i 1806 deltog han sammen med de andre gårdmænd, og ved denne lejlighed viser det sig tydeligt nok, at han blev regnet mere end de andre, idet han hele tiden bliver tituleret »hr. Staal«, medens de andre bønder kun er »Jens Svendsen, Lars Piil« o.s.v.

Med udskiftningen var det gammeldags fællesskab forbi, nu var hver mand sin egen herre og kunne råde med sin gård og jord, som han ville. Der var udlagt 3 gårde til udflytning, den ene af dem var Staals, og han byggede sin nye gård på det før omtalte sted ved stranden.

Det var hans plan, at han ville være kornhandler, men der var hverken havn eller bro, hvor skibe kunne lægge til og tage last. De måtte ankre op et stykke ude, og vognene, som kom med kornet, måtte køre så langt ud, som de kunne; der lå så både, som roede ud til skibet. Det var noget besværligt, men i roligt vejr kunne det lade sig gøre. Når det blæste op, og der blev nogen søgang, var det helt umuligt. Det kunne Staal ikke finde sig i; der måtte gøres noget, og så gik han igang med at grave en kanal fra stranden og ind om gården. Det var et storstilet og imponerende arbejde, som kostede mange penge, men dem havde han jo, og kanalen blev også godt nok færdig. Men så viste det sig desværre, at den var slem til at sande til. I uroligt vejr vandrede sandet frem og tilbage og stoppede udløbet til, så det var umuligt at holde det åbent. Han måtte opgive den smukke kanal, og det var jo en stor skuffelse.

Han gav ikke op; kunne han ikke få en kanal, kunne det vel nok bedre lade sig gøre at lave en bro. Hvis han nu

havde båret sig ad, ligesom andre mennesker, der bygger broer, nemlig begyndt fra bunden af, kunne han have fået sig en god bro, men han havde regnet noget andet ud. Han byggede den en vinter, da der var stærk is. Broen var lavet af kampesten, som han havde anskaffet en masse af, og han byggede den op på isen, så den stod der fiks og færdig, når så isen smeltede, skulle den af sig selv sætte sig på bunden, færdig til at tage i brug.

Det var altså Staals beregning, men sådan gik det ikke, for da tøvejret kom, gik isen væk, først uden for broen, men holdt sig noget længere inde under midten af broen, og følgen blev, at det hele skiltes ad og ramlede ud, og der blev aldrig nogen bro ud af disse mange sten. Endnu ligger de største, som stenfiskerne ikke kunne magte, som en ruin og viser, hvor Staals bro har ligget.

Omkostningerne til kanal og bro gik ud over Staals kapital. Dertil kom, at han troede folk for godt, lod sig narre og bedrage af folk, som benyttede sig af ham og lånte penge af ham uden at betale tilbage. En dag havde han sendt sin karl ridende til Stubbekøbing efter 400 rd. Som han nu gik der hjemme ved sin gård, kom hesten løbende uden rytter, og Staal gik ud for at se efter karlen. Da han kom ned til Voldnoret, hvor der dengang var vadested, gik karlen og vadede rundt i vandet. — »Nå, hvad går du der efter?« — Ja, det var forfærdeligt. Da han kom ridende til vandet, blev hesten tosset, og han faldt af og tabte hatten, som han havde pengene i, og nu var de væk de mange penge, og det var jo forskrækkelig galt! Staal var jo også ked af det. »Men det er da godt, at du ikke er kommet noget til«. Det var altså et tab for Staal på 400 rd., og at det var en tilsvarende gevinst for karlen, var den almindelige mening. Men endnu så længe efter hænder det, at børn, der går i vandet på det sted, leder efter Staals penge, som deres forældre har fortalt om.

Som landmand har Staal nok ikke været meget bevendt. Det er sagt om ham, at når han skulle have sin mødding tømt, kørte han den ud i en lavning, han gerne ville have fyldt. At han gav sig af med maleri, vandt han heller ingen

anseelse ved. Det forstod de andre bønder sig jo ikke på, og det var naturligvis en misforståelse, da en af dem kom med et tavlet og bad Staal smøre det over, og han fik da også den besked: »Jeg smører ikke. Jeg maler«.

Men han kunne også noget, som de andre ikke kunne: han kunne skrive. Dengang var der mellem bønderne mange, som ikke kunne skrive så meget som deres eget navn, men han kunne sætte lange skrivelser op så godt som nogen prokurator, og når de så havde noget, som skulle være skriftligt, gik de til ham og fik hjælp, så selv om han ikke som landmand kunne klare sig mod dem, måtte de respektere ham på andre områder.

De første 8—9 år kunne Staal nok tåle at tage nogle tab, da han stadigvæk alligevel havde mange penge. Men så kom den ulykkelige statsbankerot, som gjorde pengene værdiløse, og den storm kunne han ikke ride af. Han mistede sin kapital, og efterhånden kunne han ikke klare de forpligtelser, som hvilede på ejendommen.

I 1826 måtte han sælge gården, og nu så det noget broget ud for ham, som han sad i det uden penge og uden erhverv og uden udsigt til at kunne ernære sig selv.

Som husholderske havde han en pige, Ane Jensdatter, som nu blev uden plads, og han ville gerne hjælpe hende, for hun var meget fattig og trængende til husly, føde og klæder. Han forsøgte at få fattigkommissionen til at tage sig af hende, men provst Sørensen, som var formand for kommissionen, svarede, at da hun var arbejdsdygtig og kunne fortjene sin underholdning, så kunne hun søge sig en plads, ligesom andre tjenestepiger, som skulle flytte. Kunne hun ikke få nogen, ville kommissionen ansætte hende på omgang i sognet, så hun blev nødt til at fortjene til sin underholdning.

Staal havde en aftale med køberen af gården, at han måtte blive boende til april, men da han ikke sørgede for at komme ud i rette tid, blev han sat ud af huset af kongens foged med alle sine ejendele, og det kostede ham 10—12 rd.

Så stod han der med sine ting under åben himmel og uden penge. Fattigkommissionen kunne ikke straks finde noget hus i sognet, hvor han kunne bo, så under disse omstændig-

heder kunne der blive tale om at ansætte ham på omgang.

Alligevel lykkedes det dog at skaffe ham ind i et hus i Sortsø.

II. D. F. Staal som fattiglem.

Forinden Staal blev sat ud af kongens foged, havde han talt med stiftamtmand Jessen, og af ham havde han fået løfte om understøttelse af amtsfattiggassen.

Amtmanden ville gerne skåne Staal for den ydmygelse at bede sognefattiggassen om hjælp. Det var amtmændens forudsætning, at Staal så ikke gik til den. Da han alligevel gjorde det, mistede han derved forbindelsen med amtsfattiggassen.

Da han i 1827 forlangte hjælp af sognefattiggassen, opgav han at være 58 år, og at årsagen til hans trang var pengenes forandring samt bedragerier, som han havde været udsat for; han havde ingen aftægt eller hjælp af venner. Og så blev han sat i 1. klasse med 2 td. rug, 2 td. byg, 2 skp. ærter, 1 lispund sul og 6 rd. i penge årligt.

Hans pige, Ane Jensdatter, blev ansat som 3. klasses fattiglem med 1 td. rug, 1 td. byg, 1 lispund sul og 4 rd. årligt.

Men Staal erklærede, at han var ikke tilfreds, han forlangte hjælpen i penge og rugen bagt til brød, og han skriver til amtmanden og klager over utilstrækkelig hjælp og i en for ham ubrugelig form. Amtmanden skriver til provst Sørensen og udbeder sig en erklæring angående Staal.

Fattigkommissionen holdt derpå møde, hvortil Staal var tilsagt, men han mødte ikke, hvilket indbragte ham en skarpt irettesættende skrivelse fra provst Sørensen. Han måtte vide, han var ikke mere hr. Staal; som fattiglem måtte han beflitte sig på et ganske andet sind, han var uværdig til offentlig understøttelse.

Til amtmanden skriver han, at Staal får forsørgelse som nr. 1 i 1. klasse og tildelingen i samme form som de andre fattige, og han ser inden grund til at gøre forandring for dette menneskes skyld, som er langt mindre værdig til hjælp end nogen af sognets øvrige fattiglemmer.

Staal beklagede sig over, at han manglede klæder, og så tilbød kommissionen ham at anskaffe ham en skindpels som

et godt klædningsstykke mod vinterens kulde. Men han erklærede, at han ville ikke gå med en pels, han ville have en ny klædesfrakke.

Amtmanden havde tilstået Staal 30 rd. sølv fra amtsfattiggassen under den forudsætning, at han så ikke gik til sognefattiggassen om hjælp. Da han alligevel gjorde det og fik både korn og klæder, som han tilmed solgte, blev følgen, at han ikke fik rådighed over de 30 rd., som nu skulle bestyres af fattigkommissionen, og provst Sørensen foreslog amtmanden, at det skulle bekendtgøres, at ingen måtte indlade sig i nogen handel med dette menneske.

Staal var stadig utilfreds, og i en vidtløftig skrivelse på 2½ ark til amtmanden klagede han over utilstrækkelig forsørgelse, dårligt husly, mangel på klæder og støvler og en ny hat. Han fik ikke, hvad han forlangte, han fik en irettesættelse fra provsten. Nu var han som fattiglem under samme forsørgelse som de andre fattige. Hvis hans støvler var opslidte, kunne han få et par træsko.

Men da han fremdeles beklagede sig, tabte provst Sørensen tålmodigheden og henstillede til amtmanden, om der ikke burde tildeles Staal korporlig straf.

Amtmanden anbefalede Staal at indskrænke sine overspændte fordringer og drillerier og forvolde kommissionen unødige bryderier. Og han anbefalede, at der skulle afholdes et møde med birkedommer Krüger og kommissionen, hvor Staal skulle give møde.

Her stillede man sig imødekommende overfor Staals ønsker. Hans pige, Ane Jensdatter, blev antaget som fattiglem af 1. klasse. Staal skulle have en klædesfrakke, da han ikke ville have nogen skindpels, og han skulle have en ny hat og et par støvler, eftersom han ikke ville gå med træsko, og det utætte hus skulle tætnes. Og dermed erklærede han sig tilfreds.

Men det varede ikke længe, inden han kom igen, og nu ville han have en bagerovn og 5—6 læs brændsel fra Horreby, Virket, Falkerslev, Stangerup eller Maglebrænde, hvor man kunne få tørre tørv det år. Og så ville han have et par transtøvler og klæder til hans pige.

Man svarede ham, at han havde ingen brug for bagerovn, da han kunne få sit brød bagt i byen. Sognet kunne ikke skaffe bedre brændsel, end det selv havde, og hans dovne pige kunne selv erhverve sit tøj.

Men provst Sørensen, som aldrig havde set velvilligt til Staal, døde 1832, og blev efterfulgt i embedet af provst Vinding. I samme år døde Staals pige, Ane Jensdatter, så han stod uden hjælp. Kommissionen henvendte sig til forskellige koner, om de ville passe Staal, men ingen ville.

Provst Vinding gik til Havnsø for at overtale P. Krøls enke til at flytte ind til ham med Ane Jensdatters understøttelse, men hun var ikke til at overtale. En anden, som blev opfordret, ville ikke stå under Staals kommando — og Ane Smeds havde børn at sørge for, hun kunne ikke komme til Staal flere gange daglig. Om han da ville flytte ind til en familie? Men det behagede ham ikke, og det endte med, at han selv fandt en pige til hjælp.

Han var ved den tid 68 år gammel, særdeles rask, ingen vidste, at han nogensinde havde været syg, og han var så godt gående, at han kunne gå til Riserup og hjem igen samme dag. Men han var noget tunghørig.

Hans brænde kunne aldrig slå til, han var noget kuldkær på sine gamle dage, og han forlangte stadig mere. Man fandt, at han brugte alt for meget ved at sidde til langt ud på natten med en utålelig varme, og han sagde til pigen: »Læg kuns i, når dette er brændt, skal jeg nok skaffe mere«. Han og hans pige kunne ellers samle brænde i skoven som andre fattige, men gør det ikke, og han betaler saveløn i stedet for at save det selv. Man bad derfor amtmanden afgøre, hvor meget brænde Staal skulle have.

For at komme til bunds i disse forhold, beordrede amtmanden igen et møde afholdt. Staal var tilsagt, men han kom ikke. Han sendte sin pige, som skulle sige til Vinding, at han var syg, hvad man ikke troede, da han samme dag var gået til Skovby. Ved den tid havde han været fattigtem en halv snes år.

Det var altså omsonst, at kommissionen var mødt. Nu måtte man nøjes med i al almindelighed at tale om Staals

forhold. Hvad sognets bønder angik, så var de velvilligt stemt overfor ham, og han havde ingen uvenner mere, efter at provst Sørensen var død.

Det var jo Staals farbroder, hofagent Staal i Stubbekøbing, som bønderne kunne takke for, at de var blevne selvejere i 1786. Nogle af dem var så gamle, at de havde oplevet fæstevæsenet og hoveriet og de usle kår, som var bøndernes lod, før de blev selvejere. Da de i den anledning følte sig som i gæld til hofagenten, var det en tilfredsstillelse for dem at få lejlighed til at gøre noget for hans brodersøn, så han kunne befinde sig nogenlunde i sine fattige kår.

Da han snart igen var uden pige, gik provst Vinding til ham og tilbød ham, at han selv måtte forsøge at finde en ny. Hvis det ikke var muligt, ville man gøre, hvad man kunne, for at han ikke som gammel mand skulle komme i forlegenhed. Men han fandt også denne gang en pige.

For fattigkassen var Staals forsørgelse jo dyrere end de andre fattiglemmers, men man var ikke smålig over for ham, så han manglede ikke noget. Sådan gik det da, at han, som ellers havde haft så meget at klage over, ikke klagede mere.

En fem-seks år gik han på denne måde, så han har vel i sine sidste leveår forliget sig med sin ujævne skæbne.

Kirkebogen beretter, at han døde d. 29. april 1843, 74 år gammel.

Karen Marie Abrahamsdatter.¹⁾

Et levnedsløb.

Ved *Marie Sørensen.*

Levnetsløbet over vor salig afdøde Medsøster i Christo, som idag af Familie og Venner hæderligen er ledsaget til sit sidste Hvilested, lyder saaledes:

Den hedenfarne, der var Enke efter afdøde Hans Andreasen i Brandstrup (hvis Familie skal have havt Møllen ifæste i over 100 Aar), og som efter hans Død beholdt Møllen til sin Dødsdag, er født paa Fæmø d. 29de September 1765 — herfra flyttede de til Fejø, hvor de igen købte sig en Gaard, som de beboede til deres Dødsdag. — Da den sal. afdøde var 10 Aar gl., kom hun til en Moster i Svendsbjerre, hvor hun forblev til sit 13de Aar, derpaa havde hun igjen den Glæde at vende hjem til sine kjære Forældres Huus for af dem at holdes til Konfirmation, og da hendes Forældre begge var retskafne Folk, bestræbte de sig for at vejlede hende til det Gode ved Formaninger og Eksempel, samt sørgede saa vel for hendes Oplysning i Christendommen, at hun blev konfirmeret i sit 14de Aar.

Straks efter hendes Confirmation bød Skjæbnen hende for stedse at forlade sit kjære og dyrebare Hjem og leve og virke som Tjenestebud i omtrent 10 Aar, i hvilket Tidsrum hun havde 5 Tjenester. — Først kom hun til Svendsbjerre, hvor hun havde 2 Tjenester og forblev i 3 Aar paa hvert Sted, uagtet hun ingenlunde skal have havt det godt i den første Tjeneste, et Bevis paa, at hun havde faaet en god Opdragelse, eftersom hun i en saa ung Alder og i saa lang Tid vidste at finde sig i Besværligheder; der efter

kom hun i Tjeneste i Maibølle, hvor hun opholdt sig i 3½ Aar, og i benævnte Tid havde 2 Tjenester; herfra flyttede hun endelig til en Gartner Hansen paa Christianssæde, som var det sidste Sted, hun tjente; og ogsaa her saavel som i sine øvrige Tjenester, viste hun sig som en ærlig, lydig og tro Pige; dog blev hun ikkun for ½ Aar paa Grund af, at hun havde besluttet sig at tage Tjeneste i Kjøbenhavn, men som dog ej skete, da det var hendes Familie imod.

Da vor afdøde Medsøster nu saaledes var bleven forhindret i at faa sit Ønske opfyldt, tog hun den Bestemmelse at leje sig ind et Sted hos Folk, hvor hun kunde finde Lejlighed, for ved Haandarbejde at forhverve sig sit Ophold — og Omstændighederne føjede det saaledes, at hun kom til at bo i Brandstrup Møllersted hos hendes afdøde Mands Stedmoder.

Omtrent et halvt Aar efter hendes Ankomst hertil, i en Alder af 24 Aar, indtraadte den sal. Afdøde i ægteskabelig Forbindelse med hendes sal. afdøde Mand, som da var Ungkarl og paa den Tid forestod Møllen for sin Stedmoder, men som i kort Tid efter deres Bryllup vare saa heldige at faa ifæste. — I bemeldte Ægteskab blev hun Moder til 9 Børn, nemlig 7 Sønner og 2 Døttre, af hvilke 2 Sønner for flere Aar siden ere hensovede i Herren, den ene som Ungkarl, og den anden som Gaardmand.

Efter 22 Aars lykkeligt Ægteskab ramte vor afdøde Medsøster den tunge Skjæbne at miste sin trofaste Ægtemage, nemlig den 24. November 1811, og sine Børns ømme og kærlige Fader. — Saaledes stod hun nu, dybt nedbøiet af Sorg og Bedrøvelse, ene tilbage med mange smaa og uopdragne Børn — men Gud, som er Enkers Forsørgere og de Faderløses Fader, trøstede og styrkede hende i Nødens Dage til at bære sin store Sorg med Taalmodighed samt skjænkede hende Viisdom og Kraft til at opfylde de tunge og første vanskelige Pligter, der ene hvilede paa hende, nemlig at opdrage sine 6 smaa Børn (thi 3 af Børnene var da konfirmerede) til gode og retskafne Mennesker. 7 af bemeldte Børn ere endnu i Live, hvoraf de seks leve i Ægtestand og en som Enke. — Som et sjældent Tilfælde kan her anføres,

at den hedenfarne efterlod sig en saare talrig Afkom, thi foruden hendes egne Børn forundte Gud hende den Glæde at faa 36 Børnebørn, hvoraf 29 endnu leve; og imod 2 af disse Børn har hun viist sig som en god og trofast Moder, thi i deres tidlige Barndom tog hun dem til sig, og bar lige saa kærlig Omsorg for dem, som hun havde viist mod sine Egne. — I mange Aar nød den Hedenfarne den Lykke at have et godt Helbred, og saalænge hun beholdt det, var hun stedse en særdeles flittig og vindskibelig, ordentlig og sparsommelig Husmoder, der i Forening med sin Medhjælper, der var en driftig og dygtig Mand til at passe sine Ting, arbejdede sig frem til Velstand, som hun selv nød godt af til sin Dødsdag, og hvoraf hendes efterladte Børn nu kunne nyde Glæde og Gavn. Mod sine Medmennesker var hun oprigtig, redelig, fredelig, tjenstfærdig og godgørende. En sand Fornøjelse var det den hedengangne at høre Guds Ord, hvorfor hun ogsaa flittig besøgte Guds Huus, saalænge hendes Helbred tillod det, og da hun formedelst Alderdoms-Svagheder ei længer kunde komme i Herrens Huus, opbyggede hun sig selv ved Guds Ords Læsning.

I de sidste Aaringer af hendes Liv, led den sal. Afdøde meget af Gigt, og sidste Fastelavn faldt hun tillige i en haard og temmelig langvarig Sygdom, dog — imod al Forventning skjænkede den algode hende igen sit Helbred saavel, at hun nogenlunde kunde passe sit Huus, men da hun troede, at Sygdommen vilde ende hendes Liv og hun var saa lykkelig under Sygdommen at beholde sin sunde Forstand og Fornuft, saa besluttede hun at sælge sit Sted til sin yngste Søn (der i flere Aar havde bestyret Møllen og hendes Avling til hendes hele Tilfredshed) paa det, at naar hendes Død indtraf, han da ei skulde være huusvild og uden Næringsvej, og paa det, at Alt kunde være i Orden efter hendes Død samt være forvisset om, at hendes sidste Villie vilde blive opfyldt lod hun skrive Kjøbekontract, der bestemmer Alt — baade med Hensyn til Kjøberen og Arvingerne, og hvormed Alle være fornøiede, dog skulde benævnte Document først træde i Kraft efter hendes Død.

Da den Afdøde efter sin forrige Sygdom i omtrent 7

Maaneder havde havt nogenledes Helbredet, blev hun atter haardt angrebet af Sygdom i Begyndelse af denne Maaned, og da hun under Sygdommen var saa lykkelig at beholde sin fulde Forstand, mærkede hun, at hendes Endeligt nærmede sig stærkt, hvorfor hun ogsaa som en sand Kristinde havde sin Aand i andægtig Bøn til Gud og sin Frelser og bad: »Fader i Din Haand befaler jeg min Aand«. Stille og rolig endtes derefter hendes Liv, nemlig Mandagen d. 17. dennes ved en blid og salig Død, efter at have henlevet en Tid af 34 Aar som Enke og i en Alder af omtrent 80 Aar. Det var en Lykke for den sal. hedenfarne i hendes Sygdomme, at hun stedse havde en øm og kjærlig Datterdatter hos sig samt en god, trofast Søn og Svigerdatter, der ligeledes saa godt som hver Dag levede ved hendes Side — som alle i Forening gjorde Alt, hvad der stod i deres Magt for at passe og pleje hende paa det bedste; hvorfor de nu ogsaa sikkerlig nyde en særlig Løn i deres Hjerter for deres udviste Troskab mod den Hedenfarne.

Fred være med hende! og hendes Minde leve stedse i hendes Børns Hjerter!

Rasmussen.

Her slutter levnedbeskrivelsen, der er affattet af da-værende lærer Rasmussen²⁾, men nedenfor gives navnene paa ægteparret Andreasens 9 børn og deres fødselsdatoer og årstal:

- Aar 1791 d. 7. September Kl. 3 om Eftermiddagen blev Andreas født.
- 1793 d. 4 May Kl. 5 Formiddagen blev Karen født.
- 1795 d. 20. August Kl. 7 Slet om Formiddagen blev Abraham født.
- 1797 d. 19. August Kl. 11 Slet om Formiddagen blev Christian født.
- 1799 d. 22. Marti Kl. 2 Slet om Formiddagen blev Jørgen Digsen født.
- 1801 d. 1. Juli Kl. 12 Slet om Formiddagen blev Erik Kaalun født.
- 1803 d. 2. August Kl. halvgaaen 12 Formiddag blev Marianne født.
- 1805 d. 8. May Kl. 6 om Eftermiddagen blev Peder født.
- 1808 d. 7. December Kl. 7 om Formiddagen blev Johannes født.

Disse navne kan tillige tjene til oplysning for efterslægten, som måtte læse foranstående og forhjælpe dem til at efter-

spore deres forfædre. Der findes i dag flere efterkommere af de nævnte, bl. a. i Gerringe, Nebbelunde og Skørringe.

Karen Marie Andreassen blev begravet fra Tirsted kirke d. 26. november 1845.

Lidt af det testamente, hvori Karen Marie Abrahamsdatter deler sit bo mellem sine børn, et ret stort dokument, skrevet 15. februar 1845:

Udbetaler min Søn Johannes Hansen til mine øvrige Børn $\frac{1}{4}$ Aar efter min dødelige Afgang, nemlig:

1. Til min Søn Andreas Hansen i Abed.....	300 rbd
2. Til min Søn Christian Hansen i Skørringe...	300 rbd
3. Til min Søn Erik Hansen i Viet.....	300 rbd
4. Til min Søn Peder Hansen i Nebbelunde.....	300 rbd
5. Til min Søn Abraham Hansen, hans umyndige Datter Maren Kathrine, hvad denne Udbetaling	300 rbd
angaar, da bliver den at indbetale i vedkommende Overformynderi, ifald hun til den Tid maatte befinde sig i umyndig Enestand.	
6. Til min Datter Karen Hansdatter, Enke efter Diderich Jensen, Brandstrup	150 rbd
7. Til min Datter Mariane Hansdatter, gift med Hans Pedersen i Nebbelunde	150 rbd
8. Skal min Søn Johannes Hansen anse sig betalt i Faderen og Mødrene arv lig sine Søskende	300 rbd
9. Overtager min Søn den Gæld, jeg mulig maatte efterlade mig efter min Død saavel som besørge min anstændige Begravelse, der beregnes til	50 rbd

Gør Kjøbesum... 2150 rbd

Noter: 1) Nævnte tidligere omtalt i Hist. Samf.s årb. 1944, s. 270 f.
— 2) F. Rasmussen; lærer i Brandstrup 1823—1866.

Småstykker.

Den standhaftige smed fra Skovlænge.

I året 1728 blev der ved et provstemøde, som blev holdt i Maribo, behandlet en sag mod smeden i Skovlænge. Kendskabet til denne sag stammer fra en bog, som udkom 1758¹⁾. Forfatteren var doctor theologiæ E. Pontoppidan, der havde været biskop over Bergens stift og ved sin død var prokansler ved Københavns universitet.

I bogens 15 kapitler fortælles om protestantiske kirkelærere, som i deres ungdom var vantro, men senere blev »troens befordrere«. Ligeledes om skribenter, statsmænd, adelsmænd, embedsmænd og officerer, som »efterhånden blev hentet tilbage under deres sidste sygdom og herligen befriet derfra«.

Der nævnes dog også tilfælde, hvor vantroen har slået så dybe rødder, at den ikke var til at udrydde, og her er det, at smeden fra Skovlænge bliver nævnt.

Hans navn var Anders Carl, og han mente, han var en efterkommer af Carl Gustav af Sverige, der havde opholdt sig på Lolland under Nakskovs belejring 1659. Der sagdes om ham, at han i sin profession var kyndig og flittig og »i sin omgængelse ustraffelig«.

Han havde offentlig bekendt sin deistiske vantro, altså en tro på Guds tilværelse uden åbenbaring; men forfatteren mener, sagen mod ham blev grebet fejl an fra begyndelsen.

Det, smeden talte imod, var »den hellige nadvers sakramente, særdeles lærdommen om Kristi legemes og blods væsentlige nærværelse«.

Ved en sammenkomst havde han talt med nogle bønder herom og åbenbart overbevist dem om, at han havde ret.

Hans bevis var: han måtte vel bedst vide, hvad det var eller ikke, efterdi han selv som smed gjorde det jern, i hvilket kirkeoblaterne blev bagt.

En af bønderne syntes, man burde advare sognepræsten om denne mands sind, og da Anders Carl kort efter kom til skrifte, gik præsten ned i kirken for at spørge ham offentlig om hans vantro. Smeden nægtede ikke, og følgen blev, at han blev udelukket fra at deltage i nadveren.

Denne offentlige skam satte hans sind i sådant oprør, at han fra den tid gik videre og videre i sine modsigelser. Han kaldte præsten en dåre og nægtede bibelens troværdighed.

Når han var sammen med sine naboer, bestræbte han sig for at vise dem modsigelser i bibelen, og da rygtet herom nåede ud over sognets grænser, forenede egnens præster sig med smedens egen sjælesørger for at dæmpe dette uvæsen; men alt var forgæves. »Jo mere man satte an på ham med overbevisninger af Guds ord, jo dristigere blev han i at forkaste denne grund og at finde på udflugter«.

Da det var kommet så vidt, blev han stillet for biskoppen²⁾ og de på landemodet forsamlede provster og alvorligt tiltalt; men smeden var stejl og kom med sådanne bespottelser, at biskop Lodberg ophævede forhøret og tog ham med hen i sit logi for at tale med ham i enrum.

Dette møde gav imidlertid heller intet resultat, og inden sin afrejse forordnede biskoppen så et provsteforhør, hvor man skulle tage mod smedens bekendelse.

På dette provstemøde optrådte Anders Carl »deistisk og saddukæisk«, og han sagde, at øvrigheden og de gejstlige troede i grunden det samme som han og ikke på den lærdom, som de bekendte; thi ellers kunne det aldrig fejle, at de jo rettede sig bedre derefter.

Sagen menes nu så alvorlig, at der bliver sendt indberetning til kongen, og der bliver givet tilladelse til, at Anders Carl bliver indsat i arresten i Nakskov »for at han ikke videre skulle udbrede sine vildfarelser«.

I arresten bliver han tilset af adskillige læger og får daglig besøg af en præst; men da man åbenbart har ment, det var godt med forskellig påvirkning, blev det bestemt, at

præsterne i de to nærmeste provstier skulle skiftes til at indfinde sig hos ham »samt enhver forsøge sit bedste«.

Denne afveksling virkede dog kun, som nogle fra begyndelsen spåede, »således at det arme menneske blev mere forvildet og forvirret i sine vildfarelser«.

Imidlertid var biskop Lodberg død, og den nye biskop, hr. C. Ramus, besøgte den arresterede smed, og han får Anders Carl til at love, at han vil bede Gud om bedre oplysning, dersom han for vild, hvilket dog var langt fra hans tanker.

Derefter bliver han med kongelig tilladelse taget ud af fængselet og sat i huset hos sognepræsten Peder Blicher i Stokkemarke, og her håbede man så, at han ved daglige samtaler med præsten skulle kunne bringes bort fra sin vantro, så folkene i Skovlænge atter kunne få deres smed tilbage, uden at man skulle befrygte, at han atter begyndte at påvirke sine sognefæller uheldig i religiøs retning.

Efter et par års ophold i Stokkemarke præstegård dør Anders Carl »uden noget tegn til omskiftelse og lod det komme an derpå, hvad han herefter skulle befinde af det, som han endnu ikke ville tro«.

Folkene i Skovlænge havde forhåbentlig forlængst fået en ny smed, der kun passede sit håndværk og ikke som Anders Carl bragte uro indenfor præstestanden; men mindet om den standhaftige smed levede sikkert længe blandt befolkningen på Vestlolland.

L. M. Larsen.

¹⁾ Bogens titel er: Sandheds kraft til at overvinde den ateistiske og naturalistiske vantro forestillet i adskillige historiske eksempler på sådanne religionsspottere, som enten har vendt om og givet Gud ære eller og taget en ende med forskrækkelse til opbyggelig efterretning af troværdige skrifter samlet og udgiven 1758 ved E. Pontoppidan dr. —

²⁾ Lolland-Falster hørte indtil 1804 til Fyns stift, så de nævnte biskopper er kommen hertil fra Odense.

»Har du skudsmålsbogen i orden?«

Det er ikke mere end ca. 4 årtier siden, at dette spørgsmål blev stillet af enhver arbejdsgiver til ethvert tyende ved tiltrædelse af fæstemål, navnlig omkring skiftedags-

tide. For nutidens yngre generation, som vel næppe kender hverken ordet skudsmålsbog eller dens øjemed, skal det derfor lige forklares, at den som lovbefalet skulle indehaves af ethvert tyende, og at dettes forskellige arbejdsgivere i bogen skulle anføre tidlængden for fæstet. Betegnelsen skudsmål (= omdømme, kvalifikationer) stammer fra endnu længere tid tilbage, hvor arbejdsgiveren i bogen også kunne tilkendegive sin tilfredshed eller sit mishag med tyendets arbejde og adfærd.

»Skudsmåls-Bogen«s oprindelse daterer sig tilbage til kong Frederik IV's »Forordninger«. År 1701 lader han følgende kundgøre (ortografien er her delvis moderniseret):

»Fordordning om Passer og Skudsmaal item Forbud paa bortrømte Under-Officerer, Ryttere og Soldater at huse, hæle, og føre af Landet paa fremmede Steder.

Vi Frederik den Fjerde af Guds Naade Konge til Danmark og Norge. Gøre alle vitterligt, at naar nogen Fremmed til Sognene paa Landet ankommer, da skal Præsten deres Pas og Bevis, som de medbringe, læse og dennem overhøre, og dersom nogen Mistanke kunde være, skal Præsten da det for Herskabet eller dettes Fuldmægtig angive. Ligesaa skal han, naar »Tieneste-Tiunde« (= -Tyende), Mands eller Kvindes Person, lovligt har opsagt deres Tjeneste, især om de agter sig uden for Sognet, være forpligtet til at meddele dem Bevis, hvis de begærer et saadant, for at de er fri og ledige for Herre-Tjeneste til Lands og Vands. Uagtet disse Bestemmelser maa Vi u-gierne fornemme, hvordan adskillig Underslæb og Misbrug kan gaa i Svang med de forekrevne Pas, Beviser og Skudsmaale, idet en Del af Almuen paa Landet aldeles ikke bekymrer sig om at skaffe sig noget Pas eller Skudsmaal, medens en anden Del af den forsøger at rette i de, som de har, eller lader uvedkommende Personer udfærdige Pas og Skudsmaal, som de betjener sig af ved forefaldne Lejligheder, saasom naar de er tvungne til at fremvise nævnte Papirer, hvorved hele Landet meget let kan blive fyldt med Løsgængere og andet unyttigt Folk, som bare strejfer om og intet nyttigt tager sig til, ligesom det maa formodes, at en og anden Misgerning og Udyd herved forbliver uopdaget, og at Gernings-Manden tillige har bedre Mulighed for at undslippe end ellers. — For at forhindre sliig Underslæb og skadelig Misbrug af Pas og Skuds-Maale, have Vi allernaadigst fundet det for rigtigt at anordne og befale, at ingen Præst overalt her udi Vort Rige Danmark maa give nogen, det være sig Mands eller Kvindes Person, som har været til Alters (hermed menes aldersgrænse?), noget Skudsmaal, medmindre Personens rette Husbond først under sin Haand og Segl har givet Vedkommende sin Afsked, Pas

eller Følge-Seddel, til hvilke skal bruges et Ark stemplet Papir til 24 Skilling Danske for en Mands Person og 12 for en Kvindes Person. Paa det skal Husbonden først skrive Personens Afskeds-Pas og Tilladelse til, at han maa flytte med videre, samt dernæst tilføje en skriftlig Begæring til Sognepræsten paa Stedet om at ville give Personen hans Skudsmaal, hvorefter Præsten lige derunder paa samme Papir under sin Haand og Segl og paa Dansk, at alle det kan forstaa, skal skrive det ønskede Skudsmaal. ... — Paa denne Maade fortsættes paa Arket, indtil det er fuldkrevet, hvorefter, om saa behøves, et nyt udfærdiges. ...

Tillige skal det herved kundgøres, hvad Præsten maa beregne sig for Udstedelsen af nævnte Skudsmaale, nemlig: Af enhver Tjeneste-Karl, -Dreng eller Kvindes Person 4 Skilling Danske. Dernæst ville Vi hermed strengeligen og alvorligen have forbudt, at ingen Præst hverken maa begære eller tage mere end nævnte Beløb. I modsat Fald skal han bøde 10 Rigsdaler til fattige Præste-Enker, og dersom nogen Præst, imod Vor Forhaabning, udsteder noget Skudsmaal uden Amtmandens Vidende, enten det er paa Vores Gods eller anden Ejendom, da skal han derfor betale 30 Rigsdaler i Bøde til nærmeste Hospital. ...

Hvorefter alle og enhver Vedkommende sig allerunderdanigst haver at rette og for Skade at tage Vare. Og byde og befale Vi Vores Grever, Friherrer, Stift-Befalingsmænd og Amtmænd, Præsidenter, Borgmestre og Raad, Toldere, Fogeder, saavel i Købstad som paa Land, tillige Vores Guvernører, Kommandanter i Fæstningerne samt alle andre høje og nedrige (= lave) Civil- og Militær-Betjente, som alle denne Vores Forordning under Vores Kancelli-Segl bliver tilskikket, at de straks paa behørlige Steder lader den læse og forkynde — i Særdeleshed ville Vi tilraade Biskopperne allernaadigst, at de fra Prædike-Stolen oplæser Vores Forordning for Menigheden; Dernæst ville Vi, at den skal opslaaes paa alle Færgestederne til Vedkommendes allernaadigste Efterretning, samt at den herefter alvorligen skal overholdes. — Givet paa vort Slot København den 19. Februar Anno 1701. Under vor kgl. Haand og Segl. Frederik R.«

— — —

Fr. IV's forordning forblev i kraft gennem 153 år, altså til 1854, hvor det ifølge grundloven oprettede demokratiske styre udstedte en tyende-lov, ifølge hvilken tyendet blandt andet skulle være forsynet med en skudsmålsbog, som selv sagt var langt bedre til formålet end de løse papirark. Til Fr. IV's undskyldning tjener dog, at såvel trykning af bøger som indbinding af dem dels var blevet lettere og dels billigere at fremstille i 1854.

Prisen for bogen var 22 skilling, hvoraf de 10 var taksten for det deri stemplede papir af 4. klasse. I henhold til loven

skulle den indeholde uddrag af »Lovbestemmelserne om skudsmålsbøger«:

§ 1

Ethvert Tyende bør være forsynet med en Skudsmaalsbog. Forinden en saadan Bog maa bruges, forsynes den i København og de øvrige Købstæder med Politi-Øvrighedens, men paa Landet med Sognepræstens Segl, der sættes paa den Lidse, der er dragen gennem Bogen. Den, der ikke allerede ved Udgangen fra Skolen er forsynet med en Skudsmaalsbog, men ellers skal anskaffe en saaden, bør, inden Bogen forsynes med Segl og Titel, forevise de fornævnte Embedsmænd Døbe-Attest og andre Beviser, hvorefter det Fornødne indføres i Bogen.

§ 2

Naar en Skudsmaalsbog er fuldskreven, og en ny derefter anskaffes, bør den ældre fremdeles tilligemed den nye bevares af Tyendet.

§ 3

Forkommer (= bort-) en S., skal Tyendet under Bøde af indtil 5 Rdl ufortøvet anmelde det for Politiet, som derpaa har at undersøge, hvorledes Bogen er forkommen. Er dette sket forsætlig af Tyendet, bør det bøde fra 5 til 20 Rdl. Derhos bør Tyendet anskaffe sig en ny S., hvilken i dette Tilfælde saavel paa Landet som i Købstæderne udleveres af Politi-Øvrigheden. Den nye S. bør paa Landet inden 4 Dage forevises Sognepræsten under Bøder af indtil 10 Rdl.

§ 4

Enhver Husbond, som fæster et Tyende, er berettiget til at anføre i dets S., fra og til hvilken Tid det er antaget i Tjeneste og for hvilken Løn.

§ 5

Enhver Husbond skal, forinden et Tyende forlader hans Tjeneste, indføre i dets S. fra og til hvilken Tid Tyendet har tjent ham, samt i hvilken Egenskab. — Det beror paa Husbonden, om han vil tilføje noget Vidnesbyrd om Tyendets Forhold i Tjeneste-Tiden. — Den Husbond, som mod bedre Vidende giver Tyendet et saa fordelagtigt Skudsmaal, hvorved tredje Mand kan skuffes, skal ifølge Lovgivningens almindelige Grund-Sætninger staa den Skadelidte til Ansvar, og kan efter Omstændighederne idømmes Bøder indtil 20 Rdl. — Giver Husbonden i S. Tyendet et ufordelagtigt Vidnesbyrd, som kan være det hinderligt i at faa nye Tjenester, og han ikke kan tilvejebringe saadanne Oplysninger, som giver antagelig Formodning for, at han har haft tilstrækkelig Grund dertil, skal han erstatte Tyendet den foraarsagede Skade og anses med Straf, der bestemmes, hvis fornærmelige Beskyldninger er fremførte, efter Lovene om Fornærmelser i Ord, og ellers til Bøder af Beløb indtil 20 Rdl.

§ 6

Enhver, der ankommer til København eller en anden Købstad, for sammesteds at tage Tjeneste som Tyende, eller paa Landet tager saadan Tjeneste i et Pastorat, hvori han eller hun ikke hidtil har opholdt sig, skal anmelde det i København for Politi-Øvrigheden og paa Landet for Sognepræsten, og af samme lade sin S. paategne. I disse Tilfælde bør saadan Anmeldelse ogsaa ske af den Husbond, der tager Tyendet i Tjeneste. Anmeldelserne bør ske i Købstæderne inden 24 Timer, og paa Landet inden 4 Dage efter Ankomsten. — Ligeledes skal enhver, der forlader den Købstad eller det Pastorat paa Landet, hvor han eller hun hidtil har tjent som Tyende, forinden Afrejsen anmelde dette for forannævnte Embedsmand, der da har at indtegne i S., at Anmeldelse er sket, men iøvrigt intet om Tyendets Forhold. — Endelig bør i København Anmeldelse til Politiet saavel af Husbond som af Tyendet og Anmærkning om Anmeldelsen i S. ogsaa ellers ske, hver Gang et Tyende forlader eller tiltræder en Tjeneste, hvilken Anmeldelse bør foregaa inden 24 Timer derefter.

§ 7

Det Tyende, som ikke er forsynet med S., eller forsømmer i rette Tid at gøre nogen af de i § 6 befalede Anmeldelser og derom at erholde Paategning i S., eller ikke lader denne, overensstemmende med § 5, paategne af den Husbond, hvis Tjeneste det forlader, bør bøde fra 1 til 10 Rdl.

§ 8

Forsømmer Husbonden at give den i § 5 befalede Paategning i det Tyendes S., der forlader hans Tjeneste, eller at gøre den ham efter § 6 paaliggende Anmeldelse, bør han bøde fra 1 til 10 Rdl.

§ 9

Den, som udriver Blade af sin S. eller forsætlig gør noget i samme ulæseligt, bør bøde fra 5 til 10 Rdl., eller straffes med simpelt Fængsel i indtil 8 Dage eller Fængsel paa Vand og Brød i indtil 3 Dage. — Hvo, som forfalsker en S., straffes efter de derom gældende Lovbestemmelser.

— — —
Ovennævnte fandtes trykt på bogens første blade, hvor-
efter der på dens første blanke side skulle findes indført
indehaverens vidnesbyrd fra skolen. Herfra var dog und-
taget de børn, der blev udskrevet fra en københavnsk skole.

Ved en revision af tyende-loven i 1867 lod man den be-
stemmelse udgå, som omhandlede husbondens eller anden
myndigheds ret til i skudsmålsbogen at anføre mere end
tidsrummet for fæstet, hvilket vel var klogt gjort. Den op-
rindelige mening med nævnte bestemmelse var ellers god
nok, men da menneskeheden som helhed ikke er så retfær-

dig, som den skulle være, hændte det nu og da, at en vedtegning i skudsmålsbogen, der var i indehaverens disfavør, kunne være ham (hende) til skade i både nær og fjern fremtid.

Ved medhjælper-loven af 1921 afskaffedes skudsmålsbogen, som da med mindre væsentlige ændringer gennem sin beståen havde været dekretet fra øverste sted i 220 år. Men sådan set er formålet med den som forordnet af Fr. IV stadigt eksisterende, dels gennem de bestående folkeregistre og dels gennem frivillige udstedelser af anbefalinger fra husbond til tyende.

For kort tid siden blev ved et opportunt tilfælde en næsten hundredårig skudsmålsbog stukket mig i hånden. Studiet af den var så interessant, at den, hvilket jeg må formode, også har interesse for andre. Den er i 1859 udstedt for *Johanne Pedersen*, datter af husmand Peder Olsen og hustru, Ane Margrethe Pedersdotter, boende i landsbyen X på Nordfalster. Forskellen mellem faderens og datterens efternavn viser datidens skik med at lade faderens første navn blive efternavn for børnene i ægteskabet.

På bogens let gulnede blade har stedets sognepræst som den første skrevet: »Johanne Pedersen blev ved den for Konfirmanderne den 22. September 1859 afholdte Eksamen udskrevet af Skolen i X-by med Karaktererne: Religions-Kundskab: *tg* × — Læsning: *Godt* — Skrivning: *tg* — Regning: *Mdl.* — Retskrivning: *tg* — Geografi: *Mdl.*« — Karakterer, som viser, at Johanne ikke har hørt til de godt begavede børn. Ved hendes konfirmation en uges tid senere er den af præsten givne karakter i kundskab ikke bedre, nemlig: *tg*, hvorimod opførelse: *God*. Derefter oplyser han tillige om dato og år for hendes fødsel, vaccination med nævnelse af den vaccinerende læges navn, samt altergang, hvormed alle identificationer vedrørende Johannes person var i orden og samlet på eet sted.

Dernæst er der på de følgende sider i bogen for Johanne, som vi nu vil følge på hendes vej blandt fremmede, nævnt hendes forskellige pladser samt præsts eller politis notater om tilgang og afgang. Næsten alle håndskrifterne, enten det nu er præsts eller husbonds, er med gotiske bogstaver, men

hist og her ser man dem dog blandet med de nyreglementerede latinske, hvilket viser en skriftsprogets brydningstid.

Indenfor de 10 år, som bogen strækker sig over, har Johanne haft 15 pladser, halv- eller hel-års og såvel med tiltrædelse 1. maj som 1. november, og hun må have haft lyst til at se sig viden om, for hun kommer til at tjene både i København og Jylland. I det store og hele har hendes forskellige arbejdsgivere kun anført fæstets tidlængde i bogen, men nogle har dog tilføjet rosende ord i vendinger såsom: »har tjent mig til min Tilfredshed« — »en skikkelig Pige« — »hun har udført alt, hvad der er paalagt hende, med Troskab« — »tro og villig« — »flittig og tro«. — Ved et af fæstemålene oplyser husbonden: »18 Rigsdaler i aarlig Løn«. Johanne var da 25 år.

Det var jo pæne vidnesbyrd om vor Johanne som tyende. Men desværre oplyser bogen også om, endda kun med et par års mellemrum, at hun 2 gange har måttet afbryde sit fæstemål »paa Grund af Svangerskab«. I begge tilfælde — det formodes »mellem linjerne« — er hun taget til sine forældres hjem for dèr at overstå fødselen.

1. november 1870 er den sidst angivne dato for Johanne. Vi siger da farvel til hendes person, idet vi må formode, at hun kort tid derefter har begivet sig ind i ægteskabets mere sikre fæstemål!

I hendes bog er der ellers 26 ubeskrevne sider tilbage. Hendes tyende-liv optog de 15. Og bagest i bogen sidder endnu i velbevaret stand pastorens røde laksegl med de deri stemplede initialer: MSR.

Og her er forresten hendes koppeattest:

Koekoppe-Indpodnings-Attest.

(Det skrevne Navn paa Barnet)

født i..... og boende i Aar gammel, er af mig underskrevne, Aar..... den indpodet med Koekopper. Ved nøiagtigt Eftersyn imellem den 7de og 9de Dag efter Indpodningen har jeg fundet alle de Tegn, som vise dem at være de ægte Koekopper: de vare nemlig hele og ubeskadigede, opfyldte med en klar Vædske, i Midten nedtrykkede, og omgivne med en rød Kreds; hvilket herved, paa Ære og Samvittighed, bevidnes af

Nyekjøbing, den 22. Juni Aar 1846.

(sign.) Hahn, Distriktslæge.

Carl Østen.

En forhekset skov.

Ny Krog Skov, som tidligere har været sammenvokset med Hejreskoven og Storskoven mellem Soesmarke og Majbølle, blev ved landevejens (fra Guldborg til Saxkjøbing) anlæggelse skilt ud som en særskilt skov og fik så navnet Ny Krog. I denne skov findes to dysser, hvorom det siges, at der jævnligt brænder lys på dem om natten.

Endvidere fortælles, at man skal holde sig fra den skov ved nattetide, for da driver onde magter her sit spil, og det er da umuligt at finde ud af skoven.

En kvinde, Gamle-Sidsel fra Majbølle, blev engang overrasket af skumringen under sit arbejde med at samle pinde til brændsel, og hun gik rundt i skoven den meste nat uden at kunne finde ud. Tilsidst måtte hun sætte sig af træthed; men natten igennem så hun de frygteligste ting i skoven, hvor alle onde magter var sluppet løs: hekse, trolde, spøgelser og meget mere, så hun var mere død end levende, da hanerne endelig galede, og fortryllelsen hævedes, så hun ør og mat kunne hinke hjemad — endnu med Jesu navn på læberne, det, som natten igennem havde været været mod alt det onde.

R. K. Nielsen.

Fra bogverdenen.

Kurt Banning:
Degnekristne.
Samt uddrag:
En Landsby-
lærer.

Jævnside med bondefrigørelsen rykkede folkeoplysningen frem. I den første halvdel af 1800-tallet blev kredsen af folkeskolens mænd sig bevidste som stand. I sindig vækst og i ofte skarp brydning med socialt bedrestillede og i stadig skarpere frontstilling til gejstligheden tilkæmpede de sig i århundredets løb en slags åndelig magtstilling i sognene. Een af denne nye lærerstands interessanteste skikkelser, både som enkeltmenneske og som repræsentant for helheden var utvivlsomt Rasmus Møller Sørensen, søn af gdr. Søren Henriksen, Jelling, født 1799 og opkaldt efter sognepræsten i Jelling, Rs. Møller, den senere sognepræst i Købelev og biskop over Lolland-Falster.

Rs. Sørensen var højtbegavet og optrådte allerede som 13½-årig som hjælpelærer i Jelling, ligesom han catekiserede i kirken og ledede kirkesangen. Han drømte om at studere, men da det var over familiens evne, ville han være lærer, og hans tilknytning til Rs. Møller medførte, at han valgte, 17 år gl., at komme på Vesterborg seminarium, hvor han påvirkedes dybt af forstanderen, biskop P. O. Boisen, og af egnens og institutionens store mand, greve C. D. F. Reventlow, der efter gennemførelsen af landboreformerne levede og åndede for almuens opdragelse og udvikling. Vesterborg seminarium var noget helt for sig selv. Samtidig med at opdrage eleverne til nøjsomhed og flid, prægede det dem både med oplysning og med en hjertelig, hengiven, barnlig kristentro uden store religiøse spekulationer.

Rs. Sørensen fulgte glimrende med, ja, var på mange måder foran både jævnaldrende og ældre kammerater, men det fremhævedes fra alle sider, at hans selvhævdelse og selv-

følelse voksede over de naturlige grænser, og selv hans bedste venner og beskyttere advarede ham gang på gang mod ubeskedenheden. Det, der oprindeligt var en personlig unode, blev en bevidst oprørstrang, og da han efterhånden følte sig som et førende udtryk for lærerne, for almuen, for en folkelig, oprindeligt religiøs — senere også for en skarp social og politisk opfattelse — tiltog han sig flere gange større opgaver, end han kunne magte.

At han nåede vidt og på flere måder fik overordentlig betydning i vækkelsesbevægelserne er derimod først nu i enkeltheder blevet belyst i dr. teol. *Knud Bannings* disputats om de såkaldte »Degnekristne« samt i en kulturhistorisk uddragsbog »En Landsbylærer«, der fremtræder som et populært uddrag af disputatsen og er udsendt fra Gads forlag.

Dr. Banning gennemgår med mangfoldige detaljer Rs. Sørensens liv og levned, idet han stadig fastholder sit syn på Rs. Sørensens karakter og psyke. Man hører om hans brud med Rs. Møller, om hans eksamensresultat, der ikke bliver til udmærkelse, fordi eksamensherrerne frygter, at Rs. Sørensen skal blive »for høj i hatten«, hvis han får udmærkelse, — om hans oprør mod skolekommission og skoledirektion i Aarhus, om Brandstruptidens flittige studier, og især om Venslevtidens direkte opsigelse af huldskab og troskab mod gejstligheden i kampen for almuens ret i vækkelsesbevægelsen. Det er her, hans kamp for lærernes indflydelse slår gnisler: Skolerne var kirker. Den sande menighed var de »Degnekristne«. Nu skulle lærernes autoritet afløse præsternes i sognene.

Rs. Sørensens egen erfaringskreds spændte fra gammeltdags kristentro med pietistisk overlevering gennem oplysningstid og rationalisme og videre gennem grundtvigske tanker, inclusive »den mageløse opdagelse«, til vækkelsesbevægelserne, der senere fordelte sig over sekterne enkelte steder til en almen vækkelse, der socialt betonet fik to stærke strømme sat i gang: den grundtvigske og den indremissionske.

Dr. Banning gør med rette opmærksom på, at disse

skarpt modgående bevægelser ikke fremkaldte brydninger i Rs. Sørensens opfattelse. Han optog fra dem alle, hvad han kunne sammenfatte i sin livsharmoni. Det var ejendommeligt, hvor meget Vesterborg, P. O. Boisen, Reventlow o. s. v. betød for ham og kom til at præge ham. Skønt han i mange år var dybt betaget af N. F. S. Grundtvig og tilsluttede sig hans evangelisk-lutherske forkyndelse i ånd og bogstav, fastholdt han samtidig det både fornuftbetonede, men også hjertebårne, han havde oplevet i forkyndelsen på Vesterborg. Der er i tidens løb sagt så meget ondt om oplysningstidens og rationalismens former for gudsdyrkelse, at det er velgørende påny at se sort på hvidt for, at selv de i almuen, der stærkest talte til følelserne, dog havde med sig en fornuftbetoning, når de forkyndte troen levende og bevægende, som P. O. Boisen og hans kreds kunne.

— Uden at gå unødigt i detaljer er det samtidig overmåde interessant for Lollændere og Falstringer at få fastslået, at dr. Banning, der med stor retsindighed søger at dele sol og vind lige, kan fremhæve Rs. Sørensens mærkværdigt stilfærdige liv i Brandstrup. Det er, som om hans oprørslyster forsvinder i dette Reventlowland, hvor hans ophold ligefrem indrammes af et reformmilieu. Netop på den tid tog alle stedlige reformer her sigte på at selvstændiggøre og akklimatisere almuen. Og netop derfor kunne den oprørske degn gro sin egen vækst i ro, samtidig med at hans urolige ånd drømte sig som fremtidig frembærer af videre almueoplysning — med ham selv i en nøglestilling i sognet!

Dr. Banning har i sin disputats meget indgående skildret de »Degnekristne« i Vestsjælland og deres placering mellem andre »vakte« og mellem en brydningstids ofte skarpe polemik og stærkt afvigende, men også stærkt svingende »partier« i det religiøse. — I uddragsbogen koncentrerer han sig om Rs. Sørensens liv og virksomhed som landsbylæveren. — Derudover kunne være skrevet forskelligt om Rs. Sørensens rent pædagogiske arbejde, om hans politiske liv, der førte ham frem til reelt måske at være den egentlige op-havsmand til et bondevenstre med udstykning og anti-

militarisme på programmet, eller hans udlængsel, der fik ham til dels selv at udvandre, dels at optræde som udvandringsagent, — iøvrigt som en god dansk, national samlingsmand i det fremmede. — Fra Himmelbjergmøderne vil man mindes ham som een af St. Blichers flittige støtter — og besværlige venner. Men Blicher nævnedes dog, at Rs. Sørensen var den *første*, der bebudede højskolen, som han havde været blandt de første med aftenhøjskolen i Brandstrup. — Det er iøvrigt overmåde interessant at følge dr. Bannings skildringer af Rs. Sørensens forhold til to af tidens stærkeste og mærkeligste personligheder. Overfor N. F. S. Grundtvig er Rs. Sørensen den ydmygt underlegne, der gang på gang lader sig korrekse, og selv om han til sidst opgiver sin discipelgerning i visse særopfattelser dog bevarer dyb respekt for den store ånd. Overfor magister Jacob Christian Lindberg, der selv kalder på de »vakte«, optræder han mere som ligemand, skønt Lindberg også hører til det forhadte præsteskab.

Således knyttes da trådene fra disputatsen om Rs. Sørensen, der er dr. Banning til stor ære, med en anden af årets teologiske disputatser, nemlig dr. Kaj Baagøs om Lindberg, manden, der forenede »de vakte«s forskellige kredse med de grundtvigske menigheder.

N. P. Nielsen.

For den almindelige bevidsthed hos kultur- og kirkehistorisk interesserede står den kendte magister Jacob Chr. Lindberg som den grundtvigske bevægelses både i mund og i pen hårdeste forkæmper, ja, mange må vel have fået det indtryk, at han faktisk var for aggressiv og anmassende til den rette grundtvigske psyke.

Efter læsning af dr. teol. *Kaj Baagøs* meget detaljerede analyse af Lindbergs hele liv og levned, tvinges man i nogen måde til en omvurdering, forsåvidt som Baagø ud over disse grovere træk påviser — synes det os — med megen styrke, at Lindberg i højere grad må vurderes efter de mål, han satte sig og de resultater, han nåede, end efter hans prokuratoragtige og ikke altid helt fine façon at føre

Kaj Baagø:
Magister Jacob
Chr. Lindberg.

kampen på. — Det samlede resultat af disputatsens undersøgelser bliver da, at Lindberg var den store formidler mellem de vakte i almuen og den grundtvigske kreds af præster, der med Grundtvig selv i spidsen med akademisk og gejstlig selvfølelse holdt sig de vakte tre skridt fra livet, men som netop af Lindberg dreves ind i en forskellig indstilling: »Jeg tog skrædere og skomagere til mine læremestre«, sagde Lindberg, — »og jeg lærte mere af borgere og bønder end af professorer!« Derpå tjener det især ham til ære, at »de vakte« knyttedes til kirken i stedet for at starte sekter og isolerede samfund. Derfor fastslår dr. Baagø's disputats, at magister Lindbergs navn med urette har stået i skyggen af Grundtvig, — ja, dr. Baagø når endda til at kunne fastslå, at *ikke* Grundtvig, men Lindberg var den centrale skikkelse i kirkekampen. Det Lindbergske arkiv med sine godt 5000 breve, bladstykker etc. karakteriseres som et uvurderligt kildemateriale.

Her skal ikke forsøges selv i store træk at gengive de utallige faser i brydningstiden fra oplysningstid og rationalisme, til kampene ebber ud i Søren Kierkegaards voldsomme oprør, mens de store strømme bliver de grundtvigske, folkelige og den indremissionske almueprægede. Ind imellem har det været en alles kamp mod alle. Det teologiske fakultet, bisperne, præsteskabet i sognene, enevoldsmagten og dens rådgivere, oprørere og fredstiftere, kværunter og sagtomdige har været mobiliseret. Litteratur- og kulturpersonligheder har været hvirvlet ind i slagene, — og som en dødelig trussel har de fleste lærde bemærket uroen og rejsningen i almuen, de smås forargelse — »de vaktens« forsøg på selv i bibel og symboler at læse sig til sandheden, som de store sloges så groft om. — Det var i denne samme situation, skolelæreren Rs. Sørensen fra Brandstrup og Venslev dukkede op som almuefører pædagogisk, religiøst og sidst politisk. Brødremenigheden søgte at danne kredse i hovedstaden, de stærke jyder, de fynske forsamlings, *Larsen Skræppenborg*, Rs. Ottesen osv. osv. Lindberg var alle vegne. Han opmuntrede og advarede. Det første for at skabe liv og tilslutning. Det sidste for at hindre udbrud fra kirken og start af sekter.

Han samlede »de vakte« i sit eget hjem til de såkaldte kalkbrænderiforsamlinger. Han talte over hele landet og var samlingsmærket for mangfoldige. Da gendøberiet truede, var det ham, der med klogt mådehold standsede tilløbet til en baptistisk bevægelse. Men dette var jo kun kampens form.

Samtidig satte han hele sin eksistens ind for kampen mod rationalismen for de grundtvigske synspunkter. I perioder, hvor alle andre løb trætte, holdt Lindberg ud, ja, kæmpede ofte ene, når Grundtvig mismodig trak sig ind i sig selv. Efter dr. Baagøs vurdering vil mange spørge sig selv, hvad der mon var kommet ud af alt det grundtvigske uden en kæmper og ildsjæl som Lindberg.

— De ydre træk i Lindbergs liv er vel ellers kendte. Han var præstesøn fra Ribe, født i 1797. Af udseende var han en kæmpeskikkelse. Af ånd højt begavet, myreflittig, en stridsmand for småfolks ret. Han var et rent sproggi, der dyrkede hebræisk, arabisk, syrisk og koptisk. Han var ekspert i østerlandske mønter og indskrifter. Ved teologisk eksamen fik han den yderst sjældne karakter: udmærkelse. Han blev magister på et fønikisk-græsk emne. Derefter ernærede han sig først en årrække som lærer — og derefter som skribent. I flere år led han og hans familie direkte stor nød med stigende gæld og håbløse forsøg gennem årene på at få embede — ved universitetet, ved lærde skoler, som præst. Han blev kynisk holdt ude af sine mægtige fjender.

I 1837 havde han — som led i sin almuegerning, men også som led i sin idekamp for den rene lære — begyndt en ny oversættelse af det gamle testamente. Det teologiske fakultet og andre fjender forsøgte at hindre ham ved at forberede en »officiel« oversættelse. De måtte opgive konkurrencen, og Lindberg satte ind af al sin evne, understøttet en tid af Christian VIII's dronning.

I 1843 fik Lindberg afslag på præsteembedet i Nr. Vedby, men 1844 fik han Tingsted, hvor han ordineredes af biskop Brammer. Præstegården var faldefærdig og ruinerede resten af Lindbergs økonomi. Men det tog ikke hans mod. Han gik i ny strid mod Balles lærebog, med husmændene mod godsejerne — under koleraen optrådte han personlig som

sygepasser. Og oversættelsesværket udvidedes også til det nye testamente. I 1854 var Lindbergs berømte bibel færdig. Den blev stærkt udbredt i folket og kom i nye oplag i de grundtvigske kredse siden hen.

Det skal endelig nævnes, at Lindberg 1853 valgtes som rigsdagsmand i Nakskov. I 1855 blev han medlem af fællesforfatningens rigsråd.

I 1857 fik han nyt embede udenfor København, men døde af tyfus, før hans familie endnu var flyttet fra Tingsted.

N. P. Nielsen.

Caspar Paludan-Müller:
Videnskab og
skole (1958).

Med få måneders mellemrum er der udkommet to bøger, hvis indhold bringer væsentlige bidrag til belysning af Caspar Paludan-Müllers personlighed og virke. Han var utvivlsomt en af de betydeligste danske historikere i det 19. århundrede — ja, på visse områder endda den mest fremragende. I Kr. Erslevs og Ellen Jørgensens biografier af ham får vi naturligt nok først og fremmest et billede af den skarpe kildekritiker og såre flittige historiegransker og -skriver. At han tillige var en meget betydelig skolemand, havde man nok hørt, men ikke rigtig set eksempler på; udgaverne af hans skoletaler og hans breve bekræfter det imidlertid tilfulde.

Til professor Bøggild-Andersens 60-årsdag har man i stedet for den alm. form for festskrift bestående af en række mere eller mindre tilfældigt sammenstillede småskrifter valgt at samles om en udgave af Paludan-Müllers skoletaler til belysning af det for ham sikkert frugtbare samspil mellem videnskab og skole. Indledningsvis giver arkivar Vagn Dybdahl en udmærket oversigt over og karakteristik af Paludan-Müllers pædagogiske tanker og hans stillingtagen til tidens skolereformer.

Af de 10 bevarede skoletaler, deraf 2 fra Odense-tiden og resten fra Nykøbing, er een udeladt, nemlig den fra 1859, der udelukkende er en oversigt over Nykøbing skoles historie. (Mærkeligt nok synes den hverken at være omtalt eller benyttet af Lollesgaard i hans skole-festskrift). De to sidste taler fra 1863 og 1869 (tidligere udgivet af Paludan-Müllers

børn) er af almenmenneskeligt indhold; den første handler om det at studere, den anden om ungdomshåbet. Andre af talerne er derimod i udpræget grad optaget af tidens spørgsmål, således er talerne fra 1855 og 1862 indlæg i skoledebatten, og den fra 1857 er et opgør med tidsånden i almindelighed, idet han fastslår det som en tom kliché at kalde tiden en overgangstid, for det vil enhver tid være. Paludan-Müllers indstilling til skoleforhold var som hans samfundssyn i det hele taget grundfæstet konservativt, men med et mærkbart radikalt islæt. Hans grundopfattelse, som genfindes i alle talerne, er, at skolens hovedformål må være at virke karakteropdragende.

Foruden skoletalerne er medtaget Paludan-Müllers eneste pædagogiske skrift: »Nogle Ord om den historiske Undervisning i de lærde Skoler« (1841) og en ufuldført selvbiografi, der stammer fra hans senere år i København. Selvbiografien er bemærkelsesværdig derved, at den ikke medtager hans historiske forfatterskab, men i det store og hele begrænser sig til hans embedskarriere. Om rektortiden i Nykøbing udtrykker han sin glæde over, at han ved sin indsats har bidraget væsentligt til, at skolen igen fik et godt renommé. Derimod erklærer han, at han personligt aldrig kom til at føle sig helt hjemme i Nykøbing. Denne udtalelse er utvivlsomt farvet af indtrykkene fra de sidste år dernede, da hans stadig tiltagende tunghørhed og manglende økonomiske evne til at deltage i det stedlige selskabsliv isolerede ham mere og mere. Den nye skolelov 1871, der bl. a. afskaffede den såkaldte »lille realeksamen« ramte en skole som Nykøbing særlig hårdt og øgede i høj grad Paludan-Müllers utilfredshed med skolearbejdet. Det var ham derfor kærkomment, da han ved Allens død i 1872 blev opfordret til at overtage det ledigblevne professorat i historie og efter nogen betænkelighed lod sig gøre til universitetslærer, 66 år gammel.

Selvbiografien er også medtaget i den brevudgave, som overarkivar, dr. phil. Bjørn Kornerup stort set havde nået at færdiggøre inden sin død, og som takket være fru Else Kornerup nu foreligger trykt. Som et supplement til selv-

Caspar Paludan-Müller:
Et Udvalg af hans Optegnelser og Breve ved Bjørn Kornerup (1958)

biografien og brevene er medtaget et udvalg af Paludan-Müllers årbogsoptegnelser, der i det væsentlige er kommentarer til politiske begivenheder og kirkelige stridigheder. Om hans egen politiske aktivitet — som medlem af den grundlovgivende rigsforsamling — meddeles der ikke meget, derimod er der en ganske interessant motivering for, at han ved rigsrådsvalet 1865 stemte for venstremanden, skolelærer A. C. Hansen i Gunslev, der var opstillet mod D. G. Monrad; denne blev dog valgt. Lige før omtalen af dette valg findes en meget smuk mindeoptegnelse om sønnen Jens Paludan-Müller, der faldt i krigen 1864. Men ellers er disse årbogsoptegnelser ofte af temmelig speciel karakter og stilles ganske i skygge af brevene, der udgør udgavens hovedindhold. Personlig har jeg haft langt det største udbytte af at læse første bind, der omfatter brevene til hustruen Henriette Rosenstand-Goiske, dels de meget charmerende breve fra deres forlovelsestid, dels de mange breve fra Odensetiden (derimod er der kun eet brev til hustruen fra hele Nykøbingtiden). Han skriver til hende om familieforhold, om litterære og politiske begivenheder og sit eget videnskabelige arbejde, men alt sammen i en let og tvangfri brevstil.

Andet bind er langt tungere læsning, idet Paludan-Müller i brevene til sine øvrige korrespondenter især beskæftiger sig med faglige problemer. Det føles ofte som et savn, at modpartens breve ikke er bevarede, selv om der er søgt at råde bod herpå i den udmærkede indledning, brevkomentaren og noterne. Når undtages de mange breve til Madvig med udførlige redegørelser for skoleforholdene, oplyser brevene fra Nykøbingtiden ikke meget om lokale forhold; således handler nogle breve til lensbaron Otto Rosenørn-Lehn udelukkende om litterære forhold og om lån af bøger fra biblioteket på Orebygaard.

De ret fåtallige breve fra professortiden er gennemgående af officiel karakter og giver bogen en lidt mat afslutning. At han dog ikke havde mistet sin levende brevstil ses af det smukke brev til dattersønnen Jakob Wittrup kort før dennes konfirmation.

Thelma Jexlev.

I 300-året for Københavns belejring har Historikergruppen som nr. 17 i den fortjenstfulde serie »Vi og vor Fortid« udsendt »En Kamp for Livet. Svenskekrigene 1657—60«, skrevet af museumsinspektør, cand. mag. *Finn Askgaard* og arkivar, dr. phil. *Gunnar Olsen*.

Finn Ask-
gaard og
Gunnar Olsen:
En Kamp for
Livet.

Som naturligt er, har militærhistorikeren Finn Askgaard skildret selve krigenes forløb, herunder selvfølgelig også kampene på Lolland og om fæstningen Nakskov. Medens Danmarks krigserklæring 1. juni 1657 hidtil almindeligvis har været anset for at være en stor letsindighed, påviser Finn Askgaard, at den tværtimod var den logiske og nødvendige afslutning på en lang udvikling, hvorunder Sveriges trusler blev stadig farligere. Blandt de mange nye ting, som Finn Askgaard fremdrager, er også påvisningen af kong Fr. III's beslutsomhed, og hans faste modstand mod de ydmygende fredsbetingelser. Endvidere inddrager Finn Askgaard det internationale storpolitiske spil i sin skildring af krigen, og fremhæver, at de hårde fredsbetingelser i 1660 ikke så meget skyldtes den militære situation, denne var tværtimod relativt gunstig for Danmark, men var dikterede af stormagternes interesser.

Gunnar Olsen, en af vore ypperste kendere af landbefolkningens forhold, har skrevet afsnittet om den treårige besættelses virkninger. For os, der har oplevet tyskernes besættelse 1940—45, er det forbløffende at se, hvor mange paralleller, der kan drages til hin besættelse. Udsugning, plyndring, vold og retsløshed har stedse været menigmands vilkår under en besættelse. I kapitlet om tvangsudskrivning til den svenske hær anfører Gunnar Olsen, at Lolland skulle afgive 650 mand fodfolk, Falster og Langeland tilsammen 800 mand fodfolk og Lolland-Falster 250 ryttere. I hele landet blev udskrevet ca. 14.000 mand, men heldigvis lykkedes det en meget stor del af disse at flygte. Blandt mange eksempler på de hårde brandskatter, som blev pålagt befolkningen, nævner Gunnar Olsen, at Køge blev pålagt den største brandskat af de sjællandske byer, nemlig 8000 rdl. Det kan her tilføjes, at Nakskov efter erobringen blev pålagt en brandskat på ikke mindre end 20.000 rdl., hvilket beløb,

da det delvis blev betalt med varer, voksede til 22.257 rdl. Det skal ikke bebrejdes Gunnar Olsen, at han ikke har dette tal med, da regnskabet, som Nakskov by ejer, ikke er trykt endnu. Gunnar Olsens påstand om, at de lollandske piger var mere imødekommende overfor de svenske soldater end andre landsdeles piger, kan dog vistnok diskuteres. Mon afdøde Svend Jørgensens grundige gennemgang af de lolland-falsterske kirkebøger ikke er baggrunden for dette postulat?

Det er lykkedes de to historikere at skrive en meget levende, også for menigmand letlæst og fængslende bog, som kun i ringe grad tynses af den meget grundige underbygning af fremstillingen og det store talmateriale.

Alfred Larsen.

Marius Hansen: Upåagtede kilder til belysning af dansk skibsfart, søhandel og skibsbyggeri.

Lektor *Marius Hansen*, Nakskov, har i Handels- og Søfartsmuseets årbog 1958 offentliggjort en afhandling, som der er god grund til at henlede opmærksomheden på. Det er så meget mere tilfældet, som afhandlingens titel i virkeligheden uberettiget indsnævrer det stof, som den fremlægger.

Først er der den lokale interesse i afhandlingen, som især bygger på Nakskov bys tingbøger og magistratsprotokoller 1690—1720. På grundlag heraf giver forfatteren en række hidtil ukendte oplysninger om skibsbyggeriet i og søfarten på Nakskov i den nævnte periode. I sig selv har dette naturligvis sin selvstændige værdi, men derudover får afhandlingen betydning og interesse for en videre kreds på grund af dens almene betragtninger over det benyttede kildemateriale. Forfatteren har beklageligt nok alt for megen ret i, at studiet af købstædernes og borgerskabets historie er blevet skudt i baggrunden i det historiske arbejde.

Afhandlingens eksempler på skatteansættelse, handel med skibe, skibsudrustning, skibsbyggeri og landbrugseksport er meget illustrerende. Det er ganske givet, at man netop ved at tilvejebringe et større antal tilsvarende iagttagelser også fra andre byer vil nå frem til et materiale, der samlet vil give et værdifuldt billede af borgerskabet i dette tidsafsnit. Det vil dog nok knibe med at finde tilstrækkelig mange kvalificerede til at behandle de enkelte byers forhold, og

derfor må man også give lektor Marius Hansen ret i, at det ville være meget ønskeligt, om man begyndte en publicering af købstædernes tingbøger; en sådan række udgaver fra de forskellige købstæder ville ikke blot betyde en lettelse i arbejdet, men sikkert også stimulere og inspirere til studier.

En enkelthed, der ikke er ny, men på den anden side ikke kan siges for tit, er afhandlingens eksempler på den Johan Jacobsen styrmand, der var hattemager, og den Oluf Andersen smed, der var sognepræst i Arninge. Vi er i dag vant til at se stillingsbetegnelser brugt som efternavne, men det glemmes ofte, når man arbejder med kilder, der er et par hundrede år gamle.

Vagn Dybdahl.

Henrik Bramsen: Det danske landskab og malerne (billedredaktion: Else Lofthus) i »Turistforeningen for Danmark«s årbog 1957 (»Danmark øst for Storebælt«).

Henrik
Bramsen: Det
danske land-
skab og
malerne.

Kendere såvel som ikke-kendere af bibliotekar ved Kunstakademiets bibliotek, kunsthistorikeren Henrik Bramsens fortræffelige skrivemåde vil glæde sig over dette bidrag til årbogen, der er så vel illustreret. Allerede 1925 tog B. sig af emnet i bogen »Landskabsmaleriet i Danmark 1750—1875«, men ellers kendes vel i større almindelighed kun det gamle »Frem«s »Danmarks Land« (1904), Carl V. Petersens »Det danske landskab« i det nye »Frem« (1927) og de forskellige artikler i tidsskriftet »Danmark« (1940 f.), der alle benyttede malernes gengivelser af det danske landskab som illustrationsmateriale. For vor landsdels vedkommende indskrænker Bramsens bidrag sig til tekst til 9 billeder (Elias Meyer, Holger Drachmann, Vilh. Hammershøi, Th. Philipson, Oluf Hartmann, Olaf Rude, Vilh. Kyhn og Gottfred Eickhoff). Pladsen har ikke tilladt mere, men ellers havde man naturligvis gerne set arbejder af Juel, Kiærshou, Brendstrup, Kølle, Friis, brødrene Skovgaard bl. a. flere — og ikke mindst nulevende lokale kunstnere. En del sådanne billeder hænger på Stiftsmuseet i Maribo. Også årbogens gengivelse af P. C. Skovgaards »Møens klint« vil man i original kunne finde smst.

Valerius.

Stenalderen,
udg. af Turist-
foreningen for
Danmark.

»Turistforeningen for Danmark«s årbog 1959, »Stenalderen«, giver glimrende perspektiver over denne periode af vor historie.

Overinspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. *J. Troels-Smith* har skrevet bogens første afsnit: »Fortidens Danmark« og skildrer heri på fængslende måde de geologiske, zoologiske og botaniske forandringer, som Danmarks natur er undergået fra den sidste istid til bronzealderens begyndelse — altså i stenalderen. Han peger på den ustandselige forandring som noget karakteristisk for perioden og påpeger klimaet som den væsentligste årsag dertil. I slutningen af afsnittet kommer han ind på geologiens arbejdsmetoder og omtaler klart og instruktivt pollenanalysen og kulstof-14 metoden.

Bogens andet hovedafsnit, »Stenalderfund og Mindesmærker«, er skrevet af overinspektør ved Nationalmuseet, dr. phil. *Therkel Mathiassen*. Det indeholder en klar oversigt over stenalderens forskellige afsnit efter deres karakteristiske gravskikke og redskaber. — Bogen slutter med en amtsvis ordnet oversigt over stenalderens mindesmærker i landets forskellige egne. Maribo amt hævder sig smukt med sine 183 stengrave, hvoraf kistegravene fremhæves som noget særligt for Lolland-Falster. — Af andet stof, som har særlig interesse for vort amt, kan nævnes omtalen af ertebøllekulturens spor i Godsted og V. Ulslev samt omtalen af det trepanerede kranium fra jættestuen ved Næsgaard på Falster.

Årbogens billedstof er fint og supplerer de to velskrevne afsnit på en lige så klar som instruktiv måde.

Selv ikke-historisk interesserede vil ikke alene kunne læse årbogen — men gøre det med stigende interesse, en interesse som også vil vende sig mod årbogen for 1960, som røbes at ville handle om bronzealderen.

Viggo Larsen.

Jørgen Paulsen:
Samtidige
portrætter af
Leonora
Christina.

I anledning af 260-året for Leonora Christinas død i Maribo kloster har museumsdirektør *Jørgen Paulsen* til Stiftsmuseets årsskrift 1958 skrevet en afhandling om *Samtidige portrætter af Leonora Christina*.

En sådan oversigt gives vistnok her for første gang, idet den berømte kongedatter mest er kendt gennem sine egne beretninger og historikeres forskninger. Det er derfor af særlig interesse for offentligheden at få en så nøje beskrivelse af portrætterne og en indgående redegørelse for deres oprindelse og videre skæbne gennem tiderne.

Allerede 1623 — Leonora Christina var da 2 år gammel — ser vi hende på Jacob van Doordt's gruppebillede. De fleste portrætter stammer dog fra tiden ca. 1640—1655, de år, hun og Corfitz Ulfeldt levede deres begivenhedsrige liv herhjemme eller i udlandet. Det mest kendte — og bedste — er vel G. van Honthorst's maleri fra Haag, men også Karel van Mander og Séb. Bourdon nævner J. Paulsen som kunstnere, der kappes om at portrættere kongedatteren — alene eller sammen med ægtefællen.

Under opholdet i Maribo kloster fra 1685 til døden indtraf, malede og tegnede Leonora Christina selv, og fra denne periode eksisterer endnu et ejendommeligt maleri med allegorisk fremstilling af hendes trængsler i fængslerne, hvorfra hun af engle ledes op mod himlen.

På Frederiksborgmuseet findes en del af disse malerier, hvoraf dog ikke alle er originaler. I 1955 erhvervedes fra Tjsekkoslovakiet en del portrætter, deriblandt et hidtil ukendt, men bearbejdelsen af dette materiale er ikke fuldført og derfor er det ikke medtaget her.

Denne afhandling, der præges af forfatterens store viden og klarsyn, bør læses af alle, der har interesse for Leonora Christina og hendes liv.

Madeleine de Fontenay.

Naturfredningsforeningens årsskrift 1957 står, kan man sige, i Lolland-Falsters tegn, for så vidt som den af Overfredningsnævnet stadfæstede fredning af Maribosøernes bredder udgør en væsentlig del af årsskriftets indhold.

Og det er med rette, at Maribos lokalformand i foreningen, landinspektør Jungersen, i en inspireret artikel hylder denne kultur- og naturmæssige vinding med hensyn til fredning af bredbevoksningen ved vor landsdels herlige søområde.

Yderligere illustreres dette områdes skønhed af en række fortræffelige fotografier. Kun er det skade, at disse ikke har kunnet anbringes samlet i bogen.

Overfredningsnævnets kendelse er gengivet ordret i årsskriftet.

R. B. L.

F. Nabe-
Nielsen : Om
guldsmede i
Nykøbing F.

I Stiftsmuseets årsskrift 1957 har formanden for museet »Falsters Minder«, F. Nabe-Nielsen, fortalt *Om guldsmede i Nykøbing F.*

Der kan, som det også siges indledningsvis i afhandlingen, naturligvis ikke forventes større basis for en guldsmedevirksomhed i en by, som endnu 1850 ikke havde 2200 indbyggere. Selv ikke den omstændighed, at der holdtes hof på Nykøbing Slot (1588—1647) ændrede væsentligt heri, idet hoffet til større arbejder fortrinsvis anvendte fremmede mestre. En af disse, Langemack, kan dog henregnes til Nykøbing-mestrene, for såvidt som han kaldtes dertil fra Haderslev. Denne guldsmed er særlig blevet bekendt som den formentlige mester for prinsesse Magdalene Sibylles guldhorn. En anden Nykøbing-mester, der særligt vækker opmærksomhed ved sine mange, smukke arbejder, er Anders Jensen Scheel, skønt hans virketid faldt, efter at hoffet havde forladt byen.

Det er meget fortjenstfuldt, at der således er blevet kastet lys over et kunsthåndværks blomstring i vor landsdel til trods for de beskedne vilkår.

R. B. L.

Bogen om
Peter Freuchen.

Vi har her i årbogen før haft lejlighed til at beskæftige os med bøger af Peter Freuchen. Men nu kommer *Bogen om Peter Freuchen*, en række personlige erindringer skrevet af slægt, nære venner og bekendte, redigeret af Pipaluk Freuchen, Ib Freuchen og Helge Larsen (1959).

Netop ved sine bidrag fra højst forskellige sider er bogen blevet et værdifuldt dokument om forskeren, men ganske særligt om mennesket Peter Freuchen. Ligesom Freuchen var en særpræget forsker — ved sin intuitive og varme

forståelse af mennesker, ikke mindst af eskimoerne — således var han selv et menneske i særklasse ved sin troskab mod sine livsprincipper som ung og som gammel, i modgang som i medgang. Ikke alene korporligt, men også menneskeligt var han et hoved højere end de fleste.

Peter Freuchen var fuldt ud rundet af Lolland-Falsters jord, hvortil han var knyttet ikke blot i hele sin opvækst, men hvorhen han også i modne år søgte tilbage. Vi finder det allerede derfor naturligt, at mindeskriftet om ham finder omtale i vor årbog.

R. B. L.

I rækken af sine fine monografier har museumsinspektør *Sigvard Skov* nyligt udgivet et hefte om *Dansk sølv på Koldinghus*. Og mere end det — med rette står der udenpå omslaget de færre, men mere omfattende ord »Dansk sølv«. Det er nemlig sølv-kunsthåndværkets historie, knapt og klart fortalt på baggrund af sølvsamlingen på Koldinghus, af hvilken heftet rummer et antal illustrationer.

Sigvard Skov:
Dansk sølv på
Koldinghus.
(1958)

Dertil indeholder fremstillingen visse betragtninger, som på instruktiv måde understreger forbindelsen eller forskellen mellem de enkelte ting, tider eller typer, f. eks. efterligningen af bødkerens pibekande i sølv eller fremkomsten af nye drikke som incitament til fremstillingen af the- og kaffekander, endvidere thedåsen og spølkummen, damernes hovedvandsæg og dettes mandlige sidestykke snusdåsen. Der fortælles også lidt om kunstnersølv under navne som Bindsbøll og Hammershøj m. fl.

To Nakskovbægre omtales; det ene — af mesteren H. C. Holm — er afbildet.

Bogtryk og illustrationer er fortræffelige.

R. B. L.

Årsberetning.

Historisk Samfunds generalforsamling afholdtes lørdag den 22. november 1958 i Maribo. Formanden, greve *Reventlow*, bød velkommen og mindedes i varme ord afdøde bestyrelsesmedlem, viceskoleinspektør L. Kring.

Derefter aflagde formanden følgende beretning:

Af Historisk Samfunds virksomhed i det forløbne år skal nævnes, at der i sommerens løb foranstaltedes to udflugter for medlemmerne. Den ene gik til Maribo og stod i Leonora Christinas tegn i anledning af 260-året for hendes død i Maribo Kloster. I *Domkirken* holdt pastor Ahrensbach et meget livfuldt foredrag om kirken og dens prælater samt mindedes kongedatteren og hendes sidste år i Maribo. Bagefter samledes deltagerne i Bangs Have-pavillonen, hvor kgl. ordenshistoriograf, dr. phil. Albert Fabritius holdt et vægtigt foredrag om Leonora Christina set fra et historisk synspunkt.

Den anden udflugt gik også til en lokalitet indenfor amtets grænser, nemlig til Sydfalster. På *Gjetzør* (også kaldet Svinehave) voldsted holdt pensioneret førstelærer A. Ancker-Jensen, som den kender han er af sin egns historie, et særdeles veltilrettelagt foredrag om dette steds historie, som hidtil ikke har været samlet på overskuelig måde. Ligeledes viste hr. Ancker-Jensen rundt i *Fiskebæk Skov*, der rummer betydelige oldtidsmindesmærker. Ejerne af de pågældende områder, henholdsvis sognefoged Laurits Larsen og hofjægermester A. Tesdorpf, havde velvilligt åbnet adgang til disse. Begge de nævnte foredrag vil blive optrykt i vor årbog. Endelig besøgte *Gedesby Kirke* under vejledning af lærer Marquard Petersen; om altertavlen fortalte handelsgartner Bek Pedersen.

Af anden virksomhed indenfor vort samfund kan jeg nævne afholdelsen af et *hjemstavnskursus* på Lollands Højskole i begyndelsen af maj, der takket være mange gode kræfters samvirken tør siges at have fået et tilfredsstillende forløb.

Endvidere havde vi fornøjelsen at udsende *Hesnæsbogen* — et udtog af lærer Hans Mortensens erindringer, strækkende sig over årene 1825—56 — gratis til vore medlemmer. Når denne bog kunne fremkomme i et så tiltalende særtryk, har vi også flere at takke herfor, særligt opfinderen Peter L. Jensen, Chicago, Det Classenske Fideikommiss og Lollands Tidendes trykkeri.

Historisk Samfund var som sædvanlig repræsenteret på *Dansk Historisk Fællesforenings* årsmøde, der i år afholdtes i Ystad. For Historisk Samfund mødte handelsgartner Bek Pedersen. Af Fællesforeningens omfangsrige beretning for året 1957/58 finder jeg særlig anledning til at nævne forhøjelsen af *statstilskudet*, der altså også er kommet vort amtsamfund til gode — nemlig med 625 kr. (i forhold til medlemstallet) — og bevillingen til en konsulent til rådighed for hjemstavnhistorikere, som omtalt i min årsberetning i fjor.

Konsulenten, arkivar *K. Prange*, Landsarkivet, Viborg, er allerede trådt i virksomhed. Det vil selvsagt være af overordentlig betydning for forfattere af lokalhistoriske arbejder og lærere i hjemstavnhistorie at kunne søge oplysning og vejledning hos konsulenten. Jeg henviser iøvrigt til den fremlagte trykte meddelelse fra D. H. F. (Yderligere eksemplarer kan rekvireres hos årbogsredaktøren).

Herved vil der blandt andet skabes større muligheder for fremkomsten af *sognehistoriske beskrivelser*. Ganske vist er vor landsdels historie i vidt omfang blevet behandlet af en række forfattere — lad os fra nyere tid blot nævne Haugner og Sv. Jørgensen — men der vil særlig i sognene udenfor byerne fremover kunne gøres et stort og interessant arbejde. Af egentlige sognebeskrivelser fra nyere tid kan vi endnu kun henviser til Hesnæsbogen, Fejøbogen (som er på vej) og beretningen om Nagelsti, som kan ventes i næste årbog (og hvoraf særtryk allerede nu kan bestilles hos redaktionen).

Særligt kærkommen må konsulentens bistand forekomme, såsnart man under lokalhistorisk arbejde søger *utrykt kildemateriale*, altså navnlig for middelalderens vedkommende. I sidstnævnte henseende efterlyser vor årbogs redaktion rigeligere stof.

D. H. F.s årsberetninger omtaler virksomheden i det forløbne år med hensyn til afholdelsen af *kursus for hjemstavnhistorikere og for lærere i aftenhøjskolen*. De indhøstede erfaringer var særdeles opmuntrende. I førstnævnte henseende peges på fordelene ved at fordele kursus på en række aftener i stedet for at trænge dem sammen på nogle få dage. I henseende til optagelsen af hjemstavns-lære på aftenhøjskolens program påtænker D. H. F. dels udgivelsen af mindre litteraturoversigter, dels af forskellige, forholdsvist fyldige planer for en sådan undervisning.

Under eventuelt forespurgtes på nævnte møde fra vor side om, hvorledes det stod til med *kildefortegnelser* i andre amtssamfund. Det oplystes da, at ingen andre syntes at have så godt materiale som vi. Dette hindrer jo imidlertid ikke, at vi stadig kan nære ønske om at å jour føre vore kildefortegnelser, og det skulle jo således efter omstændighederne være lettere for os end for andre. Bestyrelsen arbejder da også videre med sagen.

Endvidere vil jeg gerne bringe en tak til følgende institutioner og private, der har ydet økonomisk støtte til Historisk Samfund:

Undervisningsministeriet, Maribo amtsråd, Det Classenske Fideikommis, Sparekassen i Nykøbing på Falster, Den Lollandske Landbostands

Sparekasse, Nakskov, Landbostandens Sparekasse, Nykøbing F., Errindlev Sparekasse, Det Bertouch-Lehnske Fond, Lollands Spare- og Lånebanks Fond, Den danske Landmandsbank, Nykøbing F., og snedkermester Emil Larsen.

Til slut beder jeg pressen modtage min bedste tak for den store forståelse, den også i det forløbne år har vist Historisk Samfunds arbejde.

Handelsgartner *Bek Pedersen* redegjorde derefter nærmere for mødet i Ystad og nævnede bl. a. de dersteds fremsatte tanker om opdeling af det lokalhistoriske arbejde i mindre kredse. Tanken fandt dog ikke tilslutning på generalforsamlingen, idet Maribo amt er et vel afrundet område, og man måtte frygte ved den omtalte opdeling at svække Historisk Samfunds arbejde.

Redaktør *Verner Hansen* slog til lyd for stærkere popularisering af Historisk Samfunds virke, særligt gennem aftenskole- og aftenhøjskolearbejdet samt gennem flere lokalhistoriske kursus som det nyligt afholdte. Foreslog endvidere udsendelse af bogfortegnelser, foredrag, lysbilleder og film. Både redaktøren og provst *Klitgaard Sørensen* omtalte deres erfaringer med det lokalhistoriske arbejde i sognene og mente, at det burde udvides betydeligt. Sådant materiale kunne gennem amtsungdomsnævnet udsendes til de lokale nævn og foreninger. Overbibliotekar *Valerius* tilsluttede sig og foreslog nedsættelse af et udvalg.

Førstelærer *Viggo Larsen* sluttede sig hertil og fremhævede endvidere den store interesse for den lokalhistoriske litteratur i romanform og mente, at flere ældre publikationer burde genoptrykkes. Redaktør *Verner Hansen* anså det for Historisk Samfunds pligt at sørge for optryk af Sv. Jørgensen: *Bag Diger og Hegn*. Fru Dagmar Jørgensen oplyste, at 2. del fås endnu, men at der er forhandlinger igang om et nyt oplag af 1. del.

Vognmand *Orla Larsen* fremsatte forskellige forslag med hensyn til sommerudflugter.

Disse spørgsmål henvistes til bestyrelsen.

Derefter aflagde kassereren, forretningsfører *Thorstrup*, årsregnskabet, der balancerer med en indtægt på kr. 12.714,54, en udgift på kr. 8.260,47 og en kassebeholdning på kr. 4.454,07. Herved må dog bemærkes, at som følge af regnskabsårets omlægning er mange udgifter ikke kommet med på dette regnskab. Egne udgifter til *Hesnæsbogen* var kun 400 kr.

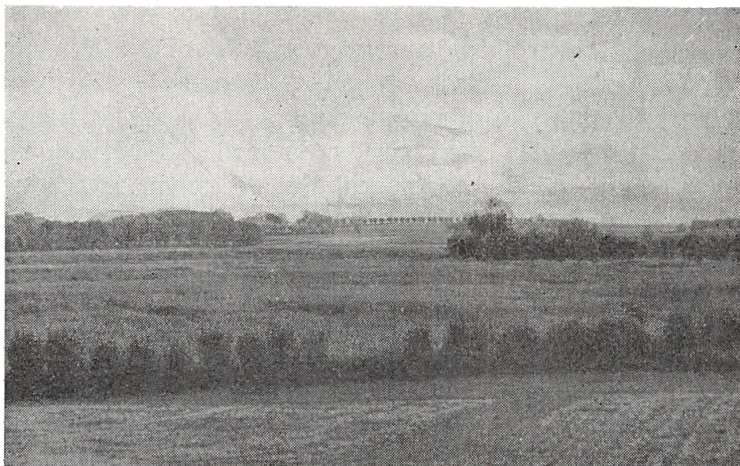
Regnskabet godkendtes.

Antallet af medlemmer er 1053.

Sekretæren, førstelærer *Bendsen*, oplyste, at der efter prisnedsættelsen i indeværende år er solgt årbøger for godt 500 kr.

Til bestyrelsen genvalgtes fru Dagmar Jørgensen, overbibliotekar Valerius, handelsgartner Bek Pedersen og fuldmægtig Nabe-Nielsen. Nyvalgt blev redaktør Verner Hansen, Maribo, i stedet for afdøde vice-skoleinspektør L. Kring.

Ved det efterfølgende bestyrelsesmøde genvalgtes stiftamtmand, greve Reventlow som formand. Revisorerne genvalgtes.

Vesterby. Store Mose.

»Anno 1660 den 1. Oktober haver Jens Zachrieseen, Foged paa Fæø, forordnet og befalet efterskrevne Mænd paa Fæø, nemlig Oluf Pedersen Smed, Hans Jeppesen, Rasmus Hansen Smed og Oluf Jensen Friis, Bomænd af Østerby; Niels Jørgensen, Peder Hansen, Oluf Hansen og Peder Rasmussen, Bomænd af Vesterby, som efter Øvrighedens Befaling skal besé alle Gaardene paa Fæø og Vejrø, granske og forfare, hvorledes de befindes at være, saavelsom rigtigen erfare, hvormeget Korn til hver Gaard saadet er, saavelsom ogsaa Skovene paa Fæø og Vejrø besigtige. Og befindes derom som følger:

Vesterby: Niels Nielsens Gaard er forfalden. Svenskerne har den mestendels nedbrudt og opbrændt«. Saadan var det med Halvdelen af Gaardene, men de andre var »helt eller nogenledes ved Magt«: de, som tilhørte Peder Hansen, Niels Jørgensen, Hans Hansen, salig Jeppe Pedersen, salig Jens Laursen, salig Jørgen Terkildsen, Anne, salig Jens Læssøes (Letsøes), Mads Jensen, Havn Jensen, Peder Clausen, Oluf Hansen, Karen Jørgens, sal. Jens Pedersens, Oluf Nielsen, Lauritz Jørgensen osv. Man lægger Mærke til, hvor ofte der foran Ejerens Navn staar »salig« dvs.: død; disse tidligere Ejere var nok dræbte af Fjenderne. — Men

Oluf Pedersens og en Mængde andre Gaarde var »forfaldne«, »øde«, »ilde af Fjenden fordærvet, Loftet, Døre, Vinduer bortstjaalne eller i andre Maader forkomne«, »Gaarden fluks forfalden«, »fluks brøstfældig«. — Og hvad Sæden angaar, da var der oftest kun en Trediedel af Marken tilsaet. Og Forholdene var nogenlunde de samme i Østerby. »Fogeden Jens Zachriesens Gaard var ganske udi hans Fraværelse fordærvet og nederbrudt, saa nær som lidet Undertømmer staar«. — »Skovene paa Fæø er intet, og den lille Skov, som derpaa var, haver de (dvs. Bønderne selv) udi denne besværlige Tid afhugget, eftersom de ej til andre Steder kunde bekomme og hente deres Brændsel (»Ildebrand«). — Da forsvandt altsaa den Skov, som endnu den Dag i Dag mindes ved Navnene »Skoven« og »Skovnakke«.

— Paa Vejrø levede saa faa, at der kan vi tage hver for sig: 1) Rasmus Rasmussen havde saaet til Vinteren forgangen Aar 8 Skp. Rug, fuld Sæd hos dennem; de klager, at der vokste intet uden Hejre igen. Af Byg havde de saaet 8 Tdr., det er fuld Sæd, men han beklager, at saa meget som 2 Tdr. Land groede der intet paa. Gaarden er nogenlunde ved Magt. — 2) Niels Lauritzen fik ogsaa af Rugen kun Hejre. Gaarden er noget forfalden. 3) Anders Rasmussen gik det ligesaa. Gaarden er nogenlunde ved Magt. 4) Morten Lauritzen Dam har det ligesaa, Gaarden er fluks forfalden. — Skoven paa Vejrø er intet uden nogle tørre Stubbe.

»Hvad Gaardene ellers er anlangendes, da befindes der faa, som Fjenderne jo haver afbrudt Loft, Døre, Gavle, Porte, hvor det var, og det bortstjaalet eller afbrændt, Vinduerne udslaget og borttaget Blyet (»bliet«, som de smaa, grønne Ruder var indrammet af).

De fattige Folk paa Fæø beklager, at det, som de haver saaet til Vaars, haver de borget (laant) udi Købstæderne, saavel som det, de skulde have til deres Livs Ophold, eftersom Fjenden før Kyndelmisse havde dennem ganske frtaget alt det Korn, de havde, baade det tærskede og det utærskede (»det torskene och det utorskene«) ja, Foder og

Hø og alt andet indehavende Gods, Kobber, Messing, Tin, Klæde, Kvæg og Bæster og andet, som nu ej kan opregnes; de haver opsøgt, hvad som i Husene, i Moradser (»Moratzer«) eller andensteds kunde være forvaret, og intet for denem kunde være forborgent, saa de fattige Folk haver mesten siden udgivet for Bæster og Kvæg, saa og for Fortæringen hidindtil det lille (den Smule) Vinterkorn, som de havde indhøstet, og haver meget ringe igen til at saa udi Jorden og til Fortæring, men er geraadne udi allerstørste Armod og Elendighed og haver ingen Hjælp af Stranden som i forrige Tider, thi deres Fiskegarn blev dennem ogsaa fratagne:

Vi formoder nu underdanigsten, at den fromme, milde Øvrighed saadant dennem til Forskaansel vil anse. Den almægtige Gud vil det rigeligen igen belønne«. — »Actum Fæø ut supra (som ovenfor nævnt). Under forskrevne Mænds Hænder« (Underskrift) eller Sømærker (Bomærker, ogsaa brugt som Mærke paa Skibssagerne) — der var kun een, der kunde underskrive med sit Navn: Oluf Pedersen Smed; de andre 7 satte deres Bomærker.

Oluff Pedersen Smed.

I de følgende Aar taler Tingbogen mest om Fattigdom, som Krigen har forvoldt.

Den 29. Novbr. 1661 maatte Præsten stævne en af Vejrø' Gaardmænd for Restance; han skulde ogsaa leve og selv betale. Det hedder:

»Hr. Lauritz Hansen haver ved Bysvenden Lauritz Pedersen og Morten Christensen Badicke ladet kalde Morten Lauritzen Dam paa Vejrø (Vederøe) for nogle Aar forfalden Præsterente, som beløber sig til 13 Daler og 2 Mark, endvidere for et Lam i Tiende, og eftersom han er paa-raabt 3 Gange, og ingen paa hans Vegne haver været at benægte det, saa er han tilfunden at betale inden 15 Dage eller at lide Nam (Udpantning) udi hans Bo og Gods, hvor

det findes; dog derom at skaffe Øvrighedens Tilladelse«. Der forekommer mange saadanne smaa Sager, hvori man træffer Navne som Peder Hansen Skotte, Peder Nielsen Haugaard og Hans Pedersen Holst. —

Paa samme Tingdag som ovenfor »fremstod Morten Christensen Badicke for Retten og var et Tingsvidne begærendes, anlangende, hvorledes han udi forledens Fejdes Tid er med sin Skude rejst til Kiøbinghaffn med Ved«. — I Krigens senere Tid laa her ingen svenske Tropper, men herfra sendtes ofte Forsyninger ad Søvejen til det belejrede København. — »Han kunde ikke komme videre end til Dragør, hvor han med sit Skib blev af Fjenden opdreven og Skibet med tilhørende Redskab opbrændt, og han blev saa derfra af vores Kundskabsbaade (Spejdere) kommanderet —, som ved Skipperens Bevis er at erfare, som Ord for Ord findes indført; og saaledes er han udi hans Fraværelse kommen udi største Armod og haver udimidlertid faret paa en af vores Kapere under Kaptajn Jørgen Boringholm, og ellers, da han derfra kom, haver han nogle Gange været paa det Skib »Trefoldigheden« med Kundskab (Meddelelser om Fjenden), hvorudover Fjenden er den fattige Mand bleven saa gram og haver hannem ganske ruineret, hvorefter han er et Tingsvidne begærendes« (hvormed han vilde søge Støtte hos Kongen eller Afslag i sine Skatter). — Den Hjælpehær, vi fik sendt hen imod Krigens Slutning, skulde lønnes, og deri skulde ogsaa Fejð Mænd deltage. Den 13. Februar 1661 staar der i Tingbogen en Notits derom: »Læst Kvittans fra den 24. September og til den 26. Oktober Indkvarteringspenge 58 Daler 1 Mark og 7 Skilling. Rester til denne Dag: 11 Rdl. 2 mk. 9 sk.«

Vor Præst havde ikke blide Kaar hverken hos Ven eller Fjende. Under de opløste Forhold blev han, som vi af følgende Sag ser, bortført fra Fejð og sat i Arrest, og hans Modpart i Sagen vil have ham straffet som Ménedes. Den 13. December 1661 blev der rejst Sag mod Præsten om en Hest: Hr. Lauritz haver under Krigen af en Fanejunker Peder købt en Hest, som i Virkeligheden har tilhørt Jens Nielsen paa Fejð, fra hvem den var bleven røvet. Peder Fanejunker var

en dansk Mand, der var gaaet i Tjeneste hos Svenskerne. Præsten svarede, at »hvis Ejeren vil betale ham, hvad Hesten har kostet ham i Foder, med 24 Skæpper Byg og 2 Skp. hvide Ærter, saa skal Hesten blive hannem følgagtig uden videre Trætte. Ejeren formener dog, at det skal falde Hr. Lauritz svært at bevise, at Hesten har ædt saa meget. Svenskerne tog ogsaa Hesten fra Præsten, men han indløste den med en anden Hest, som han siden købte igen for disse 24 Skp. Byg og 2 Skp. Ærter.

For Ejeren mødte en Prokurator, Otte Jensen Kuld, og paastod, at det var altsammen kun Snak og løs Tale af Præsten, som aldrig skulde kunne bevise, at Hesten havde ædt saa meget. Heller ikke skulde han kunne bevise, at han havde givet noget for denne Hest, som Svenskerne havde røvet fra ham; da han havde bekommet Hesten af Peder Fanejunker, vilde Otte Kuld gerne vide, hvorfor den siden blev hannem frataget«. De skændtes længe og bravt derom. — I Dommen siges, at »Hr. Lauritz har bevist med Vidner, at han har købt Hesten af de Svenske, men den blev hannem igen af andre Fjender fraplyndret. Han selv siger, at han har givet 4 Rdl. for den, men det har han ikke kunnet bevise. Han paastaar, at en anden rød Fuks er hannem fratagen af Kornetten Erik Laxmand udi Halsted, imedens »Hr. Lauritz waar der udi arest«. Og efterdi Hr. Lauritz Hansen sig for Kornetten haver beklaget om samme røde Fuks at miste, haver Kornetten givet ham til Vederlag den omtvistede røde Fuks igen«. Den har efter Dommerens Mening kostet Hr. Lauritz mere, end den er værd; men nu skal den oprindelige Ejer have den tilbage, og om dens Foder skal de staa Last og Brast.

Otte Jensen Kuld havde paa sin Klients Vegne begæret Dom over Hr. Lauritz for Ménederi, at miste to Fingre som den, der har ført usand Tale til Tinge; men deri turde Dommeren ikke dømme, men henviste til Provsteret.

Retsbegreberne var blevet svært forrykkede under Krigens Lovløshed. »Den 24. januaris 1662 er holden Ting paa Fæøe aff Jens Zachriesen Fougett paa Fæøe. Tinghørere (Bisiddere): Oluf Pedersen i Kadevig, Hans Andersen, Ras-

mus Smed, Morten Joensen, Rasmus Borre, Hans Jørgensen, Jens Rasmussen og Hans Jeppesen«.

»Lauritz Jørgensen er af Øvrigheden forordnet til at sidde Retten (som Tingfoged) udi den tvistige Sag mod *Daniel Jensen*, eftersom Jens Zachriesen efter Øvrighedens Befaling i samme Sag haver at paatale og ved Retten at agere (han kunde ikke samtidig være Anklager og Dommer i Sagen) — Jens Zachriesen tilspurgte Byens Tjenere (Stævningmænd), om de havde kaldet Daniel Jensen, hvortil de svarede ja og det bekræftede med Ed og oprakte Fingre.

Jens Zachriesen fremæskede Daniel Jensen med hans Hjemmel paa de 2 Skp. Rug og en Fjerding Rug samt de halvniende Skæpper hvide Ærter, som var fundne indmurede i tvende Øltønder, omkringsat med løse Mursten, som blev fundet den 11. Januar, der hæderlig og vellærd Mand, Hr. Lauritz Hansen med Jens Zachriesen hans Hus besøgte, og blev hannem tilspurgt om Rugen og Ærterne, hvor han dennem havde bekommet, efterdi han selv ingen Avling havde og intet Korn med andre saaet havde. Og fremkaldte Jens Zachriesen Oluf Pedersen Smed hans sandhed at vidne, saavidt han derom var bevidst.

Oluf Pedersen Smed vidnede, at han hørte, Jens Zachriesen spurgte Daniel Jensen, hvor han var kommet til det Korn, hvortil Daniel Jensen svarede, at det havde han købt for Sølv og Penge. Fogæden spurgte ham da, hvor han havde faaet samme Penge, hvortil han svarede, at han havde solgt sin Kvindes Klæder derfor. Endnu spurgte Jens Zachriesen hannem, hvor han dem havde solgt, og til hvem han havde solgt dennem. Da sagde han, at han havde solgt dem til en Mand udi Laaland, og ydermere tilspurgt, hvor Manden var, og hvad han hed, og hvad By det var, han boede udi, da svarede han og spurgte Jens Zachriesen, hvad det kom hannem ved, det havde han ikke behov at gøre hannem eller Præsten Regnskab fore. Han spurgte dennem, om de vel var komne for at ransage hos hannem, da skulde de og ransage hos hans Nabo. Og Jens Zachriesen paalagde ham paa Øvrighedens Vegne, at han skulde skaffe Hjemmel til Kornet, da svarede Daniel Jensen, at dersom Præsten havde

sit Mærke paa det, da kunde han tage det. — Blev samme Tid giort Arrest paa Kornet og paa Daniel Jensens Person, og blev det hannem endeligen paalagt sin Hjemmel at skaffe. — Andendagen derefter, som var den 12. Januaris, skød sig til Hjemmel Oluf Jørgensen, Rasmus Rasmussens Kvinde, Mogens Hansen, Oluf Friis, Lauritz Michelsen, Hans Hansens Kvinde og Hans Michelsen. — Daniel Jensen fremkom for Retten og spurgte, om nogen Præsten eller Jens Zachriesen kendte sig ved det Gods, som var fundet hos ham (Præsten mente, det var hans) — Jens Zachriesen svarede, at indtil han skaffer Hjemmel, mener han, at Daniel Jensen ikke lovligen dertil var kommen. Oluf Jørgensen vidnede, at Daniel af ham havde bekommet mellem Mortensdag og Jul en Fjerding hvide Ærter og 2 Gæs, af Rasmus Rasmussen havde han bekommet en opmaalt Skæppe Rug, en Fjerding Ærter, et 2 Skillingsfad fuldt, og det var førend der blev ransaget hos Daniel Jensen. Af Mogens Hansen havde han bekommet før Mikkelsdag halvtredie Fjerding Ærter og halvanden Skp. Rug, den hele Skæppe højmaalt (»houffmaalt«) og den halve Skæppe strøgen. Af Hans Hansens Kvinde bekom han om Sankte Birgittetide en opmaalt Fjerding Ærter, og det var førend Fængslet blev hannem paalagt, imellem som Østermænd (Mændene i Østerby) tilforne havde ransaget i al Bylauget og den Tid, som Jernet (Lænkerne) blev lagt paa ham« — og saaledes vidnede de alle.

Daniel og hans Kone »beraabte sig paa, at de havde arbejdet for Godtfolks Kvinder og der bekommet noget«, men de vilde ingen Navne opgive. »Naar andre Dannemænd paa Fæø giver Hjemmel for alt, hvad de ejer, saa skal han ogsaa. Det er Jens Zachriesens Sag at bevise ham over«.

Nu vendte stemningen sig. — Præsten, som altsaa (se Præsterækken Nr. 9) vistnok var i Familie med Fogeden, indgav et Skudsmaal, som ikke helt fordømte Daniel Jensen, og alle Bomændene vidnede til Fordel for ham.

Præsten skrev: »Eftersom Daniel Jensen, Husmand i Østerby, har ladet mig underskrevne kalde, at jeg i Dag for Retten vilde give hannem Skudsmaal; da, eftersom han har

været i Ry og Rygte, og det er kommet mig selv for Øren, at han skulde have haft Maskepi («Mascopi») med mine Tærskere og faaet en Del Korn af dennem, hvorudover jeg efter Recessen (Loven) er indgangen udi hans Hus og funden en Del Rug og en Del Ærter, som var indmuret, som er af Fogeden Jens Zachriesen og Dannemænd beset og beskrevet, og han derforuden haver ladet brygge en Del, endog hos andre, ja, muligen mere end manges Bomænd paa Fæø, og han sig ikke endnu har erklæret for Øvrigheden, som har Tiltale til hannem, ej heller endnu haver ført eller forskaffet sig fuld Hjemmel paa samme Korn, saa véd jeg ikke, ej heller tør understaa mig i Dag at give hannem noget Skudsmaal (Hæderlighedsattest), men naar han haver skaffet mig nøjagtig Hjemmel og erklæret sig for Øvrigheden, skal han faa Skudsmaal, som han haver fortjent. — Af Fæø Præstegaard den 31' Januarj 1662.

Under Hr. Lauritz Hansens egen Haand.«

Og nu traadte alle Bomænd frem: de vidste intet andet end godt at sige om Daniel; Jens Lauritzen Friis f. Ex. »gaff hannem ett gott och ærligt Skuudsmaal, at han haffde worot med hannom baade indenlands och udenlands, baade i Tyskland och Dannemarck, hand kunde vel haffue bedragett och gjorde dett dog icke alligevel.« —

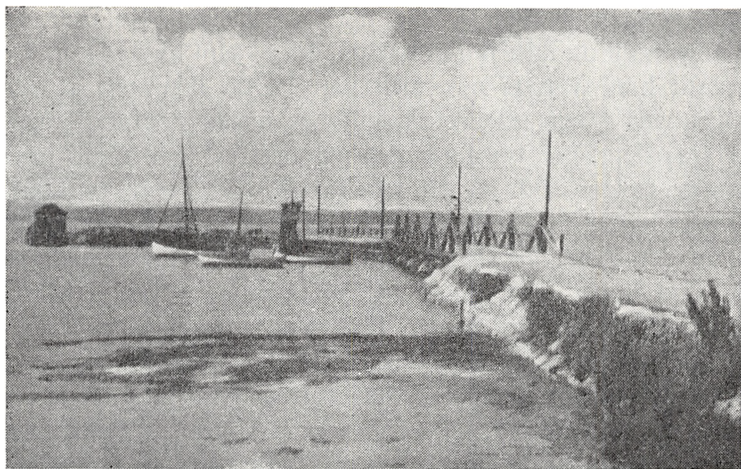
— Med disse gode Skudsmaal i Ryggen stævnedes Daniel Jensen saa Fogeden: »Lader jeg underskrevne Daniel Jensen i Østerby lovlig Kald og Varsel give Eder, Jens Zachriesen, »birckefougett paa fæø« med Eders Medfølgere, Oluf Pedersen Smed i Østerby, Christen Jensen ibidem (dersteds), saa og Eder, Hr. Lauritz Hansen, Sognepræst paa Fæø, mod Dom her til Fæø Birketing til den 14' Februar førstkomende, imod hvad videre Lovmaal og Breves Læsning og Paaskrivelse, som skal blive fremvist, at Byens Tjenere efter Kaldssedelen lovlig kalder, som de agter at forsvare forskrevne Personer. — Actum Feiøe den 31. Januarij Anno 1662.

Daniel
Naffn

Jensen mit
och Mercke.«

Parterne maa være bleven forligte, for der kom ingen ny Retssag ud deraf.

Vester Færge. Vasen.

Nu følger nogle Retssager, som viser Bøndernes Fattigdom efter Svenskekrigen; før den Tid havde der været ret megen Velstand blandt Landets Bønder, men fra dette Tidspunkt og godt og vel 100 Aar frem i Tiden var det Bondestandens Fornedrelsestid.

»1662 den 14' Februar var Jens Hansen Farsen begærendes sit 4de Ting (d. e.: Lysning paa 4 paafølgende Ting) til Jens Jespersen i Laaland sin Sandhed at vidne, og han var kaldet ved Niels Hansen og Christen Michelsen«. — »Jens Jespersen fremkom og med Ed og oprakte Fingre vidnede, at Lauritz Nielsen var udi Jens Hansen Farsens Gaard, som han var udi Huse, og brød ned af Husenes Tømmer og førte det hen, men han ikke vidste, hvor han »aag« (d. e.: agede) det hen, mens de svenske var her paa Landet, men kan bekendte, at der var en af de Svenske med hannem; lige det samme vidnede hans Kvinde, Birgitte Nielsdatter.« — Flere Vidner havde set denne Lauritz, der sammen med den »Salvarde«, som laa hos Jørgen Smeds (en »Salvarde« — »Salvagarda«, »Sauvegarde« var en Mellemand mellem de Fejø Bomænd og Svenskerne, en dansk »Beskytter«, som oftest meledede sin egen Kage paa de »beskyttedes« Bekostning). — En saa, at »samme Salvarde løb hen og slog Ras-

mus Hansen 3 eller 4 slag med sin Degen (Kaarde) og raabte: »Vil du ikke hid at hjælpe, din Skælm (d. e.: Skurk)!« hvortil han svarede nej, men han havde ikke set, at der var nogen Vogn eller Hest, eller at nogen nedbrød noget af Gaarden eller bortførte det, og det vidnede han med højeste Helgens Ed.« — En forvirret Historie, som kun viser, at man havde haft onde Dage. Og endnu havde de det meget ondt; det fremgaar af det deres Svar, da Dronningen, som de stod under, krævede dem for Afgifter (den 7. Marts 1663: »Da eftersom menige Husmænd paa Fæø er fremkomne og sig højligens beklagede, at de formedelst Fjendernes Udplyndring, som de i den forrige besværlige Krigstid haver maattet udstaa, udi aller største Armod og Fattigdom var geraadet, og de siden efter med stor Skat og Tynge haver været paalagt til Ryttere og Soldater at bidrage, hvorfor en stor Del af dennem ganske er bleven øde (ødelagt), en Del forarmede, og en Del ikke haver mere end, som de kunde faa ved at bætle dennem til for Guds Skyld«, da bad de sig fri.

Fogeden har nok været den eneste velhavende; han købte sig da et Hus. Der staar — den 9. Marts 1662 —: »Jens Zachriesen haver ladet læse sit Købebrev i Dag og tilspurgte Karen, Salig Hans Jørgensens om, hvilke Døre der var til Huset, og hvor de var henne, hvortil hun svarede, at den ene skulde hænge for hans Gæstestue; den anden, den nederste Halvdør ud til Gaarden, var hos Husmand Hans Jørgensen, og de Døre var lagt udi Forvaring, da Svensken plyndrede, hos Morten Hansens, men hun vidste ikke, hvem dennem havde taget derfra, enten Soldaterne eller andre.«

Gaardmændene var næsten lige saa elendigt stillede som Husmændene; deres Skatterestancer var for de flestes Vedkommende paa 15½ Mark, og det var dengang mange Penge. Det skyldte d. 14. Marts 1662 følgende Bomænd i Østerby: Oluf Jeppesen, Jens Pedersen, Lauritz Mikkelsen, Hans Rasmussen, Peder Jeppesen, Morten Pedersen, Lauritz Jensen, Hans Hansen, Henrik Nielsen, Rasmus Jørgensen og Jens Pedersen for sin Mølle: 1 Rdl.

I Vesterby havde de samme Restance: Lauritz Jørgensen,

Karen Olufsdatter, Hans Mortensen, Niels Borre, Oluf Hansen, Jørgen Terckelsen, Niels Pedersen, Jens Hansen, Oluf Mortensen, Niels Jørgensen, Oluf Nielsen, Jørgen Jørgensen, Hans Frandsen og Hans Smed. — De blev alle dømt til at betale inden 15 Dage eller ogsaa lide Nam (Udpantning).

Den 13' Juni 1662 kom der ogsaa en Sag for om Svenskerne's Ødelæggelser. »Peder Hansen havde ladet kalde Vesterby Mænd til et Tingsvidnes Erhvervelse anlangende sal. Niels Jensens Gaard, som var Nabogaard til hans, den var for en stor Del bleven nederbrudt af de Svenske, da de plyndrede Landet ud. — Og forresten havde de voldeligen foretaget ham en Hest. Peder Hansen fremkom og vidnede, at han var bleven tvunget af de Svenske til at tærskle Therkel Nielsens Korn; da han samme Sinde (d. e.: Gang) om Natten kom hjem, da saa han Ild 2—3 Steder i salig Niels Jensens Gaard, eftersom de Svenske holdt Vagt i Gaarden og brød Tømmer ned af den og brændte.« Andre Vidner fortalte, »at der blev nederbrudt en Snes Spænderum af Gaarden (d. e.: Fag, Bjælkerum)«.

Den stakkels Degn var bleven ligesaa medtaget af Fjenderne som de andre, men skulde dog leve: han fik ikke sit Tilgodehavende af Bomændene — hvor skulde de skaffe det fra? — saa han maatte stævne dem for sin Løn, sin »Degnerente«. »Degnen Jordan Nielsen ved tvende Kaldsmænd havde Kald og Varsel givet til efterskrevne for, hvad de hannem efter rigtig Fortegnelse skyldig befindis«. Af Vesterby var det 14 Mænd, af Østerby 19. (10. Okt. 1662). — Ja, flere Bomænd maatte gaa fra deres Gaarde for Fattigdom, som vi læser under den 6. Februar 1662: »Jørgen Jørgensen lovbød 3 Gange sin Gaard, som han bor udi, om nogen i Slægten eller udenfor vil løse »ham« (Gaarden) for det, 4 Mænd har sat »ham« for (vurderet den til), og Bygningen at gøre saa god, som »hun« var paa samme Tid.« — Ogsaa en anden Gaard blev udbudt til Salg, det var »Hans Mortensen, som udbød den Gaard, som Niels Olsen boede udi, om der var nogen af Slægten, som vilde give saa meget som en fremmed, saa skulde den være hans for Sølv og Penge«. — Men den første Sælger, Jørgen Jørgensen, prote-

sterede mod dette Salg: »Efterdi det haver været min Morfaders Gaard tillige med min Mormoders og tillige min Moders Fødegaard, som endnu lever, da er jeg begærendes paa hendes Vegne at ville give Hans Mortensen for samme Gaard, som de 4 Mænd: Therkel Nielsen og Lauritz Nielsen i Vesterby samt Hans Olsen og Ole Jensen i Østerby haver den vurderet for, og efterdi Hans Mortensen ikke haver arvet samme Gaard, men haver annammet »ham« i Gæld, da formener jeg, at Hans Mortensen ikke kan nyde Gaarden, meget mindre sælge den til nogen fremmed. — Den 27. Februar i samme Aaar blev 2 andre Gaarde stillet til Salg paa Tid: »Jens Zachriesen lovbød paa Øvrighedens Vegne Hans Mikkelsens og Oluf Lunds Gaarde, om nogen af Slægten, som dem tilforne haver besiddet, eller nogen af Kreditorerne dennem vilde købe for Sølv og Penge, for at Jorden kunde blive dyrket, og Øvrigheden deraf kunde bekomme sin Rettighed«.

Den 14. Februar kom Annders Pedersen Færgemand paa Tinget og var meget vred paa en Mand, Hans Pedersen Holse, der ikke vilde holde sit givne Ord. »Hans Holse skulde høre paa Vidnesbyrd anlangende, hvad han havde udlovet til ham og nogle andre Mænd, fordi de havde bjerget ham i Land ude ved Vejrø.« Therkel Nielsen var et af Vidnerne: jo, Hans Pedersen Holse havde lovet ham 3 Mark for Baaden, han bjergede ham i, og 28 Skilling for sin egen Person, og samme 28 Skilling havde han lovet hver af Redningsmændene »og rakte dennem derpaa sin Haand«. Anders Færgemand havde været saa sikker paa Bjergelønnen, at han forlods havde givet en af sine Hjælpere, Hans Hansen, 28 Skilling; skulde han nu ogsaa snydes for dem! Dommen lød lød paa, at Holse skulde staa ved sit givne Ord, ellers blev han pantet.

Der maa være gaaget noget slemt forud mellem de to Kvinder, vi nu skal læse om, ellers vilde de ikke tørne saa voldsomt sammen, saa de ligefrem kom op at slaas og skælde hinanden Hæder og Ære fra. Degnen Jordan Nielsen havde en Tjenestepige, Anne Knudsdatter, og som Husbond for hende stævnedes han en Kone, Maren Knudsdatter, »der og-

saa mødte med sin Lavvæрге, Hans Pedersen efter Kalds-Seddelens Lydelse, som findes læst og paaskrevet. Vidnet til den grimme Scene, Hans Jensen fremkom for Retten, gjorde Ed med oprakte Fingre efter Loven og vidnede: Han kom gaaendes udi »Skoven« (d. e.: der, hvor den sidste Rest af Skoven havde staaet) og ledte efter Jens Friis's Heste — der maa da vist have været noget Krat tilbage, hvori Hestene kunde være skjult — da saa han Karen Knudsdaatter (Hans Møllers hidsige Hustru) komme gaaendes, og hun gik hen til Degnens Pige, som sad og læste udi en Bog, og spurgte, om hun ikke maatte have Fred for hende — i Tingbogen staaer det saaledes at læse: »hoerfor hun Motte Icke haffue frid for hinde — och løff strax till och sagde til hinde: din Skandseck« og vilde have slaget hende udi Øjnene. Pigen stod op og sagde: »Det skal I faa Skam for, at I rørte mig, saa jeg ikke maatte gaa med Ro ud og malke min Husbonds Køer«. Saa slog Konen Pigen under Øret, og Pigen slog straks igen til hende med den Bog, som hun havde siddet og læst udi, og ramte hende under Øret og raabte, at hun skulde lade hende have Fred; hun vilde intet skændes med hende. Saa greb Konen til en Mælkekande (Mælkespand), som tilhørte Morten Smeds (Schmidz) Pige, Bodil Hansdaatter, og vilde have slagev hende med, men denne sagde: »Lad »hende« dog staa« (hende er Mælkespanden). I Stedet greb Konen Degnepigens Mælkespand og slog hende dermed udi Tindingen (»tyndingen«). — Bodil Hansdaatter vidnede, at saadan var det gaaet til. — Da Sagens Forløb nu var slaaet fast, »spurgte Degnen, Jordan den vrede Kones Mand, Hans Pedersen Møller, hvad Aarsage hans Hustru kunde have dertil, at hun saa haver overfaldet hans Pige, men denne svarede: I Dag skal I ikke faa det at vide; det skal I først, naar Ting kommer igen« — det sædvanlige Træk: at hale Sagen ud for at trætte Modparten. — Endvidere spurgte Jordan Degn ham, om hans Hustru vilde være de Ord gebændig (staa ved dem), som hun havde skændt paa hahns Tjenestepige, som var f. Ex. »en Tyvemær«. — Dertil svarede Mølleren, at den Stævning burde ikke kaldes lovlig: Degnen burde ikke søge Retten her, efterdi at han var en

gejstlig Mand. — Jo, svarede Degnen, Stævningen var lovlig nok, og han forlangte Konen, Karen Knudsdaatter dømt for Legemsbeskadigelse efter Christian III's Reces det 22de Kapitel, item udi lige Maade for, hvad ærerørige Ord, som hun havde talt paa Pigen. Derfor bør hun lide efter Birkerettens 22de Kapitel, medmindre hun det skelligens kunde bevise«. —

Naa, Harmen gik over, og Sagen blev forliget. Den 11' Juni staar der i Tingbogen: »Jordan Nielsen Degn og Hans Pedersen Møller »Erre (er) bleffne omdragne och forligte om, huis (hvad) thuistighed Jordan Nielsens pige och Hans Møllers Hustru haffuer imellum wærret, och ydermerre gaff Hans Møller for sig och sin Hustrue bemelte Jordan Nielsens pige, Anne Knudsdaatter Ett gaat och erligt windisbyrd, Saa hand viste (vidste) hinde inted Andet att Effter sig end Som en Erlig Pige vel Egner och andstaaer I alle maa-der.« — Det skulde han have sagt straks! Det samme gælder i den følgende Skændehistorie, som vi tager med: hidsige Mennesker krænger gerne deres Inderste ud, saa man tydeligere lærer deres Hjertens mening at kende:

»Den 29. August 1662 stod Hans Matthiesen, Kromand frem. Han havde stævnet Lauritz Jørgensen for, »hvad skarnagtige og uforskammede Skændsord som han havde haft mod hans Hustru Lucie saavel om Hans Mathiesen selv. — Beskikkelsesmændene berettede, at de om Morgenen var kommen ind til Lauritz Jørgensen, som laa paa sin Seng, og de tilspurgte ham, om han vilde være sine Ord gestændig (staa ved), som han havde talt om hans Hustru om Løverdagen, dengang de var forsamlede i Hans Mathiesens Hus — Manden havde altsaa skældt Kroværtinden ud i hendes eget Hus. — Jo, Lauritz svarede, at han vilde svare til hvert et Ord og vilde være dem gestændig, og han sagde ydermere: »Kanske Hans Mathiesen var oppe at age i Gaar, kanske vil han age i Dag igen.« Og da Mændene gik ud af Lauritz Jørgensens Stue, da raabte han Frembud (Besked) efter dem, at han var samme Ord gestændig, »siger Hans Mathiesen det«. — Vidnerne fortalte om selve Skændsmaalet: »Lauritz Jørgensen kom ind til Hans Mathiesen og be-

gærede Brændevin for 6 Skilling paa Pant af Hans Mathiesens Kvinde, hvortil hun svarede og sagde, at hun tog ingen Pant, men begærede, at Lauritz først skulde betale hende det, han var skyldig, hvortil han svarede og hende tilspurgte, hvad han skulde være hende skyldig, hvortil hun svarede, at han var hende halvfemte Mark skyldig. »Hvorfor«, sagde han. Dertil svarede hun: »Eders Kvinde har faaet Smør af mig«. Han svarede dertil, at hun havde faaet Rug af hans Kvinde for samme Smør, og ydermere sagde han: »Er jeg eder noget skyldig, da kan I søge mig ved Lov og Ret«, hvortil hun svarede: »Hun skal betale mig, eller Djævelen skal fare i hende«. Og han: »Da gid Djævelen fare i dig selv, din enørede Tæve!« (en utro Kvinde mistede sit ene Øre) — Da tog Lucie sin Hat af sit Hoved, slog i Bordet og sagde: »Se her, jeg haver ikke faaet det (mistet mit Øre) for nogen Uære; den Tid jeg var Barn, da faldt jeg udi en Ild og brændte mig; du skal blive en Tyv og en Skælm, indtil du beviser mig noget Tæveri over, thi min Mand skal ingen skyggebred Hat bære for mig« (Hanrejhat). — Lauritz Jørgensen svarer: »I nærer eder ved Falskhed, Skænderi og Skufferi som ingen ærlige Folk«. Hun raabte derimod, at de nærede dennem som ærlige og oprigtige Folk; ingen skulde bevise dem andet over, hvortil Lauritz svarede: »Hvad I haver bekommet af min Hustru mig uvitterligt, det haver I bekommet som ubillige Tyve.« Lucia svarede da: »Bliv en Tyv, indtil du beviser mig noget Tyveri over!« Lauritz svarede: »Lad din Mand komme hjem, hannem vil jeg tale med; Fanden fare i ham.« Og hun fik det sidste Ord: »Da gid Djævelen fare i dig selv!«. —

Lauritz Jørgensen havde ogsaa stævnet Lucia. Han hævdede, at han havde siddet i et Krohus og var en drukken Mand og havde ikke vidst, hvad Ord og Tale den Tid faldt, men han huskede, at Lucia havde sagt, at dersom hendes Mand, Hans Mathiesen, havde været hjemme, da skulde han have ristet Lauritz Jørgensens Mundvige ud. Han var kun en fattig Mand, som her forarsagedes at paaføres unødigt Trætte. — Ved næste Retsmøde tog han selv sine Ord i sig igen. »Hans Mathiesen (Kromanden) var begærendes

udi Tingbogen, at Lauritz Jørgensen her for Retten fremkom og bekendte, at hvad Skænderi som Vidnesbyrdene havde vist, vidste han, at ingen Skel (Berettigelse) eller Rede til, og dersom han saaledes havde talt, var det sket udi hans Drukkenskab og var hannem ganske ubevidst, og han vidnede, at han ej vidste Hans Mathiesen eller hans Hustru andet at eftersige end det, som en ærlig Dannemand og Dannekvinde egner og omstaar udi alle Maader.« Der var udtaget fire Mænd til at forlige Sagen.

Der var til Kongen (Kancelliet) indløbet saa mange Klager over Præstegaardenes Tilstand efter Svenskekrigen, at det blev besluttet at lade dem undersøge i hele Landet. Den 31. Juli 1663 kom Turen til vor Øs Præstegaard. I Tingbogen læses derom:

»Vi efterskrevne Jens Rasmussen, Foged paa Fembøe, Daniel Jensen og Peder Tobiesen, sammesteds, Oluf Pedersen i Kadevig, Jørgen Jørgensen og Terkel Nielsen paa Fejø, Niels Pedersen, Foged paa Askø og Hans Jørgensen der sammesteds gør alle vitterligt, at vi efter den høje Øvrigheds alvorlige Befaling er udmeldte og opkrævede enhver til sit Værneting os at skulle foretage og begive alle til Præstegaardene her paa bemeldte trende Øer, deres Bygning, som paa hvert Sted er, med største Flid at besé, granske og erfare og efter enhver Gaards Beskaffenhed sætte og vurdere, som vi agter at forsvare, for Penge efter vores overleverede Taxts videre Bemelding.

Da haver vi med al Underdanighed med den største Flid og i den Lejlighed begivet os først til

Fæøe Præstegaard og haver den grangiveligen synet og sét og gennemfaret alle Husene under og over, udi Stuer og Kammerser, Lofter, Luger, Lo og Lader, Staldrum, med hvad flere Huse, som nu findes; da befindes den udi slig en Bygd som følger:

1) Stuehuset med Bryggerset og Kvisten er paa 15 Spænderum (Bjælkefag), af Fyr og Gran bygt.

2) Et gammelt Hus vesten i Gaarden med et lidet Kammer i den nørre Ende er paa 18 Spænderum.

Der nedsattes et udvalg til at udarbejde en vejledning i hjemstavns-
lære for aftenhøjskolen, forslag om foredragsholdere og åjourføring af
kildematerialet. Udvalget kom til at bestå af Verner Hansen (formand),
Bek Pedersen, Viggo Larsen og Bertouch-Lehn.

Uddrag af regnskabet for 1957—58:

I n d t æ g t:	Kr. Ø.	U d g i f t:	Kr. Ø.
Medlemskontingent	8.541,00	Overført underskud	422,93
Tilskud:		Trykning m. v. af årbog...	5.337,90
Undervisningsministeriet...	1.415,00	Forfatterhonorarer	415,83
Amtsrådet	400,00	Udgifter ved møder	807,83
Andre	1.475,00	Administration	730,57
Renter	48,80	Kontingent Historisk Fælles-	
Salg af årbøger	498,63	forening	113,20
Salg af bøger og særtryk...	221,00	Trykning af	
Refusion af papirafgift.....	115,11	Hesnæsbogen ...	7.932,60
		Private tilskud	
		tilsammen	7.525,39
		_____	407,21
		Diverse	25,00
		Bank- og girobeholdning ...	4.454,07
		_____	_____
	12.714,54		12.714,54
	_____		_____

Samfundets bestyrelse:

Stiftamtmand, greve Reventlow, Nykøbing F., <i>formand</i> .	}	<i>Forretnings- og redaktions- udvalg.</i>
Førstelærer A. H. Bendsen, Bandholm, <i>sekretær</i> .		
Sparekassedirektør N. P. Nielsen, Nykøbing F.		
Baron R. Bertouch-Lehn, Højbygaard, <i>redaktør</i> .		
Forretningsfører A. Thordrup, Nakskov, <i>kasserer</i> .		
Fru Dagmar Jørgensen, Toreby, Søllested.		
Handelsgartner J. Bek Pedersen, Nakskov.		
Overbibliotekar V. Valerius, Maribo.		
Fuldmægtig F. Nabe-Nielsen, Nykøbing F.		
Førstelærer A. Nørdrup, Horbelev.		
Førstelærer Viggo Larsen, Øster Ulslev.		
Redaktør Verner Hansen, Maribo.		

Revisorer:

Amtsfuldmægtig Rich. Nielsen, Nykøbing F.
Grosserer C. H. Bjelbo, Nakskov.

Nye medlemmer (fra 1. juli 1958 til 1. maj 1959)

- Pastor E. Andersen, Hillested pr. Maribo.
- Boghandler Gunnar Andersen, Vejle-gade, Nakskov.
- Skoleleder, fru Nora Andersen, Guld-borgsundskolen, Nykøbing F.
- Gaardejer Ove Andersen, »Klinte-gaard«, Alstrup pr. Nr. Alslev.
- Politifuldmægtig Jørgen A. Bodenhoff, Nykøbing F.
- Dyrlæge C. Eberhardt, Horbelev.
- Landpostbud Bjarne Christoffersen, Tværgade 53, Nykøbing F.
- Flensborghus Bogsamling, Krusaa pr. Padborg.
- Ingeniør B. Folmann, Virum Vand-vej 28 B, Virum.
- Statsaut. revisor Svend Friis, Valde-mar Holmersgade 40, København Ø.
- Grosserer Tom Freuchen, Amager Fælledvej 27, København S.
- Sognepræst Georg Gissel, Nebbelunde pr. Rødby.
- Gaardejer G. Hansen, Lundsgaard pr. Maribo.
- Cand. mag. Flemming Lind Hansen, Birkevænget 21, Nakskov.
- Viceskoleinspektør Jørgen Hansen, Rødby.
- Lærer Max Hansen, Stubberup pr. Nysted.
- Lærer Ole Hansen, Museumsgade 3, Maribo.
- Redaktør H. P. Hanskov, »Ny Dag«, Stubbekøbing.
- Gaardejer Kristian Iversen, Taagerup pr. Rødby.
- Kommuneassistent, fru Kirsten Jarl-berg, Aaparken 6, Maribo.
- Overportør Leopold Jensen, Band-holm.
- Gaardejer Mogens Johannesen, Skoven, Fejø.
- Adjunkt Henning Kirkegaard, Kate-dralskolen, Nykøbing F.
- Fhv. politiassistent H. Kjær, Thor-stensvej 20, Hedehusene.
- Assistent K. Klitgaard, Sophiehøj pr. Rødby.
- Forpagter Jørgen O. Kølle, Skørringe pr. Ryde.
- Fru godsejer Marcher, Søholt pr. Bursø.
- Amtsinspektør Johs. Larsen, Munke-by pr. Kappel.
- Sognefoged Laurits Larsen, Søvang pr. Gedser.
- Albert Lindhardt, Errindlev.
- Overlærer Viggo Looft, Avenaparken 14, Maribo.
- Overlærer Mynster, Nørre Alslev.
- Kommunekasserer Ejnar Nielsen, Kappel.
- Kirkegaardsinspektør Th. Nielsen, Svingelsvej 80, Nakskov.
- Nørre Ørslev Ungdomsskole pr. Ege-bjerg.
- Murerformand Wilh. Paamejer, Thor-sensvej 37, Nykøbing F.
- Gaardejer Albert Petersen, Karleby F.
- Redaktør Ib Petersen, Nysted.
- Gaardejer Johs. Petersen, Lundby pr. Nr. Alslev.
- Pens. kommunelærer O. Schlander, Marstal.
- Fru Birgit Schytt, Strandboulevarden 42, Nykøbing F.
- Generalkonsul P. Scheel, 38 Bellevue Place, Chicago, U.S.A.
- Smedemester Svend Skotte, Pilegade. Nakskov.
- Købmand Kaj Stanek, Bandholm.
- Vognmand Steinmejer, Nørre Alslev.
- Restauratør C. Stok, »Nordfalster«, Nørre Alslev.
- Landbrugskonsulent S. Sørensen, Kommuneegaarden, Nagelst pr. Ny-købing F.
- Gaardejer Johs. Thomsen, Sdr. Grim-melstrup pr. Horbelev.
- Gaardejer Hans West, Gyldenbjerg-gaard pr. Orehoved.
- Lærerinde, frk. E. Vøels, Aarbysevej, Rødby.

Meddelelser til medlemmerne.

Særtryk af *Middelalderlige Lægeplanter* (fra årbog 1957) ved Ib Clemens Petersen kan købes hos kassereren for 1,50 kr. pr. stk. Det er et smukt og interessant hefte om de gamle lægeurters historie og anvendelse.

De medlemmer, som ønsker at tegne sig for særtryk af *Fejøbogen*, bør ikke opsætte dette, da oplaget er meget lille.

Til brug for en redegørelse om huse med *stampede lermure* på Lolland-Falster søges oplysninger. Medlemmer, der har kendskab til tilstedeværelsen af sådanne her i amtet, bedes meddele dette til årbogsredaktøren.

Vi erindrer om, at der kan tegnes subskription på det af Dansk Historisk Fællessamfund udgivne tidsskrift *Fortid og Nutid* for årligt 6 kr. ved henv. til museumsdirektør Jørgen Paulsen, Frederiksborg Slot, Hillerød.

Det smukke årsskrift *Arv og Eje* (fortsættelsen af Danske Museer) kan fås hos Stiftsmuseet i Maribo for 10 kr.

Tidligere årbøger m. m.

Ved henvendelse til Samfundets sekretær, førstelærer A. H. Bendsen, Bandholm, fås:

Årgangene 1918 samt 1922—1946 à.....	kr.	0,50
Årgangene 1947—1957 à.....	—	2,00
Årgang 1957	—	3,00
Norvin, William: Kilder og Hjælpemidler til Studiet af Lolland og Falsters Historie I—II.....	—	1,00
Litteratur om Lolland-Falsters Historie og Topografi	—	0,50
Beretning om Hjemstavnskurset paa Lollands Højskole 1926.....	—	1,00
Jørgensen, J. og Ussing, H., Lollandsk Landsbyliv	—	2,00
Hjelholt, H., Falsters Historie 1—II.....	—	20,00
Blatt, Franz: Under vor Haand og Segl.....	—	0,50
Grandjean, Louis E.: Digeingeniør Peder Nicolajsen Pærregaard og hans Slægt.....	—	1,00
Jørgensen, Svend: Bag Diger og Hegn II.....	—	6,00
Munk, Kaj: Landlige Interiører.....	—	5,00
Maribo Amts Stednavne.....	—	4,00
Perlestikkerbogen	—	20,00